

ERDÉLYI MÚZEUM

XVI. kötet.

1897.

VII. füzet.

Brassai százéves pályafutása.

(1797—1897.)

I.

Emerson »Az emberi szellem képviselői« című klassicus munkáját a nagy emberek hasznáról szóló tanulmányával kezdi. Brassai életírója ott megkapja bevezetése alapgondolatait, s nem kevesebb lesz feladata, mint e munkához még egy fejezetet írni. Ily felfogás mellett e sorokat nem kívánom Brassai életírátnak tekinteni.

Fájdalom, e tüneményszerű ember és tudós nem hogy emlékiratot hagyott volna hátra, még magáról sem szeretett beszélni. Nekünk kell mulasztását pótolnunk, kik férfi kora hajnalától jóságos szíve melegéhez, esze termékenyítő légköréhez közelebb álltunk. Mert nincs már köztünk senki, ki Brassait mint gyermeket vagy ifjat ismerte volna. Nekünk kell pótolnunk, kik e mult századvégi embert, mint az encyclopedisták százada gyermekét, már ifjan bámulatunk tárgyává tettük, minden szavát, gondolatát lestük s tovább adtuk; kik benne csodáltuk a természet alkotó erejét, s kik mint a nemzeti művelődés itt feledett apostolát utolsó éveiben a tisztelet és szeretet kényeztetésével kívántunk körül venni; kiknek az ő biztató tekintete, bátorító nemes alakja annyira hiányzik.

Brassai nekünk soha sem volt ifjú, soha sem volt vén ember. A régiek juvenus ventus mondását reá mi már nem alkalmazhatuk, s aggkorában is ős fejé alatt ifjú szív dobogott. Ifjú szívvel látta elvénhedni a századot, melynek születését gyermek szemmel látta. Utolsó perczéig minden, mi nevéhez, egyéniségéhez fűződött, abban valami kivételes, rendkívüli és parancsoló volt, mi iránta tiszteletet gerjesztett. Egyéniség volt, tán az utolsó eredeti egyéniség. Nem tudjuk, jellem volt nagyobb vagy tudós. Ha igaz, hogy a krokodilus és varázsereje élte végéig nő, Brassai, ha hiu lett volna,

gyönyörködhetett volna végperczéig abban, hogy a ki körébe kerül, azt akarata ellenére elbűvöli.

Száz évig élt, a második gyermekkorba jutás nélkül. Kiváló egyénisége mindenesetre nagy isteni adomány számba megy, de Erdély földje e század elején csak úgy termette az egyeniségeket, többek közt a két Bolyait. Mint polihistor csak Apáczai Csere, Fogarasi Pap, Benkő József nyomába lépett. Brassai kiváló tulajdona a minden jóra megreppenő szív s a különös agy, mely korának minden mozzanatát, kék szemének átható tekintetével, mint Röntgen-sugarakkal fenéig belátta; ki nemcsak tudott, de nagy tudását közfoglalomba tudta hozni; s egyedüli vonása, hogy egy századot élt át úgy, hogy ha nem is előzte meg korát, utolsó perczéig a kor élén haladt, s az utána jövőknek folyvást mestere maradott, csakhogy tanítási szenvedélyét kielégítse. Ő korát, kora ötét megértette, korával mintegy összenőtt. Mert korára áldásosan hatott, nagy stílyű egyénisége legendai alakká fog válni.

Halálától pár hónap múlva, ily közletről nézve e csodás embert, mondhatni szellemóriást, nem lehet czéлом életrajzát adni. Brassai egy egész századra terjedő életének, s a tudományok csaknem minden ágára kiterjedt szelleme munkásságának kellőkép rajzolására hosszabb idő, de különösen a sokoldalú tudás oly mértéke kívántatik, melylyel én nem rendelkezem.

Brassai mint ember és tudós a biologia, antropologia és psychologia részére oly kiváló problema, melyet egyes aligha bir megfejteni. Életrás művészetünk egyhamar nehezebb feladatnak aligha találhatott. Feltüntetni a nagy szív, nagy ész, nagy élet fejlődése processusát; egy mindent felölelő, egy utolsó perczig munkásságban élő elme hagyatékát leltározni, becslés alá venni s harmonicus egységét kimutatni, e csodálatos teremtményt a maga teljességében bemutatni, későbbi életírónak lesz feladata.

E sorok nézpontja Brassai az ember. Célja pályafutása s tudományos munkásságának beillesztése pályafutásának korszakába, a mely ötét szülte, a mely reá hatott, a melyre ő hatást gyakorolt. Fejtegetése a fogalomnak, melyet ő képviselt, melylyel kortársai nevét, neve említését felruházták; a mennyire lehet feltüntetése annak a közszeretnek, osztatlan bámulatnak, végtelen tiszteletnek, melylyel százada őt körülvette míg élt, ünnepelte századik évét, s a melylyel mint a nemzet és emberiség büszkeségét sirjába kísérte.

Igényem a hozzászóláshoz csak annyi, hogy kevesen vagyunk, kik már a harminczas évektől jóságos körében éltünk, kik ott álltunk utolsó betegágyánál; mint hosszas élete egy részének kortársa, mint egyik tanuságtevő kívánok megjelenni a természetből annyira megáldott ember élete mellett. S igényem az emlékezet, mely látta ifjú korát a férfinak, kinek gyermekévéit közülünk senki sem látta. Még a mai nagyapák s tán dédapák sem.

Nehezíti életírása megírását, hogy azon ritkák közé tartozott, kik magukról még az Akademia által kívánt jegyzeteket sem hagyták hátra.

Nehezíti, hogy mi írjuk, kik azt a kort, a melyben szellemvilága alapvonalait megkapta, már csak könyvekből ismerjük. S egy ember életét kell leírunk, ki még a XVIII. század levegőjében született, s azt a századot élte át, melyben a nemzet a legnagyobb metamorphosison ment át; ő maga pedig ment a maga útján, semmit sem változva. Megmaradt annak, mivé a szülői ház s önmaga ifjúságában magát kiformálta. Megmaradt egyszerű embernek, a politikától távol maradt tudósnak, magyar tudósnak, ki szóval, írásban mindig nemzetének korára kívánt hatni. S mert körüle minden és mindenki átváltozott, szerették kortársai mint cynikust feltűntetni.

Igazi jellem és férfi volt, melynek ifjúsága a törhetetlen hazafiak és jellemek korszakára esett, kik a mai stréberséget, kik a liberia csábításait nem ismerték, kik egyéniségöket a fényűzés ördögének nem alkudták át. Innen van, hogy Brassai életét csakis a felette elvonuló korszakok keretében lehet elbeszélni, úgy, hogy kitűnjék, mikép a kor változik, ő pedig marad a régi, ki mosolyogva látja, hogy benne a múltat parodizálják. Parodizálják a század elejét, mely az önzést nem ismerte, a közjóért, a hazáért, a nemzet felvirágzásáért élt.

Egy férfit kell leírunk, ki magát feledve, másoknak, nemzetének élt, egyszerűségben, kitűntetést, jutalmat nem keresve, nem várva, mert a kiktől jöhetett volna, azok fényét Bánk-bánnal szólva, lopott fénynek tekintette.

II.

A nagy emberek sikerei bátorítanak, a hosszú élet biztatólag hat, a nagy tudomány követésre ösztönöz: belénk van oltva, hogy

multjok minden mozzanata érdekeljen. Brassai hosszú élete, tudásának széles látköre, végig kitartott egészsége, meg nem csappant munkássága, mintegy felhívni látszik, hogy e csodás élet nyomait ismerni tanuljuk.

Brassai az átöröklés törvénye alapján nagy örökséghez jutott, de örök mintája marad annak, hogyan lehet az átörökölt testi és szellemi képességet akarat s kitartó munkássággal bámulatos magasságra fokozni. Innen volt Brassai az általános érdeklődés folytonos tárgya.

Brassai azon szerencsés emberek közé tartozott, kik születéssökkel ép testi és lelki szervezet birtokába jutnak: s a mint láttuk, ezért folytonosan hálás volt. Mennyi volt ez örökségben családi tőke, nem tudjuk, mert Brassai családfája apjával kezdődik s fájdalom, benne végződik. Még nagyapjával sem vagyunk tisztában, annál kevésbé családjá eredetével.

Brassai családja bölcsojéhez Toroczkó és Kolozsvár támasztott igényt. A Kolozsvár f. évi jun. 19-iki tárczája egy Brassai Györgyről emlékezik meg, ki a XVII. században még Bethlen Miklós emlékiratába is belé került, de a kapcsolatot kimutatni nem tudják. Nagyapjáról is csak a szájhagyomány szól. Toroczkó szerint egy Brassóból, más versio szerint Abrudbányáról oda származott asztalos volt, ki Szinyei szerint Welmes, az Unitárius Közlöny 1890. folyama 132. lapja szerint Wervetz néven telepedett le s fia vette volna fel a Brassai nevet, Brassai W. aláírással. Kolozsvári tisztelői pedig ama hagyományt mesének tartva, arra hivatkoznak, hogy Brassaiak Kolozsvárt már a múlt század elején a kolozsvári polgárság körében mint positiót foglalt iparosok kimutathatók. S Brassai apja innen emelkedhetett papságra. Különös, hogy a család eredetéről a kilenczvenes évekig szó sem volt, Brassai sem nyilatkozott; s még különösebb, hogy Brassai régi családi nevééről sohasem hallottunk. Csak arra gondoltunk, hogy Brassóból származhatott át, hol a lakosság egyharmada ma is magyar. Vagy esetleg lehet egy régen elmagyarosodott szász család ivadéka.

A toroczkai párt azt írja, hogy W. Brassóból elszármazott s vagyonára a város tette kezét. Végig forgattam a szász statutákat, nem akadtam paragrafusra, melynek alapján az elszármazásért a város kezét valaki vagyonára reá tehetné volna. S tán azért sem

codificálták ezt az esetet, mert azt, hogy egy kiváltságos szász a jobbagység alatt élő magyar megyébe számkivesse magát, kizártnak tekinthették, s éppen abban az időben, mikor szász nyelven még kenyeret sem birt volna senkitől kérni, s a midőn luteranus templomától a szász nem birt volna megválni. De mint asztalos is, miért kárhoztatta volna magát egy falu sovány kenyerére, midőn a brassói asztalosnak Oláhország is piacza volt ősidőktől napjainkig. S ha a nagyapa szász és luteranus, a nagyanya mint mondják, szintén luteranus, honnan vegyék azt a lelki átváltozást, azt a vagyont, jóllétet, hogy fiokat az akkor üldözött unitárius vallásban és pedig pappá neveltessék.

Nem falusi, hanem udvari asztalos volt, mondhatják. De azt is tudjuk, hogy mind az unitárius, mind a református és katolikus, nemes, báró és grófi családra oszlott Toroczkai nemzetség lézské akkor is nem Toroczkó, hanem Toroczkó-Szent-György volt. Toroczkó-Szent-Györgyön tehát inkább református vagy katolikussá lett volna. Mindezekből kifolyólag Brassai családja eredetének kérdését otthagyhathjuk az ősi homályban, vagy legfeljebb a geneologusok íróasztalán. Annyival is inkább, mert azt sem tudjuk, hogy a szláv hangzású Vervetz, vagy a szászoknál alig ismert Welmes néven kell nyomozzunk. S még azt is meg kellene fejtenünk, hogy szász apa fiát hogy keresztelhetette Sámuelnek.

Brassai apja Br. Sámuel, anyja Koncz Krisztina. Mindkettőt személyesen ismertük, teljesen ismert alakok. Mindkettő magas, szikár termettel, ép egészséggel.

Apja egy nagy műveltségű férfi, kinek ifjú kora a múlt század végére, a nemzeti nyelv, nemzeti öntudat felébredése korára esik. Tudásunk láthatárán mint toroczkói rektor jelenik meg. A toroczkóiak particulának czimezett elemi és alsó gymnasialis iskolája mellett, mint utóda oly tanfériaiknak, kik innen akadémiára mentek s az unitáriusok kolozsvári kollegiuma leíresebb tanárai sorába emelkedtek.

Ezen állásában alapított családot, nőül vevén Koncz Krisztinát, kis-solymosi Koncz Gergely toroczkó-szent-györgyi unitárius pap leányát. S ez úton az atyjáról rokonalannak látszó Brassai anyai ágon nagyszámú rokonság kötelékébe jutott. Lévéen anyjának egy fiútestvére, Ádám, jószágigazgató, kinek fia a csigmói Koncz

Imre, ki a nyolczvan évet meghaladta, s három leánytestvére, kiknek egyike Szabó Sámuel tanár, másika Kis Mihály, harmadika Ferenczi lelkészek nejeivé lettek.

Mikor kezdte az apa Toroczkón rektori pályáját, mely évben nősült, nem merült fel. Csak azt látjuk, hogy 1811-ben apósát követte a toroczkó-szent-györgyi papságban, honnan 1826-ban a Torda melletti Szentmihályfalvára tették papnak; hol 1837. ápr. 24-én, nyílt ablak mellett, egy becsapott menykő áldozata lett.

Nagy könyvbúvárnak írják. Mint gyermek, tanúja voltam gyalog megérkezéseinek a tordai gymnasium igazgatójához, egy-egy nagy foliánst vive az iskolai könyvtárból vagy hozva vissza a könyvtárba, bár magának is szép könyvtára volt.

Ily családból, ily szülőktől született Brassai, végnapjaiban tett saját vallomása szerint 1797. június 15-én.

Születésének ideje — mint később elbeszélendők vagyunk — el volna döntve, de hogy hol született, a felett Toroczkó és Toroczkó-Szent-György között támadt vita. Toroczkó-Szent-György mellett szól, hogy Brassait T.-Szt.-Györgyön keresztelték s vezették anyakönyvbe; s ez alapon T.-Szentgyörgy Brassait magának foglalta le, t. év jul. 18-án a papi házat, mint születési helyét egész ünnepélylyel márványtáblával meg is jelelte. Toroczkó igénykeresete mellett szól, Szinyei legutolsónak tekinthető életrajza, s különösen egy a Brassai halála után felfedezett külföldi útlevél, melybe a hatvanas években magát Bécsben a külügyi hivatalnál toroczkai születésűnek mondta be. S a kérdést még sem nézhetjük tisztázottnak.

Biztos, hogy apja ez időben toroczkai rektor volt, Toroczkón lakott. A t.-szentgyörgyi párt szerint Brassai anyja T.-Szent-Györgyön szüleinél betegedett le, s úgy keresztelte meg ott a nagyapja. A toroczkaiak szerint Toroczkón született, csak keresztelni vitték T.-Szt.-Györgyre a nagyapához. Homéri kérdés lett belőle. Miután a lapokban Brassai szavaira hivatkoznak, s különösen mivel T.-Szt.-György előbb költ fel, előbb lelkesült, a papi lakra márványba vésette, további tisztázásásig ne zavarjuk T.-Szt.-György örömét.

III.

Brassai már mint eszmélő gyermek látta századunk hajnalát. A nagy Napoleon fénykorát élte. A francia forradalom eszméi virharzottak keresztül Európán.

Gyermek koráról nincs kit megkérdezzünk. Mi szóhagyomány lenmaradt, gyermek éveiről nem emlékeznek. Csak a valószínűség gyaníttatja, hogy zsenge éveit Toroczkón a rektori lakban élte le, s hogy első tanulását a toroczkai partikulában, atyja vezetése alatt kezdette, s folytatta míg apja 1811-ben t.-szentgyörgyi pappá nem lett.

A toroczkai partikula az én tanuló koromban is nem csak felsőbb népiskola, de egyszersmind gondolom két három osztályú algymnasium volt, melyben a latin declinatiót, comparatiót és conjugatiót tanították, s növendékei az ethymológiára jöttek át a tordai algymnasiumba. Az ethymológiát, syntaxist, poesist és rethorikát végezve jutottak a kolozsvári felsőbb gymnasiumba. Hogy Brassai tanuló pályája e rendes fokozaton haladott volna keresztül, nem találjuk. De nagy tudományú apja, az elismert pedagogus egy bevégeztet tanulókat állított benne elő s hogy tehetségeit kifejtette, a későbbi időkben Brassai bebizonyította.

Atyja otthon tanította, szereti mondani a hagyomány, mely az apát századunk első tizedében már t.-szentgyörgyi papnak képzeli; holott a toroczkai partikula rektorságában töltötte, s egyszersmind fiát is tanította. Hogy a pénzdevalváció évében, mikor szentgyörgyi pappá lett, fiát nem Tordára, hanem egyenesen Kolozsvárra vitte, az valószínű két okból, egyszer mivel otthon a tordai kurzusokat úgy látszik bevégeztette, továbbá, mivel egyik versio szerint 12, másik szerint 14 éves korában már a kolozsvári kollégium tanuló között látják, egyik szerint mint rendes, másik szerint mint magán tanuló. S mint írják, 1816-ban a kollégiumból hazavitte. Sajnos, hogy az iskolai jegyzőkönyvek nem nyújtanak biztos tájékozást. S ezért vált közkeletűvé a hit, hogy Brassai szabályszerű iskolai életet nem élt át, sőt hogy nem is végezte az iskolákat.

Hogy az alsó gymnasialis osztályokat végezte, az több mint bizonyos, hogy a felsőbbeket miként járta ki, felderítésre vár. De legyen bármiként, hogy nagy tudományú atyja, a toroczkai partikulában a helyébe lépett Sebes Pálra egy berendezett s országszerte jó hírben álló előgymnasiumot hagyott hátra, annak évtizedek múlva is fényes nyoma volt. Brassai tanulásának alapja itt vettetett meg. Még pedig, hogy az alap túlszárnyalta a szokott méreteket, életirői bizonyítják, a midőn egyik kézből a másikba adják a következő sorokat :

»Brassait 12 éves koráig maga az atyja tanította, és egészen eredeti módon. Nem magyarázgatótt, nem praelegált neki, sőt órákat sem tartott vele, kivált midőn már jól olvasott s magánolvasásból Robinsont, a Gyermekek s Ifjak Bibliothékáját, a Kisdedek Tárházát, a Hármás Historiát, stb. megérteni bírta. Ezután pl. ha a magyar nyelv szabályait akarta megtanítani vele, egy rövid grammatikát adott a kezébe; de nem tétetett vizsgát belőle, még maga előtt sem, hanem ha írásában hibát követett el a fiú, megjelölte s aztán kikerestette vele a könyvében, minő szabályt nem tartott szeme előtt s csak akkor mutatta és magyarázta meg neki a netalán nem értett szabályt, ha azt a legjobb igyekezettel sem bírta föllelni. Hasonlóképp kellett neki a németnyelvet, a számvetést, földrajzot és természetrajzot tanulni. A nevelés sulya arra volt fektetve, hogy a meny nyire okszerűen lehetett, önerejére s figyelmére volt a gyermek Brassai utalva. Az állatok országát Raff természethistoriájából, a növénytant a debreczeni fűvészkönyvből tanulta meg. Atyja nevelése után két évet a toroczkó-szentgyörgyi iskolában (?) töltött és 1814-ben lépett be az unitáriusok kolozsvári főtanodájába, hol azonban nem volt rendes tanuló, a mennyiben nem lakott az intézetben s nem járt a rendes tanórákra, hanem magán tanulás útján készült a tantárgyakra s a szokott időkbén a rendes tanulókkal közvizsgákra állott. 1815—1816-ban atyja megint haza vitte s maga nevelte, de az utolsó évekre megint Kolozsvárra ment, hol a fönnemlített intézetben nemcsak a gymnasiumi tanfolyamot, hanem a bölcselmet is bevégezte. Ennek lefolyta alatt is mint magántanuló, önerején készült a tantárgyakra s úgy állott a rendes vizsgákra a rendes tanulókkal«.

Mire az a következő feljegyzés, mit anyja egyik rokona levelelőből idéznek, hogy »a kis Samu rendesen a méhes kertben levő kis szobában ült, szüntelen olvasgatótt, öllel hordotta le az apja könyveit, néztem sokszor, hogy egyiket vette, a másikat tette és jegyezgetett. A fiúnak a szünteleni olvasás és ottan-ottan a gitározás volt a foglatatossága.« E feljegyzés már magasabb korára, szentgyörgyi életkorára esik.

Hogy 1816-ban apja haza vitte, nem zárja ki az iskolák bevégezése lehetőségét, mert a kolozsvári collegium felsőbb gymnasiumi tanfolyama még a mi időnkben is csak négy éves volt. Hogy a

nagy Napoleon bukása, a bécsi congressus, a szent liga szervezkedése korában Brassai apja s maga Brassai nem tudta, hogy mint kilépett ifjú mihez kezdjen, mai viszonyaink szempontjából el nem bírálható. A politikai zilált viszonyokhoz hozzájárult az 1817- és 18-iki esős idők által előidézett két inséges év, a Toroczkóról Enyedre vezetett út inséges munkája. Hogy Brassai a két szomorú esztendőt otthon töltötte, arra én hozom azt a fiatalkoromban első kézből hallott hagyományt, hogy Szigethy Sándor akkor szolgabíró, később tordai polgármester, a Szigethy Sándor volt polgármester és Szigethy Miklós honvédeztredes atyja a szentgyörgyi libalegelők-ről befogta Brassait útmunkabiztosnak, hogy a napszámokat számon tartsa. Mit magasabb szempontból úgy kell értelmeznünk, hogy Brassai fűvészkedéssel ölte el tétlen élete unalmasabb óráit.

IV.

Brassai mint tartják, 21 éves korában kirepült az apai házból, mi 1818-ra esik, házi tanító lett, s ezzel megkezdette oktatásunk terén missioját, mit egész életén át annyi sikerrel folytatott.

Brassai nem az a fajtája volt a házi tanítóknak, kiket abban az időben nevelőknek, instructoroknak, hofmestereknek neveztek, kiket úri családok fiai mellé a fiuk teljes felneveléséig, külföldi utazásaik bevégzéséig évi fizetéssel, rendszeren 10,000 váltó forint végkielégítéssel, vagy a protestansoknál egy tanári szék biztosításával köteleztek le. Brassai ha szintén kezdetben Hunyadmegyében a Makrai családnál ki is próbálta magát, csakhamar főúri családok leányai mellé ment, kik mellett gouvernántok vitték a nevelést, maga mondhatni órákat adott tudományokból, nyelvekből, illetőleg zongorából. Brassai mint nyelv- és zongoramester lép elő a nélkül, hogy látnók, hol és kitől tanulta a nyelveket, kitől a zongorát. Mindjárt kezdetben mint csoda elme meglepte a világot.

Mária Terézia és József császár simogató s asztalverő germanizálása felébresztette a nemzetet, a nemzeti lobogó alá visszaterelte az aristocriatiát. Keletkezett a Múzeum, a Georgikon, a Ludoviceum alapítása. A bécsi udvar köré édesgetett aristokratia társalgási nyelve némétté vált. Jáger, kocsis, szakács, fodrász, jungfer mind németből telt ki. Az úri körök egy része anyanyelvét vagy elfelejtette, vagy társalgásra durvának találta. S Erdélyben bekövetkezett az a jelenet,

hogy Augusta császárné a midőn az említett inséges években Kolozsvárt meglátogatta s egyik dámánál neki feltűnt, hogy magyarul nem tud, reá szól: idegen nyelveket tudni szép, de anyanyelvét nem tudni szégyen.

Ily korszakban vállalkozott Brassai aristokratiánk női nevelők világa oktatására, s valószínűleg főtantárgya a magyarnyelv volt. Döbrentei járt előtte, ki a gr. Gyulay háznál egy évtizeddel megelőzte, s ki ép ilyen foglalkozása mellett az Erdélyi Múzeumot szerkesztette. Brassai mint írják, hat évet gróf Bethlen Károly leánya mellett Betlenben, hat évet gr. Bethlen József leányai mellett Retegen töltött. Közben állítólag 1827-ben az előbbinél szerzett pénzen az akkor két hazában hosszas tanulmány-utat tett. S ha ez év s a hat-hat év valódi, tudnunk kellene, mennyi időt töltött a Makrai családnál, s mikor szakadt meg rettegi foglalkozása, már azért is, mivel 1834-ben mint szerkesztő jelenik meg.

Legyen bármiként, Brassai nevelői élete neki második iskolája volt, melyben a fűvészet, természettudomány, számtan, nyelvtan s más kedvencz szaktudomány ágaiban önerején magát kimívelte. Az oktatás, tanítás terén gyakorlati iskolán ment át, megalakította saját rendszerét, melynek alapján a nemzeti nőnevelés, a közoktatás terén később annyi sikert aratott, annyi gondolkozó főt adott a hazának.

Hogy e pályával szakítani vágyott, fentartotta az az általa reánk juttatott jelenet, hogy a rettegi gróf alkalmat vett magának Franklin főmeghajtási adomáját felhozni, mire Brassai visszavágott, hogy potyolhatja fejét bár hányszor: fejét meg nem hajtja. Jelleme már szintén ki volt domborodva.

V.

Brassai, mint mondják és írják, 1833-ban Kolozsvárra tette át lakását. Feltűnően magas, nyúlánk természetével, hosszú hajával, mint akkor a művészek hordták, egyszerre ismert alakká lett, tudományos híre különben is megelőzte.

A Bethlen grófok házától az aristocrata körökben ismeretes volt. Úgy kell lenni, hogy a felsőbb körök leányai oktatását itt is folytatta. De csak oly körülmények közt, hogy a mint Gyergyai Ferencz, a nyelvész barátjával eladomázták, kettejüknek egy frakkjok

volt; Brassai magas, Gyergyai törpének mondható lévén, a frakkot a szükség szerint mindannyiszor magok átalakították.

De hogy mind a mellett mily állást juttattak részére, tanúsítja, hogy Rhédei Clodin grófnőnek a württembergi herczeggel kötött házasságánál, a szerződésnél és esketésnél Bécsben ő volt az egyik tanu. Mely évre esik ezen megtisztelő szereplése, csak azon adattal rendelkezem, hogy e morganatikus házasságból egy fiu és két leány született, s a szépséges herczegné egy katonai szemlén 1840-ben a rohanó lovasság patkói alá került. Mint tanu aláírt a házasságnál, melyből kifolyólag Teck herczeg tartja nemzetünkkel az atyafiságot. Ezt rokona Csegezy Mihály táblabíró beszélte nekem.

A mint Kolozsvárt megjelent, néhány hónap kellett, hogy a közfigyelmet magára vonja, s a közügyek körül megbízatást kapjon. Széchenyi, Wesselényi fellépése, Görögország függetlenségi harca szerencsés vége, a harminczas évek elején lefolyt franczia és lengyel forradalom Kolozsvárt a kedélyekre mélyen hatott. Megalakult az Úri Casino gr. Kendefi házában. Keletkezett a szabadelvű Erdélyi Híradó s melléklete a nagy-ajtai Kovács István által szerkesztett Nemzeti Társalkodó, melyekbe Brassai írni kezdett. Brassai nem ment át az írók gyermek-betegségén, a vers és novella íráson, későn kezdett írni. Mint nekem beszélte, egy verset írt életében; apja anyja születése napjára verset íratott vele; az első sorban köszöntötte, a másodikban már késő halált emlegetett, miért apjától kikapott.

Az itt központosított erdélyi aristocrazia a népre is kivánt volna hatni, az Úri Casino Bölöni Farkas Sándor indítványozására elhatározta egy néplap létrehozását és támogatását. Felszólították Balog Pált és Brassait, mely feltétellel vállalnák el egy Vasárnapi Ujság szerkesztését. A mint egyik lapunk hozza, Balog Pál nagy garral azzal felelt, hogy senkivel sem szövetkezik; Brassai örömét fejezte ki, hogy ily tudós férfival együtt működhet.

E közlemény alkalmasnak látszik az akkori világ egy tudósára árnyékot vetni, Almási Balogh Pálra, ha nem kísérik azzal a megjegyzéssel, hogy a mi Balog Pálunk az az amerikai utazó, ki Bölöni Farkas Sándorral egy időben utazta be Észak-Amerikát, kit én a harminczas évek második felében Hadadon, hol előbb nevelősködött, a conservativ Wesselényiek udvarában, mint Szilágy beutazója meglátogattam, s ma is, mint egy farmer, széles panama kalappal, szalmaszín quekkerben él emlékezetemben.

Az urak a szerkesztéssel Brassait bízták meg, egyedül. Mert a lapalapítás akkor az erdélyi udv. kancellária engedélyével történhetett, az engedélyt Brassai megkapta. Az urak ezer forint alapot tettek össze, felét a kiadás, felét a szerkesztő javára. Az Erdélyi Hiradó tulajdonosa, Méhes Sámuel tanár az 500 frtért a kiadást elvállalta. A lap 1834. ápril 6-án megindult, társadalmi és közgazdasági részét Brassai, politikai, vagyis krónikai részét Kriza János állította össze. Ősszel, egy évre Bécsbe ment, cikkeit onnan szállította.

A Vasárnapi Ujság szerkesztésével Brassai eredeti egyénisége, széles látkörű szelleme egyszerre előtérbe lépett. A Nemzeti Társalkodóban már azelőtt bizonyos publicistikai hírré tett volt szert, éles kritikái már megalapították volt tekintélyét, de hazafias lelkének az a vonása, mely fajunk értelmiségének emelésében találta élete célját, a Vasárnapi Ujsággal nyilatkozott meg.

A Vasárnapi Ujságban s Nemzeti Társalkodóban minden napi kérdéshez hozzászólt, kivéve a mélyebb politikát, melyet Metternich terrorismusa úgy is meddőségre kárhoztatott. Jósika Miklóst, ki mint publicista vezette be fényes pályáját, majd Abafijával a regényirodalom terére ment át, nagy népszerűsége daczára, Brassai kemény kritika alá vette. Mit Jósika később, 1866-ban megjelent *Eszmetöredékek* című művében, azzal torolt meg, mikép Brassai-val sohasem érintkezett, egyszer látta Kolozsvár utczáin s megkérdezte társát, hogy ki az a vitorla-vásznas, feltűnő görbe alak s válaszul kapta, hogy a híres Brassai.

Brassai mint műkritikus, nyelvész, matematikus, botanikus, már akkor tekintély számba ment. Humoros mondásai szálló igévé váltak. Gondolom, a Halley üstökös jelent volt meg s a közönség még a harminczharmadiki nagy csillaghullás hatása alatt állott, Brassait addig ostromolták, míg egy kérdezősködőt Csokonai e szavaival fizetett ki: földiekkel játszó égi tünemény.

Megalakult a conservatív Mult és Jelen prof. Szilágyi szerkesztése mellett. Szilágyi Ferencz, kivel gyakran éles polemiát folytatott, mint fűvészt megtette prikulicsnak, mi Brassain maradt. Ugyanis Nagy Péterrel, a későbbi református püspökkel, Landau francia nyelvmesterrel s másokkal vasárnaponként, kitliben, pléh dobozzal fűvészkedni járt a határra s a szomszédos falvak határára; őszbe-

vegyült nagy haja, szakála, meghajlott magas termete a falusi babonás nép előtt feltűnővé tette. Egyszer csak megjelent a Mult és Jelenben, miszerint az egyik szomszédos falu oláh népe valamelyik sátés tavában prikulicsot pillantott meg, a mint a jégesőt csinálta; s hogy a falu népe csépre, villára fegyverkezve, körül fogta a tavat; s végül is csak nagy nehezen menekült meg a néptől, mely legalább is mint prikulicsot, be akarta fogni. Mindez nem zavarta, nem soká a Bajzáék Athenaeumában egy poetikus cikket olvastunk tőle e czímmel: a fűvész örömei. Kiadta a fűvészet elemeit.

Brassai akkori munkaerejét azzal az adomává vált ötletével jelezzük, hogy sokan kíváncsiak voltak megtudni, kik a Vasárnapi Ujság dolgozó-társai. Lapjában egyszer csak megjelent: írja Brassai Samu, szerkeszti Brassai Samu, corrigálja Brassai Samu, levelező Réz Samu. Humora egy földbirtokosra csapott, kiről akkor híre járt, hogy magát a tekintetesek tisztos sorából előbb léptette.

A Vasárnapi Ujság csendesen politizált is. Hozta az apró politikai híreket népies képletes mondásokkal kísérve. Egyszer azt találja írni, hogy ebben *is* hasonlít hazánk Muszkaországhoz. Nem kellett egyéb a kormánypárti Mult és Jelennek. De hát még miben hasonlít, szoritották szegletbe Brassait. Végül is, Brassait oda kényszerítették, hogy vele sajtóhibát csináltattak belőle, mely szerint a szedőnek ezt kellett volna szedni: *és* ebben — vagyis ebben az egyben — hasonlít hazánk Muszkaországhoz. Ily nehéz viszonyok közt szerkesztették akkor a lapokat. A cautiót akkor a censura helyettesítette.

Ily rögzös pályafutás után, meglepetés számba ment reá nézve, hogy 1837. febr. 12-én az unitáriusok kolozsvári kollegiumuk mellé tanárnak hívták meg.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

(Folytatása következik).

A Kemény-család enyedi levéltára és tatár-rabságból írt levelei.

Hazánk ezredéves multjának megünneplése, mint egyebütt országszerte, úgy Alsó-Fehérvármegyében is széleskörű érdeklődést ébresztett multunk emlékeinek felkutatása s történelmének megírása iránt. De mivel a hazánkat ért annyi rombolás, pusztítás és égetés épen Alsó-Fehérvármegyét legérzékenyebben érintette különösen az által is, hogy az 1848-diki katasztrófa a Bethlen-főiskola gazdag könyv-, kézirat- és levéltárát legnagyobbbrészt, a vármegye, ev. ref. püspökség, Enyed város s az enyedi ev. ref. egyház gazdag levéltárait teljesen megsemmisítette: a kérdezősködésnek, kutatásnak természetesen a családi leveles-ládák s az itt-ott véletlenül megmaradt régi írások, naplójegyzetek felé kellett irányulni. Török Bertalan vármegyei főjegyzőnek, most már országgyűlési képviselőnek s e szerény közlemény írójának ez irányú fáradozásait már eddig is azon alig remélt siker koronázta, hogy több ezerre menő köztörténelmi s családi okiratot, levelet gyűjthettek össze nem egyszer padlásokról, rozsdás vasak s összeomlott gazdasági eszközök dísztelen társaságából, ezek között számos meglehetősen épen megmaradt pergamen okiratot Róbert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás s a többi királyoktól s még többet az erdélyi fejedelmektől. A tulajdonos családok szívesen adták beleegyezésüket azok felhasználására s a megyei levéltárba való elhelyezésére.

E gyűjtemények közt leggazdagabb s legértékesebb is a Kemény-család fejedelmi ágának levéltára, mely a XIV. századból származó néhány igen szép pergamennel kezdődik s fokozatosan szaporodva az 1848-diki szabadságharczig lenyúlik.

A mint a család kiválóbb tagjai Erdélyben viselt magas közhivatalok, házassági összeköttetések s vásárlások révén, különösen

a fejedelemségre is jutott Kemény János ideje óta a kétfelé szakadt magyar haza mindenik felében több-több birtokhoz jut, azon arányban szaporodnak az adomány-levelek, családi és hivatalos levelezések, a birtokok gazdasági kezelésével, megosztásával s oltalmazásával járó, valamint a folytatott perlekedésekből származó magán- és hivatalos iratok.

Régi időkben ismeretlen lévén a telekkönyvi intézmény, a vagyont szerzett család igyekezett a megvásárolt birtokkal együtt a jogcímet igazoló s az abban történt változásokat tanúsító fejedelmi adomány-leveleket, a fejedelmi jóváhagyással létrejött öröklést, cserét, vásárt, ajándékozást bizonyító okmányokat is megszerezni, ily módon is sok kihalt vagy elszegényedett család nagy történelmi értékkel is bíró irásai jutottak az ennek megőrzésére úgy látszik nagy gondot fordító Kemény-család leveles-ládáiba. Nem csekély azon irások száma sem, melyek a folytatott hivatalos állásnak köszönik keletkezésüket.

Sajnos, hogy ezen valaha igen gazdag levéltári anyagnak csak kisebb részét kímélték meg az országot ért többszöri vandal jellegű pusztítások. A mi belőlük 1848-ig megmaradt, azt a csombordi Kemény udvar-házat ekkor ért felprédáláskor az udvarra kiszórták, részben elégették, darabokra tépték, sáros lábbal bemázolták, sokat úgy lehet el is hordtak. Kemény István báró később visszakerülvén, a szétszórt maradványokat az udvarról gyűjtötte össze s mentette meg az enyészettől. Számos íráson ismerhetők fel ezen mostoha bánásmód nyomai.

Ezen levéltári anyagot néhai Kemény István báró áldott emlékeztű özvegyének, Bánfi Katalin bárónénak is bekövetkezett elhalálása után Kemény Kálmán báró valóságos belső titkos tanácsos, mint a család ügyeinek megbízott intézője s akkor Alsó-Fehérvármegyének főispánja Csombordról N.-Enyedre behozatta s ládába csomagolva a megyei levéltárba tétette le.

Ekkor e levéltár állott: *a)* 4 vaskos kötetbe összekötött rendezett részből; *b)* 3 nagy láda levélből, melyekről csupán annyit lehetett tudni, hogy azok a br. Kemény-család tulajdonát képezik.

Foglalkozzunk először a rendezett résszel.

Ennek rendezése a 60-as évek végefelé történt s noha néhai P. Szathmári Károly, akkor n.-enyedi főiskolai történet-tanár, a

Magyar Történelmi Tár XVIII-ik kötetében az általa e gyűjteményből kiadott 107 darabhoz írt előszavában a rendezést aként említi, mintha azt egymaga végezte volna; több, az ügy állásáról tudomással bíró férfi közléséből arról értesülök, hogy ezen rendezésben nagy része volt a múlt évben elhalt nagyérdemű történet-búvárnak, Veszeli Károly borbándi plébános és prépostnak, a mint az elhunyt ezt maga is többször említette. A dolog tehát úgy állhat, hogy a két érdemes történet-búvár a kézhez kapott épebb darabok elhasogatott vagy szétvált részeit összeillesztette, a reájok tapadt szennytől megtisztogatta s a mi a munkának ennél is sokkal nehezebb és értékesebb része, az okmányokat nagy fáradsággal és szorgalommal kibetűzte s ahoz hol szűkebb szavú, hol a tartalom felől eléggé tájékoztató tartalom-jegyzéket (registumot) szerkesztett, még pedig a deákosabb műveltségű Veszeli latin nyelven, Szathmári az általa rendezett darabokhoz magyar nyelven. Ugyancsak Szathmári K. a rendezett darabokat folyó számmal látta el s a mint egy kötetre való együtt volt, egy kemény táblájú vaskos kötetbe bekötötte, elől helyezvén a váltogatva magyar vagy latin tartalom-jegyzéket. Mivel azonban a felhasználható anyag nem volt egyszerre kéznél, hanem csak rendre-rendre juthatott ahoz, a rendezett 4 kötet nem képez időrendi sorban beosztott gyűjteményt, hanem mindenik kötet úgyszólván önálló, kezdődik a XIV. vagy XV-ik század néhány pergamenre írt gyönyörű darabjával s végződik a legújabb időbeliakkal. Ez nehezíti a munka használhatóságát, a mennyiben a kutató a nem könnyen kezelhető vaskos kötetek elején levő lajstromok mindenikét külön kénytelen végignézni. E hiányon könnyű, de okvetetlen szükséges is lesz segíteni, mert mint alább látható, a most már ismert anyag jelentékenyen felszaporodott, melynek külön rendezése csak növelné a kezelésnek s tájékozódásnak már meglévő nehézségeit.

E 4 kötetbe 941 darab van bekötve, melyek időrendi sorban következőleg oszlanak meg: XIV-ik századbéli 9, XV-iki 33, XVI-iki 188, XVII-iki 588, XVIII-iki 123 darab.

Összehasonlítva e számot a Történelmi Tárban Szathmári által kiadott 107 számmal, kitűnik, hogy ezen gyűjteménynek $\frac{8}{9}$ -de, azaz 834 darab még kiadva nincs.

Feltűnőnek tetszhetik, hogy Kemény József gróf Erdély törté-

nelmének szenvedélyes és fáradhatatlan bűvara nem aknázza ki e gyűjteményt, mint családi tekintetben is fontos és tartalmast, holott ennek létezéséről tudomással nem bírnia úgyszólván lehetetlen volt. Ez nézetem szerint abban leli magyarázatát, hogy a grófi és bárói ágon levő Kemények között régebben nagyfontosságú birtok-perek folytak, miért mindenik ág féltékenyen elzárta a másik elől családi leveleit, nehogy a perben esetleg értékesíthető fegyvert juttasson ellenfele kezébe. Mint a család egyik tagjától hallottam, ezen féltékenység annyira ment, hogy midőn a leveles-ládákat valahová szállítani szükséges volt, ezen költöztetés mindig legyveres őrizet alatt történt.

A levéltárnak sokkal jelentékenyebb része, mint már említém, 3 nagy ládába zsúfolva bolygatatlanul hevert az alsófehérvármegyei levéltár egyik szobájában. Azon nézetben lévén, hogy a már említett rendezők ezt az anyagot is átnézték s belőle az értékes darabokat kiválogatták, nem nagy kedvet éreztünk megbolygatni a porlepte nyirkos papírcsomagokat, melyek közt a férgeknek eddig előttünk ismeretlen fűрге alakjai háborítatlanul s látszólag a legszebb egyetértésben éltek napjaikat. A mult 1896-ik év nyarán azonban kíváncsiságból is nekiszánván magunkat e nem kevés időt és fáradságot igényelt munkának, megkezdtük s néhány hét alatt be is végeztük a kiválogatást. És nem kis örömünkre szolgált, midőn az oly hosszú idő folyamán át felhalmozódott s minden rend nélkül beszűfolt, de csak a mult és jelen századból származó gazdatiszti számadások, tutajozási s korcsmárlási listák, jószágfelügyelők, tisztek, ispánok, udvari lelkészek s más alárendelt alkalmazottak leveleinek rengeteg csomagjai közt elég sűrűn bukkantunk oly ritka és becses XV—XVIII-ik századbéli okmányokra, hivatalos iratokra, lejedelmek, főemberek (ezek közt a költő: Zrinyi Miklós) sajátkezű leveleire, egy pár régi városi constitutiora, egy fehérmegyei nagybecsű lustrálási jegyzékre, néhány épület- s ingósági leltárra s egyebekre, melyek bármely levéltárnak díszére szolgálnának.

Idők korlátoltsága miatt természetes, hogy csak a legérdekebbeknek látszó darabok tartalma felől szerezhettünk tájékozást s a kiválogatásnál túlnyomólag a munkaközben szerzett gyakorlatra és tapintási érzékre kellett támaszkodnunk s így az átforgatott csomagok közt maradhatott valami használható is vissza, miért ezeknek újabb átnézése nem lenne felesleges munka.

Ezen általunk kiválogatott anyag hozzávetőleg legalább háromszorosát vagy négyszeresét teszi a már tárgyalt bekötött résznek. Hogy ehhez valaki újabb időben közelített volna, csak abban látom nyomát, hogy Kőváry László jeles történészünk »Erdély történelme« című művében hivatkozik, mint e gyűjteményben levőre, a tatár-rabságból irt két levélre, melyekre azonban eddig nem akadhattunk, noha az onnan irt levelek száma elég jelentékeny.

Feltehető, hogy ezek valamely amateur gyűjtőnél rekedtek. Így hiányzik a bekötött részből, noha a tartalom-jegyzékben ott szerepel, a Martinuzzi-féle nyomozatnak az akkor szerepelt Kemény Jánosra vonatkozó másolata, melyet azonban P. Szathmári Károly a Történelmi Tárban szerencsére kiadott.

A mi már az előadott módon jelentékenyen megnövekedett Kemény-levéltár tartalmát főbb vonásokban illeti, arról most, a rendezésnek úgyszólván még csak a küszöbén, azt mondhatjuk, hogy gazdagon van itt képviselve Erdélynek a mohácsi vész utáni korszaka s elég élénkek az első Rákócziak és Kemény János idejéből a Lengyelországgal, Moldva, Havasalföld vajdáival s a portáival folytatott érintkezés nyomai. Azonban természetesen a legtöbb okmány tárgyát a Kemény s evvel rokon vagy házasság útján összekötött nemes családok birtokviszonyai teszik. Kolozs-, Fehér-, Torda-Aranyos-, Maros-Torda-, Küküllő-, Fogaras-, Udvarhely-, Belső-Szolnok-, Doboka-, Kraszna-, Szathmár-, Bihar- és Szabolcsvármegek azon törvényhatóságok, melyeknek tisztviselői leggyakrabban szerepelnek a kiállított bizonyítványokon vagy tanuvallatási jegyzőkönyveken. De van e mellett az egyházi életre, adózásra, törvénykezésre, ország- s megyegyűlésekre vonatkozó s mivelődéstörténetünkben is értékesíthető anyag elég bőven.

Az egész gyűjtemény azonban a Kemény János fejedelem egyéniségét tükrözi vissza a legélénkebben. A korabeli s az örökségként reá szállt levelek legtöbbször meglátszik, hogy az megtordult kezén, megőrzésére gondot fordított s tartalmát ismert kézírásával maga jegyezte reá. Fontosabb leveleinél feljegyzzi a kézhezvétel napját vagy a tartalomra tesz rövid találó észrevételt, mint történetkedvelő és író teljes tudatával bírván annak, hogy tájékoztató, olykor bíráló megjegyzései neki, mint feldolgozónak vagy az utókornak az események elbeszélésénél vagy elbírálásánál nagy könnyebbségére fognak lenni.

Mint a történelemből tudva van, II. Rákóczi György kicsinyelvén a kis Erdély fejedelmi süvegét, Lengyelország fényesebb királyi koronájára áhitozott s. hogy azt elnyerhesse, szakított két fejedelmi elődjének a körülményeket higgadtan mérlegelő óvatos politikájával s a porta elnézésének biztosítása nélkül szövetséget kötött a svéddekkel és kozákokkal s maga közel 40 ezer főnyi sereget állítván talpra, 1657 január havában berontott Lengyelországba, inkább diadalmenetre, mint hadjáratra számítva. Enyedi lakatosok aranyozták a fényes felvonulásokra szánt hadi kopjákat. Kemény János volt a sereg fővezére. De hamar jött a kiábrándulás és a bűnhődés. A szövetségesek cserben hagyták az erdélyieket, kik hogy hazajöhessenek, kénytelenek voltak szégyenletes békét kötni, melyet az ellenfél nem tartott meg.

Az éhség, betegség s apró csatározások miatt tíz ezer emberre leolvadt sereg elvesztette minden ágyuját, podgyászát, löporát s csak addig tudta az ellenséget feltartóztatni, míg a fejedelem csekély kíséretével elmenekülhetett. Kemény János osztolni akarván honfitársai sorsában, végig kitarzott s férfias küzdelem után egész seregével együtt tatár-rabságra jutott.

Kemény János két évet töltött Krimben a tatárok közt s e míveletlen körben avval enyhítette a fogság unalmát, hogy emlékezetből megírta *Önéletíratát* s a zsoldárokhöz *Gileádi Balsamom* című magyarázatot írt Bakesiszerájban a Kaloda nevű zsidóvárbán, ezeken kívül fogolytársainak vigasztalója s ügyvivője lett, kiváltásuk érdekében levelezett a fejedelemmel, országrendekkel, otthoni rokonokkal, kezességet vállalt igen sokért török, tatár löembereknél vagy a váltságösszeget jó kamat mellett előlegező zsidó üzéreknél. De úgy látszik e mellett is elég ideje maradt, mit a talált irásokból következtetve aként igyekezett agyonütni, hogy felkereste emlékezetében minden erdélyi ismerősét s feljegyezte a közelebbi két év azon férfait, kik csatában vagy másként a haza nagy kárára elhaltak, aztán összeszámította a meg nem nősült ifjú és agglagényeket, továbbá azon öregebb rendű özvegyeket, kiknek a férjhezmenetelről már le kell mondaniok s az olyanokat, a kik még férjhezmehetnek, ezek némelyikének neve után pajkos észrevételt is tevén.

Maradtak kúszáltabb feljegyzései a hazába visszatérő foglyokról, kiket úgy látszik ő osztott csoportba, a mint módjukhoz képest

szekeren, lóháton vagy gyalog voltak útrakelendők, a hozzáküldött s általa kifizetett váltságpénzekről. Ottani életmódját illetőleg levelei nagyon szófukarok, sokszor utal arra, hogy erről bizalmas levélvivői amúgy is tájékoztatják az otthoniakat. Alább közlendő levélből megtudjuk, hogy a tatárok mindenéből kifosztották s csak a rajta levő ruháját hagyták meg. Egy pár megmaradt adósságlevele tanúsítja, hogy fenntartására kénytelen volt tatár főemberektől kölcsönöket venni fel.

Szintén saját feljegyzéséből látjuk, hogy tatár, török és örmény úri nők látták el a legszükségesebb fehérneművel, sőt erdélyi úri-nők is küldtek neki eféléket. És milyen szeszélyes játéka a sorsnak, hogy Szalánczi Erzsébet is, neje Barcsai Ákosnak, kit ő később, mint a fejedelemségben vetélytársát, könnyelmű szöszegése s a törökkel való összejátszása miatt megöletett, e gyűjteményben meglevő részvételtjes levele tanúsítása szerint egy pár hálóinget küld számára, melynek durvasága miatt elnézését kéri.

A jelentős multtal bíró hadvezér, szónok és államférfi tevékenysége azonban ezeken kívül kiterjedt arra, hogy sűrű levelezés útján fentartsa az otthoniakkal való érintkezést, azokat nézetei felől tájékoztassa s ily módon befolyást gyakoroljon a közvélemény alakulására s a közügyek intézésére, hogy ottani befolyásos főemberek barátságát magának biztosítsa, rabtársait magának lekötélje s tőlük írásbeli kötelezvényt vegyen a felől, hogy otthon törekvéseiben támogatni fogják s hozzá hívek lesznek. Ezen igyekezetével útját egyengette jövő szereplésének, mely egy évi, jobbára háborúzással töltött fejedelmeskedés után a nagyszöllősi csatatéren nyert vitézi életéhez méltó befejezést.

Ezen időszakból aránylag kevés levele található e levéltárban. Ezek többnyire adminisztratív természetűek, a váraknak őrséggel ellátására, hadfelkelésre, hivatalos állások betöltésére s hasonlókra vonatkoznak.

Drámai érdekességénél fogva közlöm azon levelét, melyet kiéhezett, a folytonos zaklatástól kimerült, szövetségeseitől csufosan cserbenhagyott, minden oldalról bekerített s a többszörös túlerő által letepert erdélyi hadseregünk fővezére épen a lefegyverzés s tatár-rabságba jutás napján (1657 július 31.), tehát a legváltságosabb perczekben írt, azon sejtelem kínzó hatása alatt, hogy nem csak

hadvezéri hírnevének csorbitása és hadseregének fogságba jutása miatt van oka keseregnie, hanem a felett is, hogy a kis Erdélyt elárasztó tatár vagy más ellenséges hordák talán már fel is dülték az országot s lakóseit leöldösték. Ezért czimezi levelét fiain kívül több más rokonnak, hogy ahoz jusson, a ki közülök a veszélytől megmenekült. Ez aggodalma szerencsére ekkor még alaptalan volt, de tanusítja az egész hadjárat elhibázott tervezését, mely ellefedett gondoskodni a visszavonulási út biztosításáról s a hazával, mint hadviselési alappal való akadálytalan közlekedés fenntartásáról.

Kemény János eme sajátkezű levele féliv fehér papírra van írva s levélformára összehajtogatva. A papir vízjegye felül: ∇ -ön nyugvó, lefelé álló szarvú félhold, közbül W. b. betű, alól 3 levelű lóhere-level.

Külső czíme:

Erdélyben ha élnek Kemény Simon, Kemény Ferencznek, Kapi György, Bethlen Farkas és Gergely, Rhédei Ferencznek és László uraméknak adassék.

Én életben, de csak rajtam valóban, pogány kézben vadgyok, kételenségből kelletvén hinnem hiteknek, az defensiora való minden alalmatosságok már elfogyván, néhány napi harczok után, az tracta alatt a tábor ruináltaték. Velem vadnak az alább írottak életben, szabadulások reménlhető másoknak sanczon (váltságdíjon), nekem nem, uram (t. i. fejedelem) s hazám képeben terhet viselvén. Ha az fejedelem él és uralkodik, Isten úgy álgya meg, az mint velem s hozzám tartozókkal cselekszik, mert én ő nagyságának az háládatlanságért, böcselenségért hűséggel s rabsággal fizettem.

Nemzetem mellől pedig ha elakartam volna állani, magamat salválhattam volna, érettek s velek szenvedtem. Ha Isten megmarasztotta a hazát, abban gyermekimet, testamentumom szerint éljenek jószágimból, egyéb javaimat tartsák, ha arra menne dolgom, sanczomra. Szolgálják az Istent és hazájokat. Barcsai András, Váradí Török István, Horváth György, Vitéz Gábor, Romoz János, Kovács Gergely, Ráduly László, Katona Mihály, Barcsai György, Földváry Ferencz, Derekas Tamás, Apafi Boldizsár, Szalánczi Gábor, Lonest(?), Miske Kelemen, vadnak igen sokan, de ily bamar nem tudhatjuk, fogva. Az fejedelem kedves siményi (havasalföldi gyülevész zsoldos gyalogság) az ebek, árúltak el, zászlóstól menvén az ellenséghez az ostromon és azon adván pas-

sust. Szent Andrási életben az én inasomféle. Úgy tudom Nagy Tamás, Pataki János, Sztepán Ferencz, Váradi Gábor, Szilasi is elevenen fogva. Ez az elfajzott, romlott magyarság alig hihető dolgot cselekedett ugyan, mindazáltal példák lehetünk mindeneknek. Oltalmazza Isten a hátra maradt magyarságot.

31. Julii. 1657.

Kemény János m. pia.

1657 november havában félv szürkés s kis levélke módjára összehajtogatott papíron, de czimezés nélkül következőleg ír valamelyik fiának:

Áldjon meg az Úr Isten fiam minden jókkal!

Nem a ez, a mit azelőtt írtam Modvára dirigálván, ez már tizedik levelem, ha megvitték. Akarom most is tudásodra adnom, Istennek kegyelméből én még élek jó egészségben. Szabadulásomnak ideje és módja függ az erdéli állapotól, mely mire vált legyen, eddig kimutatódott, s ide is meghozzák hamar időn. Jóra nem hajóhatott az dolog semmi tekintettel, gondolkodván felőle, hanem avagy az fejedelemnek ruinálódására, vagy ország szabadságtalanságára, vagy ha azokat el akartátok távoztatni, fegyverre kellett kelni az dolognak, s abból is utolsó veszedelmek következhetik. Az egy remediumnál többet nem ismerek Isten után, mint hogy úgy remélem, nem égett legyen szinte annyira körmötökre az dolog, hogy fejedelmek megmaradásáért s az ország szabadságáért egy könyörgést ne tehessetek az portán, azonban (e helyett: az alatt) az téli idő elrekeszti az fegyvert, tavaszig sok dolog vitethetik végben. Mivel itt az tatárt megtartoztattuk hasonlóra menetelítől Isten után (melyet kommunikálhatsz hiteles, emberséges haza fiaival) csak végbeli török könnyen belétek nem kap. Ha pedig csak egy levélre mindjárt kiugrattatok uratokat, bezzeg könnyen vesztetétek hitess kötelességteket, hazátok szabadságát, jó asszony-embereknél alábbvalók vagytok, férfi nevet nem érdemlitek, oda a haza szabadsága is. Voltak olyan parancsolatok többször is, de a jó emberek industriájok által, Isten kegyelme után evanescáltak. Olyan casusban való magatok alkalmazkodása felől írnom késő, eddig talán elvált. Akartam volna uratoktól el ne szakadtatok volna, mert ugy szoktak volt a mi eleink. Rédei uramtól s több jó akaróitoktól értvén, az Úr Isten tanítson meg minden jóra. Az mi szabadulásunknak ideje s módja függ az erdéli állapotoknak híreitől, az tanít meg Isten után mit legyenek

cselekedendő. Az mennyiben lehet fiaim viseljeteK gondot, kevés javaim ne vesszenek el, mert azok oda lévén, magam is ide veszhetek, kiváltképpen ha változás történt, hazánktól elmetsződött mind ő nagyságától s mind hazától való reménységem, sőt netalán találkozhatnak oly gonoszlelkű emberek, ide rekedésemre inkább, mint szabadulásomra fordítanak kötelességeket.* Nem bánám, ha az embereknek elméjekben öntetődnék, nem ti, hanem mások valakik által, ha én veszek és rekedek, félő sok¹ ne kezdjenek lenni, oly itt benn levők közül ne veszszek csak egyedül. Ez includált leveleket küldesd meg, urunknak szóló leveletem pedig, ha kezedehez küldik Moldvából, hiteles alkalmatossággal juttasd az ő nagysága kezébe. Leányomat szeretettel köszöntöm. Ezek után az Úr Isten szent fiáért vezéreljen minden jóra és maraszszon békességben benneteket. 1657. 15. Novembris Sidó várban.

Neked jót kívánó

rab attyád

Kemény János, mp.

Az mely irásokat kiküldtem, mivel nem revideálhattam, ha mi fogatkozás az szóKban, megorrigáld.

Kivül: Az hol kegyelmed ez kis * notabenet látja, kérem másnak az dolgot ne jelents(e), mert gonoszok az emberek az mostani üdőben.

Ezen levél egy zsineggel összekötött kis csomagból került elő, mely mind a tatár-rabsággal kapcsolatos leveleket, jegyzéseket, a hazuról kapott pénz- és ruhaneműek nyilvántartására vagy elszámolására vonatkozó kusza s gyakori kihúzásokkal tarkított jegyzéseket tartalmaz. A borítékul szolgáló papiron alig láthatólag, későbbi írással, elhalványult tintával ez van írva: »Kemény Jánosnak rabságabeli dolgairól, melybe nevezetes, miképen extra megtudatta fels. Rákóczi fejedelemmel az török ellene felindult haragját s ebből nyilván következő veszedelmét. *Jeles levél.* 314. coll. 31. Decz. 1765.«

Ezen *nevezetes* levélben Kemény János már másként ítéli meg az ország s fejedelem helyzetét, mint a fennebb közölt novemberi levelében. Akkor hibáztatja otthoni honfitársait, a miért oly könnyen túladtak fejedelmükön s fegyveres ellenszegülést látott volna helyénvalónak. Azóta úgy látszik több oldalról értesült a Portának

¹ Egy pár kikopott szó helye.

II. Rákóczi György iránt való gyűlöletéről s azon elhatározásáról, hogy őt a fejedelmi széken tovább meg nem tűri. A politikai helyzetből merített nyomós érvekkel igyekszik ezért meggyőzni Rákóczit helyzetének veszélyességéről s félrevonulásának szükségességéről. A fejedelemhez intézett ezen jeles levél következőleg hangzik:

Kegyelmes uram.

Tegnapi levelem megírása után is mind Nagyságod, haza s Isten dicsőségének veszedelmes állapotjáról való törődésem mégis készitete arra, hogy Nagyságodnak ezt is megírjam, praemittálva ez conditiókat: 1. ha nincs emberi ítélet szerint valahonnan valamely remedium felől csalhatatlan reménysége Nagyságodnak, 2. ha el nem tökélette magában, hogy minden körülötte levő hatalmas nemzeteket contemnálja és csak vakmerő szerencsére bocsátkozzék. Az élő Istenre kegyelmes uram szánja meg Nagyságod azt a szegény hazát, de szánja magát, szerelmesít, kedvezzen az Isten dicsőségének s ha késő nem volna, mind az pogányságnak dühösségének mérgét ne várja, hogy kiöntessék szék(é)re s mind más hatalmas, de keresztyén nemzeteknek igyekezeteket előzze meg, míglen hüvelyben még az fegyver. Nem szólok Nagyságod titkos reménységeiről, de külsőképpen *az Nagyságod dolgai mind fundamentum nélkül való istenkisértések, világ ítélete szerint nem vitézség, nem méltóságos hírnév keresés az fundamentum nélkül való vakmerőség.* Az hol nincs az erő, az hol nem kell pénze Nagyságodnak, nem kedves, hát harmadik mediumot kell keresni, mert ha Isten rendkívül nem orvosolja meg és hanyatlik valamint Nagyságod szerencséje, az mint mondani szokták, az fűszál is ellensége leszen Nagyságodnak. Megdühödött Nagyságod ellen az pogányság, nem jól affectus az némettség, offensus a lengyelség, exacerbatus Erdély és igen kevés ki szívesen fogja az dolgot, mert elfogyatkozott, mert sok megbántódások alatt nyög; s hát mint remélhet Nagyságod boldog processust emberi ratiók szerint. Maga hada kevés és ezeken kívül is nem ez az kimentő alkalmatosság, azért, ha késő nem volna, ha Isten az Nagyságod szívét is arra hajtáná, talán jobb volna arról tanácskozni, mint kellene az nagy veszedelmet megelőzni. Az Úr Isten soha testi lelki dolgaimban meg ne áldjon, ha valami magam privátumára czélzok ez írásimban.¹

A már említett csomagból van kiszemelve a következő levélke

¹ A levél folytatása hiányzik.

is, melynek írója »Az nagyenyedi gyalogok hadnagyá«-nak írja magát. E czímzés tanusítja, hogy oly kis város is, mint Enyed, igen jelentékeny jutalékkal járult a II. Rákóczi György fényes hadseregéhez, hadjárata áldozataihoz s a tatár-rabságban sinlődők tömegéhez.

E féliv vastag fehér papírra írott levél külső czíme ez:

Tekintetes és nagyságos Kemény János úrnak adassék ez levelem Erdélyben Gerenden kezében, mint . . . uramnak.

Tartalma következő:

Áldott legyen az nagy Istennek szent neve érette, hogy Ő Fel-sége Nagyságodat az pogány kézből megszabadította, édes elpusztult országokban sok keresztyén rabokkal együtt békével haza vezérlette és szomorú egiptomi inségből kimentette. Isten Nagyságodnak életét ta(r)tsa meg minden istenes dolgaiban, Nagyságodat igazgassa szent lelkének általa.

Nagyságos uram, emlékezhetik Nagyságod reája, hogy Török Demeter sógor uram által találtattam volt meg Nagyságodat, hogy Nagyságod váltana ki a pogányok közül kétszáz tallérig, kire ígérte volt is Nagyságod jó akaratját, hogy az mi (j)obb azt cselekszi Nagyságod velem. Az minék szegény elhagyott feleségem szerét teheti, avval együtt ne hagyjon Nagyságod, holtomig szolgálom Nagyságodat mesterségem szerint való mívemmel, mivel nem messze volna lakásom Nagyságod jószágaitól. Nem tudom nagyságos uram, ha az város (Nagy-Enyedet érti) leszen-e segítséggel, avagy nem, minthogy ő kegyelmekér szenvedem én azt a nagy testi lelki rabságot. Nagyságodat kérem, hogy Nagyságod levele által találná meg szegény megromlott városunkbeli uraimat, hogy telljességgel ne lennének ő kegyelmek fedelékenységben felőlem is, kiért az Úr Isten álgya meg Nagyságodat szerencsés, boldog előmenetellel, hosszú élettel, Nagyságod kedves gyermekeivel együtt.

Aláírás:

Az Nagy-Enyedi gyalogok hadnagya, az gerendi Imre pap mostoha fja Lakato(s) Mihály rabságabeli könörgő írása Nagyságodhoz.

Akmciser mellett Kijfar nevő faluban Musztafa nevő tatár rabja. V. L. Szintén a tatárok közt, de két évvel előbb kelt a következő,

durva fehér félvívre irt s négy eredeti aláírással s ugyanannyi papírral leborított kis fehér viaszpecséttel ellátott kötelezvény is:

Mi az alább megírt személyek adjuk tudtokra a kiknek illik, hogy midőn Istennek itéletiből tatárok rabságában estünk volna, többek között néhai Blényesi Vajda Miklós uram is valami közönséges Nohaily tatárok kezébe esvén, kik felette nagy sanyarúságban tartván és hurczolván, a hol is csaknem megölvén, ki miatt el is betegesedvén, többire halálos állapotba jutott vala, annyira hogy nem kicsiny félelemben volna attúl, hogy az erőtlenség miatt tovább nem mehetvén, az útban fognák levágni, az minthogy sokakkal úgy is cselekedének: folyamodik annak okáért tekintetes és nagyságos Kemény János uramhoz, hogy valami módon azoknak kezeiből kiszabadításában találna módot. Parancsolván annak okáért ő nagysága jámbor szolgájának és tolmácsának Török alias Nagy Demeter úrnak felőle, felette sok fáradsággal és vesződéssel azon hitetlen tatároknak kezeiből kiszerezé, és a hán hocsájával végezvén, hogy azon tatároknak vetne valamit torkokban, az hocsát mind Vajda Miklós urammal együtt az megnevezett úr eleiben hozák, és noha legalább 800 száz (így!) tallért, sőt ezeret is megígért vaia, ha különben nem lehetne, bízván az megnevezett tolmácsra, ha miben szállíthatná; az ki sok törekedésével 500 száz (így!) tallérban alkudtatá meg, melyért az úr ő nagysága lűn kezes, hogy inkább ne sanyargatná azontúl, az minthogy dolga azután könnyebbedvén, az megnevezett tolmács az megsarczolás után is sok jó akaratral és zaklatással (?) volt nekie, mely jó akaratjáért és fáradságáért s sanczának leszállításáért száz ezüst tallért ígért a megnevezett tolmácsnak, melyet hogyha meghalna is, maradéki és felesége igazán megadni tartozzanak, mi előttünk sok izben fogadta és mondotta, ugyan hittel is fogadta szegény Vajda Miklós úr. Ez dolognak ezért nagyobb bizonyosságára adtuk mi ez levelünket, fide nostra mediante 1657 esztendőben. Bakcseszaraj Sido várban.

Kornis Ferencz (p. h.)

Barcsai András (p. h.)

Cseh Ferencz (p. h.)

Váradai Török István (p. h.)

Külső jegyzet: Teöreök Demeter.

Ezen török alias Nagy Demeter, fővezéri török tolmács, ki az imént tárgyalt száz ezüst forintra szerencsés közvetítése által eléggé rászolgált, sógora volt Lakatos Mihálynak az enyedi gyalogsapat

hadnagyának, ki ily ügyes alkuszszal való rokonságánál fogva is reménykedhetett, hogy az otthon oly nagy befolyású Kemény János fel fogja karolni kiszabadításának ügyét.

A hiteles másolatban megmaradt alábbi okmányból látjuk, hogy a Kemény János kezességén szabadult rabok közt akadtak olyanok is, kik önhibájukból, vagy lehet a nélkül, nem tehettek eleget több irányú, terhes s jogászi körmönfonsággal körülírt kötelezettségüknek. A hitelező a kezesről követelte s hajtotta be pénzét, ez pedig viszkeresettel volt kénytelen fellépni az adós ellen. Ezen kényszerhelyzetnek tulajdonítandó azon sok, az irományok közt található s hiteles másolatban megmaradt rabkötelezvény, melyeket az özvegy fejedelemmé kívánatára Virginás István s udvari lelkésze Kovásznai Péter írt át, illetőleg hitelesített. Egy ilyen ívrét fakó papírra írt s a hitelesítőktől sajátkezüleg aláírt s pecséteikkel ellátott okirat szövege a következő:

Nos Stephanus Virginas de Szathmár Németi et Petrus Kovásznai minister verbi divini in A(ranyos) Medgyes damus pro memoria in anni currentis (1662 vagy 1663) die 17 Jan. illustrissima domina Anna Lónyai illustrissimi principis quondam Joannis Kemény de Gyerőmonostor alias principis Transilvaniae vidua literas quasdam sub infra declaratas ad transsumendum exhibuit, hunc tenorem continentes:

Mi kolozsvári Lucz István, gyarmati Nagy Jakab, szókefalvi Székely János valljuk ez levelünk által, hogy mivel az tekintetes és nagyságos gyerőmonostori Kemény János urunk a maga rabi állapotjában is mi velünk Isten után aty(ai) irgalmasságot cselekedett, hogy az pogányságnak felette sanyarú rabságából maga megfogyatkoztatásával is rész szerint maga költségével megszabadított és váltatott: mi is azért fogadjuk az mi keresztény igaz hitünkre, életünk, tisztességünk, minden javaink elvesztése alatt, hogy az megnevezett úrnak mind szabadulásunk módjában való törekedésünk, jó emlékezetünk becsületének oltalmazása által, ha mit használhatunk, szívesen igyekezünk, mind egyébként egész életünkig az ő nagysága jótéteményének tehetőségünk szerint meghálálói leszünk, s ha miben kívánja szolgálatunkat meg nem vonszuk, Ennek felette az ő nagysága parancsolatjából dolgunkban fáradott Sidó Isach urunkkal lött végzésünk és ígéletünk szerint Erdélyben érkezésünktől fogva egy holnapra Fogarasban maga vagy arra rendeltetett embere kezéhez az említett Sido Isach urunknak

én Lucz István tall. 300 és harminczat, én Nagy Jakab tall. 300, én Székely János tall. 100, jó imperialis tallérokban értvén, minden továbbbi halogatás illeten (?) és tétovázás kívül beszolgáltatunk. Ha magunknak halálunk következnek, successorink effectuálják az alább megírt poena alatt. Tudni illik, hogy ha mi az rovattatásunk szerint való köteleességünket mind az említett úrhoz való hálaadó voltunkban s mind Isach úrnak kezéhez az végzett summának szolgáltatásában violalunk: eo facto nem különben mint legitime convicti Isten s minden emberek előtt perjurusoknak tartassunk az megnevezett úr és Isach uraknak peniglen magok embere által vel propria etiam ipsorum autoritate, minden nemesi praerogativákat excludálván, mind személyünkhez akárholott ott minden időben hozzá nyulhassanak, az mint akarnak úgy büntethessenek az megígért summáról insuper minden javainkból, melyben átkozott legyen ha ki minekünk patrocínálna. Mely szabályokról (?) való hűtlevelünket attuk az alább megírt személyek előtt.

Bakcsa Szaraihan anno, 1659. die 1. Maji.

Lucz István.

Gyarmati Nagy Jakab.

Szőkefalvi Székely János.

Coram nobis:

Stephano Udvarhelyi,

Andrea Jobbágy et Petro Szegedi

fide nostra mediante.

Quarum quidem paria de verbo ad verbum sine diminutione et augmento, variationeque verborum aliquali transsumi et extradari modo praemisso facienda duximus. Datum in A(ranyos) Medgyes, loco, die et anno praenotatis.

Stephanus Virginas (p. h.) Petrus Kovásznai (p. h.)

Egy vízjegynélküli, két oldalán teleírt s piros pecsétviasszal lezárt levélke szövegével fejezem be ezúttal közleményemet. A kis 8-szögű pecséten czimerként hátsó lábain ágaskodó zerge vehető ki »Szalánczi Erzsébet« körirattal. Czímzése: *Nagyságos Kemény János úrnak, nekem szerelmes bátyám uramnak adassék.* A czímzési oldalon pedig Kemény János kezétől a következő feljegyzés: »22. Martii 1659. datae 23. April allatae. Új fejedelemné asszony levele«.

.Új fejedelemné asszony volt valóban a levélke írója, nem egé-

szen egy félév óta ült férje az ekkor már nagyon tövises fejedelmi széken s nem látom sehol feljegyezve: elég volt-e e rövidke s többnyire bujdosásban töltött idő arra, hogy e nemes származású, de sem eléggé gazdag, sem eléggé főrangú férjet nyert nő állást foglalhasson az akkori főrangú hölgyek társaságában? Inkább az ellenkező látszik valószínűnek. Így hihető, hogy a Kemény János feljegyzése sem nélküli teljesen a gúnyos színezetet. Pedig e levél igénytelen egyszerűsége, az abból kitetsző részvét, meleg rokoni szeretet és áldozatkészség arra vall, hogy annak íróját, az azután egy évet sem élt Barcsai Ákosnét, minden üres gögtől távol álló nemes léleknek kell tartanunk.

A levél szövege következő:

Hogy az Úr Isten kegyelmedet édes bátyám uram hamar meg szabadítsa, körünkben jó egészségben hozza, szüüből kívánom.

Az Kegyelmed levelét édes bátyám uram Szigeti uram meghozá, melyben ír Kegyelmed uram, ő kegyelme előtt való törekedéssel forgolódnám Kegyelmed szabadulásában. Látja Isten szivemet, az még Kegyelmed írását nem láttam is, szívesen törekedém ő kegyelme előtt s meg is legyen Kegyelmed édes bátyám uram nyugodva uramban ő kegyelmében, hogy bizony sem költségét, sem fáradságát kegyelme-tekért nem szánja, hanem teljes minden tehetségével igyekszik kegyelme-tek szabadulásában, én pedig édes bátyám uram, Isten bizonyosságom, kevés jószágomnak elzalogosítását is Kegyelmedért nem szánom, hanem valamiben nékem módos lesz, mind törekedéssel s mind kevés költséggel tiszta szívvel segítem Kegyelmed számára édes bátyám uram egy kis patika-ládát küldöttem, olajak, terjék,¹ alkermes s egyéb-féle orvosságok is vadnak benne; azonkül is küldöttem terjéket két kis edényben, bezovárt² is küldtem, mindazáltal adja Isten ne kívántassék. Édes bátyám uram, órát nem küldhettem, mert nem érkezének el vele; más alkalmatosságom akadván, azt is jó szívvel küldök. Egyéb is ha mi szükség, csak tudósítson Kegyelmed, látja Isten, jó szívvel igyekezem kedveskedni. Édes bátyám uram, én a Kegyelmed szolgálat-jára még élek, de igen nyomorék beteges állapottal, az köszvény s

¹ Most már elavult, régen nagyon használatos *theriak* nevű fájdalom-nyhító, lekvárszerű gyógyszer.

² Némely állatok gyomrában vagy beleiben előjövő kőalakú képződés. Vilsavas és szénsavas mészből, epefagygyanyból s növényi anyagból áll.

kolika uralkodván igen rajtam. Már a lábaimra is ritkán állhatok. Uram ő kegyelme is igen beteges állapottal vagyon. Kérem Kigyelmedet édes bátyám uram, mikor alkalmatossága leszen, tudósítson egészsége felől. Megbocsásson Kigyelmed, mert a nélkül is rosz író voltam, most pedig a köszvény miatt igen fájván a kezeim, talán írásomat el sem olvashatja. Ezek után az Isten szent fiáért szabadítsa Kigyelmedet édes bátyám uram.

Költ Beszterczén 22. Marcii 1659.

Kigyelmednek szolgáló huga míg él
Szaláncki Ersébet.

E levelek hazánk egyik végzetes katasztrófájának színezéséhez szolgáltatnak hiteles adatokat s ezért úgy vélem, megérdemlik úgy a történetbúvár, mint az olvasó érdeklődését. Sőt a nyelvész is találhat néhány figyelemreméltó vonást bennök, minő a nyelvnek aránylagos tisztasága, magyaros zamatja, tömörsége s mostani írmodorunktól eltérőleg, a »hogy« s »miszerint« kötőszókkal való sokkal gazdaságosabb élés.

(Nagy-Enyeden.)

DR. MAGYARI KÁROLY.

A magyar hírlapirodalom kezdete Erdélyben.

Az úgynevezett rendszeres hírlapok kezdete nem nagyon régi még egész Európában. Az első rendes hetilap Németországon indult meg. A frankfurti Egenolphék 1605-ben megindították az első rendes hetilapot. Utána csakhamar más nemzetek is hasonlót tévének, a hetilapok szerkesztése elkezdett. *Hazánkban a Rákóczi-korszakban indult meg az első hazai lap, latin nyelven szerkesztődött.* A lap czime volt: »*Mercurius Hungaricus*«. Hat éven át állott fenn, előbb heti, utóbb havi közlöny volt.

A kurucz hírlap megindulási ideje az 1705-ik év ápril havának első felére esik. Az első számok Kassán nyomattak, a többiek julius végétől fogva 1709 őszéig Lőcsén, 1710 ápril haváig Bártfán, azután megint Kassán 1711 tavaszáig, midőn a szabadságharc ügyeinek rosszra fordultával a lap is megszűnt. A lap keletkezésének oka az volt, hogy Rákóczi hadjárata ismertessék lapban, ellen-sulyozásúl a külföldi hazug híreknek s küldjék azt meg a külföldi követeknek, fejedelmi udvarokhoz s terjesszék a hazában is. A legkorábbi számot 1705 május 30-ikáról, Szalay László történetirónk találta meg a gróf Károlyiak levéltárában. Az a néhány lap, a mi megkerült, mind a hadmenetet tárgyalják. Kis negyedréti alakú volt. Szerkesztése úgy folyt, hogy a vezénylő tábornokoktól közvetlenül az udvarhoz beküldött jelentések nyomán az udv. kancellária volt megbízva, hogy dolgozza fel az anyagot s adja sajtó alá. A nyomtatásra *Esterházy Antal* ügyelt fel, kitől a lap-indítási eszme keletkezett, utóbb Berthóti Ferencz altábornok vette a felügyeletet át. A lap később: »*Mercurius Veridicus ex Hungaria*« czímet vette fel. A »*Magyar Mercurius*« mellé tehát fölvette az »*Igazmondó Magyar Mercurius*« czímet.

A legelső hazai lap tehát ez lett volna! . . . De szinte nevez-

hető tábori bulletin lapnak is, mert valódilig csakis ezen czél érdekében használtatott fel.

1721-ben ugyancsak latin nyelven jelent meg a »*Nova Posoniensia*« című lap. Alapítója a híres *Bél Mátyás* volt, akkor evang. lelkész Pozsonyban. Hetenként jelent meg féliven, hasábozott lapokon. A lapból 62 szám maradt meg egyes könyvtárakban, ára öt forint volt. Rendszertelenül vannak a hírek közölve s azok sincsenek szellemesen feldolgozva. A mint a lap 1722 július 29-iki számán látható, azt már nem Bél, hanem *Marth János Mátyás* szerkesztette, a pozsonyi evang. lyceum rectora, de csak rövid ideig, mert a július hó utolsó számában már jelenté, hogy lapja kiadását a jezsuitáknak kényszerült átengedni, kiknek kezei közt a lap csakhamar meg is szűnt.

Félszázadnál tovább szünetelt a hazai hírlapirodalom! . . . Mária Terézia alatt volt ugyan egy kis német lapocska, a lehető leggyarlóbb, de ez hazai hírlapnak nem nevezhető. És hogy ily hosszú időn át nélkülözte az ország a hírlapot, annak az akkori viszonyok voltak az okai. A közfigyelem ugyanis a politikai és hadi téren volt igénybe véve, Károly alatt az új szervezés, Mária Terézia alatt az uralkodóház megmentése, majd az udvar reformjai s időközben a hét éves háború által. Ezen korban lapot alig olvasott volna valaki, másként elégiték ki hirdetni vágyaikat. A körülmények közt ki gondolt volna hírlapalakításra! Csak midőn *Bessenyei* fellépett, kezdett a nemzet szeme az irodalom felé is fordulni s indult e szellem hatása alatt meg az első magyar hírlap is, *melylyel kezdődik igazán állandó magyar olvasó közönségünk*.

1780 január 1-én jelent Pozsonyban meg az első magyar hírlap. Neve volt: »*Magyar Hirmondó*«. Ráth Mátyás alapítá, Patzko adta ki, hetenként kétszer 8-rétű féliven. Számái »*Levelek*«-nek neveztettek. Ára a lapnak egy évre helyben 3 frt, vidékre 4 frt volt. Elég tisztán volt nyomtatva, de sok különös szó fordult elő benne, például: *váltó* alatt előfizetöt értettek, a lap *írója* alatt szerkesztöt és így tovább. Rendszeres beosztással adatott ki a lap, első és legterjedelmesebb hely jutva a külföldi híreknek. A könyvek ismertetésére is állandó rovat volt, beható kritikákkal olykor-olykor. A legelső magyar lap ugyan 1787-ben megszűnt, több szerkesztöt kapva azalatt, de helyébe újak keletkeztek.

Erdélynek magyar lapja azonban nem volt egész 1790-ig. Ez is csak kis ideig állott fenn! . . . Nem olvasók nem létezése miatt keletkezett oly későn lap és szűnt hamarosan meg, hanem a körülmények folytak erre be. A főok az volt, hogy az anyaországban lévén magyar újság s Erdély hű érületű magyarsága, részint a politikai viszonyok kényszere s az anyaország nagyobb erkölcsi erőszála folytán, részint az írók kis számának megoszlása által azok hatását gyöngíteni nem kívánván: természetes volt, hogy nem csak számos erdélyi olvasó fizetett azokra előre, de írói is csatlakoztak. Így lettek a fennevezett első magyar lapnak dolgozótársai Erdélyből: Szacsvay Sándor, Pánczél Dániel, Andrád Sámuel, Benkő József, Gyöngyösi János és többen, kik közül az első már 1784-ben azon hírlap társszerkesztőjévé, később 1787-ben Bécsben maga is lapot adott ki.

1790 ben azonban *Hochmeister* könyvnyomtató folyamodott a kir. főkormányzékhez egy »*Nagy-Szebeni Magyar Újság*« kiadhatásáért. A főkormányzék melegen ajánlta a kérvényt, a mire az udvari kancellária ugyanezen év márczius 4-én, egy frt postai díj fizetés s a vizsgálati szabályok megtartása föltételével a kiadást megengedte; meghagyatott, hogy a lapnak egy száma se jelenjen meg a vizsgáló biztos engedélye nélkül s ha hadi híreket közöl, terjeszsze előbb a főhadvezér elé. Ily magyarázat mellett az *első erdélyi magyar újság* létrejött s első száma 1790 április 3-án »*Erdélyi Magyar Hírvivő*« czím alatt, 8-adrét alakban Nagy-Szebenben megjelent. A lapon nincs szerkesztő jelezve, állítólag Fábian Dániel és Cserei Elek voltak. A szerkesztői nyilatkozat így szól:

»Mindgyárt kezdetén írásunknak kijelentjük az érdeemes olvasóinknak, hogy bizonyos okokra nézve, még igen keskeny határok közé vagyunk rekesztve és mindazokkal nem kedveskedhetünk, a melyekkel akarnánk — de reméljük esalhatatlanúl, hogy egy vagy két hét múlva több jeleit adhatjuk annak, mely forró légyen az iránt való igyekezetünk, hogy az érdeemes hazafiui közönség előtt ezen hazánkhoz való szeretetünknek első zsengéjével kedvet nyerhessünk«. E szerkesztői nyilatkozat után, következő hír közöltetett a lapban: »Kormányzékai tanácsos, Gróf Bethlen József úr, a ki eddig német ruhában járt, de hogy megmutassa, hogy úri testébe buzog az ősi

magyaroknak igaz vére, magyar köntösbe öltözött. Ez az országunk Nagyja, már sok alkalmatosságba megbizonyított tökéletes hazafiúsága által megmútatta, hogy egy méltó csemetéje annak a dicsőséges Bethlen nemzetségnek, a ki annyi csillagot és oszlopot adott és máig is ad ezen magyar hazának«. Ezután bécsi és külföldi dolgokról van tudósítás, miknek kivonatolása ma már nem érdekes.

Ez volt tehát az első szám, elég sovány belföldi hírekkel. De azért a lap, a szigorú cenzura mellett is, elég hazafias szellemben szerkesztetett. Így például, az egyik számban ily értekezése van a *magyar nyelvről*:

»A magyar nyelvnek mint a közigazgatásban, mint pedig az iskolákban léendő béhozása nélkül nem lehet annak nem csak virágzását, de még csak megmaradását is remélneni, mert akkor ki-ki csak azt a nyelvet fogja főképpen tanulni, a melyen az ország igazgatása foly, és ha az ismét deák lesz, legtöbb része a hazába lakóknak megelégszik annak tanulásával és tanulatásával; ezen kívül pedig azt az idegen nyelvet fogja megtanulni, a mely az úri gyülekezetbe és társaságba szokásba lesz, hogy az úri gyülekezetektől ki ne rekesztesse nek, és a Nagyobbak előtt tekintetök becsületök legyen, és így a két nyelvnek tanulása, elfoglalja a hazafiat és az anyanyelveket, a melynek látják, hogy semmi becsülete nincsen, úgy megvetteti velek, hogy azt éppen csak azok fogják tanulni, a kik forróbb hazafiak lesznek, és a kik az abbéli hazafiúi kötelelességeket elevenebben fogják érezni, és e szerént idővel az lenne a magyar hazában a magyar nyelv, a mi most a régi zsidó vagy arábiai nyelv, úgy, hogy a ki a magyar nyelvet tudná, csak a régiségeket szerető és kedvelő embernek tartatnék. Edgyik eszköze nyelvünk megmaradásának a lenne, ha az legböcsösebb nyelv lenne az úri gyülekezetbe és társaságokban, ha a játéknéző helyeken magyar nyelven lennének a víg és szomorú játékok, egyiket sem lehet pedig állandóul remélneni, valameddig a magyar nyelv nem ül abban az uralkodó székbe, a melyet eddig nálunk a deák foglalt el. Bizonyos tehát, hogy a magyar nyelvünknek a közigazgatásba, és ennél fogva az iskolákba való béhozása nélkül, még megmaradást sem ígérhetünk, holott pedig egy nemzet a maga ősi nemzeti nyelve nélkül csak egy csonka nemzet«. Ezután utalás van külföld nemzeteire, miként csüng az a nyelvén, még a török is, majd meg így folytatódik: »Az egy közönséges nemzeti nyelv a polgári tár-

saságba egy kötél, mely a szíveket jobban egybe forrasztja. Mert tudja kiki tapasztalásból, hogy egy esmeretlenhez is mindjárt valami hajlandósággal kezdünk viseltetni, mihelyt ötet a mi nyelvünkön halljuk szólni. Drága kincs tehát a polgári társaságba az egy közönséges nemzeti nyelv, mivel ebből származik a szívnek is nagyobb egyessége, a mely nélkül az országnak boldogságán sem munkálódni sikeresen, sem pedig azt elérni nem lehet. És mikor az Isten az embereket a különböző nyelvek által különböző nemzetekre elosztotta, a nemzeti nyelvet egy fő társasági kötélnak rendelte, mert ennek segédelmével kelhettek az emberek egybe egy polgári társaságba, ez által tanácskozhattak a magok állapotjok felől, ez által szerzették az igazgatás módját! A sarkalatos törvényeket, egy szóval, az eredeti emberek a nyelv segédelmével alkották a mostani birodalmokat, a mely nélkül semmi társaságba nem forrhattak és egyesülhettek volna az emberek egybe, mivel tehát a közönséges nemzeti nyelv az Istennek rendeléséből is egy eredeti kötele a polgári társaságnak, az a nemzet, a ki nyelvének fentartásán, és annak a maga országába közönségessé váló tételén nem dolgoznék, nem csak a magához tartozó természeti kötelességét sértené meg, de az Istennek célja ellen is cselekednék, a kinek rendelése az, hogy a nemzeti nyelv egy közkötél legyen egy bizonyos polgári társaságba. Mondhatná mindezekre valaki azt az akadályt, hogy a magyar földön másféle nemzetek is vannak, a kik külön nyelvet beszélnek; de ha ez így is van, micsoda okok lehetnének az ellen, hogy az ők gyermekeik magyarul taníttassanak, nem oly végből, hogy ez által az ő anyanyelvök eltörültessék, hanem csak hogy tudják a magyar nyelvet, mint egy közönséges, és nékik díszes, hasznos és szükséges nyelvet is valameddig a magyar földön laknak. A magyar nyelv közönségessé tételével nem a lenne a szándék, hogy más nyelvek elnyomattassanak, és ez nem is következne ebből, mert ez által az idegen eredetűeknek az anyanyelvek tanítása és tanulása nem tilalmaztatnék. A mi tovább ezeket az idegen eredetű haza polgárait illeti, jól tudják ők, hogy a magyar maga drága vérenek ontásával szerzette, tette magának tulajdonává és alkotta azt az országot, a melyre őket bévette és a melyben mindedig a mi bölcs törvényeinknek nyugodalmas árnyékában éltek, és nagyobb háládatossággal viseltetnek a magyarhoz, mintsem hogy néki, a maga nyelvéhez való természeti kötelességének teljesítésébe akadályt kívánnának tenni. Ezekből bizonyos

az, hogy ha a magyar nyelvnek béhozása elmarad, ez nem azért marad el, mintha a magyarnak igazsága nem lenne, vagy pedig, hogy a király nem akarná, a ki jelentette, hogy kész mindazokra, a melyekkel nemzetünknek szeretetét és bizodalját megnyerheti, hanem azért, hogy a magyar nem akar.

Bő kivonatban közlém a magyar nyelvről írt dolgozatot! . . . Meglepő korrekt és szép nyilatkozat, semmi pongyolaság nem ömlik el rajta és ment a hetvenkedéstől más nemzetiségekkel szemben, holott 107 évvel ezelőtt íródott ezen czikk, a midőn oly nemzeti-ségi mozgalmak nem voltak, minő jelenben, s a nemesség képezvén a nemzetet, nem sokba vevődött a nép. És mégis mennyire higgadt nyilatkozat a magyar nyelv uralmának behozásáról! Ez is bizonyítja, hogy a magyar mindig méltányos volt a más ajkú nemzetiségek nyelvével szemben, nem üldözte azt soha, csak a magyar nyelvet kívánta a deák helyébe — állami nyelvvé tenni. Egyébként ezen dolgozat dicséretére válik a legelső erdélyi magyar lapnak, több számra terjedő, erős logikával írt czikk, illetve értekezés. Az egyik számban három nyomtatott levelen át mind az varialódik, hogy azért nincs katonai, bányászi magyar kézi könyvünk, mivel a magyar nyelvet elhanyagoltuk, »holott ha deák nyelven tudunk katonai munkát írni, magyarul is tehetnénk azt. A bányászi tudomány csak németül kultiváltatik, minek következménye, hogy ifjaink nem mennek e térre, nem bírva a német nyelvet«. Ezen utóbbi tétel eléggé bizonyítja, hogy József germanizáló rendszere kevés nyomot hagyott hátra, mert máskülönbén ifjaink tudtak volna németül. József rendszere a magyar nyelvnek volt előnyére, a meny nyiben a császár halála után a felriadt nemzet a magyar nyelvet kezdé pártfogolni az eddigi latin helyett. A magyar hírlapok mind ez irányban tüzelték a kedélyeket. Az itt jelzett értekezésben is kimerítően részletezik, hogy külföldön mily sokra haladt a tudomány: »ellenben nálunk sem a történetírás, földleírás, természettudomány stb. terén nincs haladás. Épen semmi, mert a deák nyelv által majd semmi út sincsen már ma ezekre«. A cikksorozat utolsó számában azon óhajnak adnak hangot, hogy az ifjúságot kell először a hazai nyelvre fogni, beható tanulmány nyal kísérik ezen kívánat czélszerűségét és kivihetőségét. A dolgozat vége így hangzik:

»Sokat szólhatnánk még a mi kedves magyar nyelvünk mellett,

de hogy igen hosszas írásunkkal unalmat ne okozzunk, evel az úttal csak éppen azt írjuk még béfejezésül, hogy a magyar nyelvnek behozásával mindjárt elein is szükséges a magyar birodalomba egy tudós hazafiakból álló társaságot emelni, a mely *1-ször*: mindenféle hazánkról írt könyveket magyarra fordítson, hogy minden holt vagy más idegen nyelvnek bajos megtanulása nélkül is minden hazafinak és haza leányinak csak csupán anyanyelvével nyílt útja legyen a magyar nemzeti megvilágosodásra, a melyet legelsőnek tartunk lenni. *2-ször*: Ennek a társaságnak minden görög és diák írókat magyar nyelvre kellene fordítani, hogy így könnyebben meg lehessen ismerkedni ezekkel az írókkal, a kiket ha például magunknak nem veszünk, soha a jó íz-érzéseknek templomába bé nem juthatunk. *3-ször*: Foglalatoskodni kellenék ezen tudós társaságnak a mai tudós nyelveken írt legszebb és legnevezetesebb könyveknek fordításába. Egy ilyen társaság pedig, a mi az tudós hazafiaknak számát illeti, igen könnyen felállhatna, mert sok tudós hazafiak vannak a magyar birodalomba, csak éppen a király, az ország rendei és nagyobb értékkel bíró és felsőbb polczokon tündöklő hazafiak szorgalmatoskodjanak a szükséges költség iránt. Báró *Nalátszi József* úr egyik oszlopa és csillaga hazánknak, nem különben a Magyar Helikonnak is egyik ragyogványa, dicsőséges és követésre méltó példát mutatott a hazafiaknak, midőn egy a magyar nyelvnek pallérozására Erdélybe felállítandó társaságnak számára *ezer forintig* való költséget ajánlott. Itt Szebenbe is már néhány buzgó hazafiak jelentték magokat, hogy készek értékek szerént való költségekkel ezt a társaságot felsegíteni, a kiknek is nevöket majd akkor ki fogjuk írni.

E dolgozatból is látható, hogy a lap komoly hazafias irányban volt szerkesztve. Az előfizetési felhívásnak megfelelt a tartalom... Február havában bocsáttatott az ki, jelezve, hogy az első három hóban hetenként egyszer, azután kétszer fog kiadatni. Ára 5 forint volt. A programmban hármaz czél tüzetett ki: a hadi hírek közlése, a nyelv művelése és a fontosabb hazai hírek közlése. Az egyes számok 4 nyolczrétü levelen, elől fametszetes czímerrel és rendszerint két levélnyi *Toldalékka*1 jelentek meg eredeti és külföldi lapokból átvett rövid — jórészt udvari — hírekkel, néha a toldalékon egy-egy verssel. Az azonban dicsérendő, hogy a lap — mint a fennebbi közlésből is látható — közölt önálló czikkeket is. Azonban kevés száma maradt fenn a lapnak, az erdélyi múzeum könyv-

tárában van 11 szám a 7-ik kivételével 1—12-ig, a budapesti ref. collegium Ráday könyvtárában pedig 12 szám, u. m. 48—56-ig és 59—61-ig, a m.-vásárhelyi ref. főgymn. könyvtárában a nov. és decz. havi számok. Ebből az vonható le, hogy a lap kevés előfizetővel dicsekedhetett. A kezem közt levő adatok szerint több könyvtárban vannak mult századbeli lapok, de az első erdélyi magyar lap egyben sem található. Hogy a lap mikor szűnt meg, az maig sincs eldöntve, csak találomra állítják, hogy 1791-ben a lap Kolozsvárt jelent meg és ez évben szűnhetett meg. A valószínűség a mellett van, hogy a lap 1790 utólján szűnt meg.

Fábián és Cserei lapszerkesztésre felhatalmazva nem voltak, valószínű azonban, hogy felsőbb helyre tett jelentés és onnan nyert engedély nélkül a kiadóval kötött magánszerződésnél fogva a lap szerkesztését vitték, habár annak még eddigelé sehol nyoma nem látszik. Mindkét férfit 1790. végén Kolozsvárra jött az országgyűlésre, a lap is ezzel valószínűleg megszűnt, Kolozsvárt nem szerkesztették. Ha szerkesztetett volna, valami nyoma mégis csak lenne. A félreértést aligha nem Toldy Ferencz idézte elő, ki a magyar irodalom című jeles munkájában, a fennevezett lap szerkesztési helyéül Kolozsvárt nevezte meg, az 1791-iki évre téve, de viszont nem jelezte az 1790-iki évet és Nagy-Szebent.

Az első magyar lap megszűnése úgylátszik az előfizetők kis számánál fogva következett be, a mit részben a cenzura szigora okozott. Nehéz volt e miatt élénké tenni a lapot, a mi az olvasóközönség apadását vonta maga után. Akkori időben egy magyar lapnak különben sem volt nagyon sok előfizetője . . . A legelterjedtebb magyar lapnak, a »*Kurir*«-nak előfizetői sem haladták meg soha az 1200-at, a mint ez a »Tud. Gyűjt. 1818. X. kötetében olvasható.

A lap megszűnésével Erdélyben magyar lap hosszabb időn át nem adatott ki! . . . Indult ugyan egy meg 1793-ban Nagy-Szebenben: »*Parnassussi Időtöltések*« címmel, szerkeszté *Benkő Ferencz*; de ezt lapnak nem nevezhetni, mivel időhöz nem kötött füzetekben jelent meg, hét évi fennállása alatt hét kis füzet jelenve meg, mint czime is mutatja, mulattató elbeszélések közlésére volt a vállalat szánva.

ÜRMÖSSY LAJOS.

(Befejező közlemény következik.)

Irodalmi Szemle.

Magyarország három részre oszlásának története.

Irta: *Acsády Ignác*. Budapest, 1897. — 680 l.

A Szilágyi Sándor millenáris magyar történetének V. kötetében *Acsády Ignác* tollából Magyarország történetének egyik legérdekesebb részét kaptuk, mely az 1526—1608 évek eseményeit mondja el. *Acsády Ignác* régóta nagy buzgalommal foglalkozik a XVI. század gazdasági tanulmányával és monografiáiban annak a nemzetgazdaságtörténeti iránynak képviselője, mely Németországban a nagy történeti stílt már egészen elrontotta. Épen ezért érdeklődéssel fogadtuk legújabb munkáját, mert kitűzött célja eddigi munkakörétől elvezet. Nem lehet csupán tanulmánynak nézni ezt a kötetet. Egy hatalmas század összefüggő történetét összefoglalásnak kell tekintenünk ebben a mai darabos irodalmi munkálkodásban, midőn a legkisebb jelentőségű kérdésnek nem elégszünk meg okmánytári méltatásával, de azt a száraz monográfiában is kiöntjük. Ha azonban ezt a nagy monográfiát összefoglalásnak tekintjük, teljes joggal kereshetjük benne a nagy történelmi stílt és az igazi történelmi felfogást.

*Acsády Ignác*nak nincsen erős érzéke e követelmények iránt. Filozofiai készültség nélkül, az igazi történetbölcséleti kritika hijával fogott nagy vállalkozásához. Tulajdonképen azt sem tudjuk, hogy milyen történelmi fölfogásnak híve. A pozitivizmus irányában halad annyiban, hogy felette gondos anyaggyűjtésben fárad, de a szerzett adatokat nem csoportosítja akkora művészettel, hogy a sorok között irányát is megtaláljuk. Módszere az induktív módszer, de csak félig alkalmazva, mert egymás mellé állítja ugyan az anyaggyűjtés eredményeit, de nem von le belőlük jelentősebb következtetéseket.

Az igazi történetírás feltételeit pedig az összefoglaló nagy méretű munkáknál nem lehet mellőzni. A fényképet keret nélkül is feltehetjük a falra, de a festmény esztetikai hatása e nélkül csonkának érzik. A történetírónak tisztában kell lennie a történelem felfogásának valamely módjával; az anyag teljességével, a stílt és koncepció nélkül csak a monográfus boldogúlhat. A monográfia és művészi his-

toria között nagy a különbség. Az előbbi a történetírás *mesterségének*, az utóbbi a történetírás *művészetének* gyümölcse. A történetíró *mesterember* nem avatkozhatik a történetíró *művész* dolgába, és az utóbbinak sem kell feltétlenül az előbbi munkáját végezni.

Midőn ezeket a feltételeket nem tudjuk *Acsády* munkájában megtalálni, nem akarjuk ezzel az ő érdemeit kisebbiteni. A mit művének aktualitásához fűzünk, az nemcsak neki szól kizárólag. Az ő hibái egész történeti irodalmunk hibái, és viszont érdemeiben is sokan osztoznak vele. A mai történeti divat meddősege ellen szólunk, mely megfullad a saját zsírjában. Ilyen tetemek helyett élő dolgokat akarunk látni. Fáj nekük, hogy mai történetírásunk nem művészet többé, hanem adatgyűjtés s hogy még az összefoglaló munkák írói is szivesebben tetszelegnek maguknak az adatgyűjtő, mint a művész szerepében. A filozóf érzék történetírásunkból teljesen kiveszett s a mai történelmi módszer naturalizmusa a folyamatos történeti irályt is darabossá tette. A történelmi hangulat, a művészet ihlettsége, a gondolkodás reflexiói mintha meghaltak volna. Az események teljességének vágya kiölte a szép formákat, a politikai történelem nem a mélyreható politikai tanulságok indukciója, hanem a preliminárek, országgyűlési meghívók, követjelentések halmaza, mely alig egy hajszálnyira tér el a nyers anyag szárazságától. A közjogi, gazdasági, művészeti és költészeti intézmények rendszeres ismertetése helyett száraz törvénycikkeket, kimerítő, de élettelen statisztikát, sorozatokat bibliográfiát kapunk.

Vissza kell térnünk az igazi művészet forrásaihoz. — Bizonyos, hogy a történelmi nézet napjainkban a részletező irányt túlsúlyra emelte, de a bőségben már elfáradtunk s ugyancsak ösztönszerűen érezzük a művészet magasabb formáinak szükségét. Nem jelenti ez a részletező munkák teljes leszerelését. A monográfikus tevékenységnek is meg van a maga létjoga, mert a nyers anyagot némi kezdetleges formába önti. A szobrász nem lehet el a márvány bányászója nélkül. Ámde faragatlan márványban nem lehet szobrot látnunk. A monográfikus adathalmaz nem igazi história. S az olyan nagy munkánál, mint a Szilágyi-féle millenáris történelem, számolni kell a történetírás művészetének magasabb természetével. Ez a művészet a történelmi gondolkodás mélységét, az előadói képesség adományát, a jellemzési erőt nem nélkülözheti s a kor képeinek kerek, összefűzött rajzában nyilatkozik, melynek mozdulatlan vonalaiból is életnek kell előszállni, a kor lelkének egész természetét ki kell belőle éreznünk.

S a XVI. század története a maga mozgalmas anyagi és szellemi életével a magassabb művészi formákat teljesen megérdemli. Hazánknak igazán nagy százada ez, melynek eszméiből ma is táplálkozunk. E század alatt több századot éltünk, azért nem csodálatos, ha újabb történeti munkálkodásunk több szállal nyúlik ide vissza. Ide-

jének pergése alatt a nagy eszmeáramlatok sodrába kerültünk, és mégis a nagy örvényeket szerencsésen kikerültük. Az eszmeáramlatok sokszor forgó szelet gyűjtöttek a fejünk felé s ha körforgásba is hoztak, a forgószél természete szerint előre is vittek.

E nagy század történetét a nemzeti királyság eszméje vezeti be, mely akkor a maga eszmei életének már csak utolsó tizedeit élte s tulajdonképen Mátyás alatt az idegen művelődés kábító légkörében virágzott el. — A Hunyadi-ház dinasztikus emelkedésével a nemzeti királyság ezzel az oligarchikus elemmel igazán kifejlesztette a rendiség szélső árnyalatait, midőn a főnemességet valóságos oligarchiává alakította, melybe erőteljes hűbéri elemek is beleolvadtak és ochtokráciává törpítette le a köznemességet. A nemzeti királyság eszméjét lassú elalvásakor eszközképen a kalvinizmus és az izlám követi s az egyik a predestináció, a másik a fatalizmus nagy elvével a pozitív vallásokra vonatkozó emberi ösztönt a legtökéletesebb formában mutatta be és alapelvöknek rokonsága miatt sem ütközött össze. — A nemzeti királyság eszméje ezután lassan elhalt s a Martinuzzi nagy egyesítési törekvésében már új eszmének adott helyet, az integritási aspirációnak. Az eszmének, mely életében a nagy természeti törvény három fázisát követi, a születést, kifejlést és elmúlást, hosszú időre van szüksége, hogy a maga útját befussa. Az integritási eszmét is az ország három részre oszlása mintha elfojtani látszott volna, ámde folytonos kifejlésében célját elérte s a Habsburgoknak új világtörténeti küldetést biztosított. E két eszme körül a vallási és társadalmi küzdelmek, a forradalmi törekvések annyi alakulása rakódott le, hogy ezeknek lélektanát csak a művész történetíró fejtheti ki igazán.

Mihelyt a monográfus szemével nézzük ezeket a nagy eseményeket és a monográfus kezével rajzoljuk meg képüket, a legnagyobb lenézésben részesítjük ezt a nagyszabású korszakot. Ez az eljárás hasonlít abhoz, mely az ötvös-művészet remekait a pénzverés céljaira olvasztja össze. — Az egyes eszmeáramlatokat, az egyes részleteket ki lehet dolgozni a monográfikus irány recitativ módszerével, de az egész korszak történetét nem lehet ilyen kicsinyke eszközzel megcsinálni.

Acsády művének legnagyobb hibája a történelmi felfogás híjában rejlik, jóllehet, mint monográfus dicséretet érdemel. Igazán eszünkbe jut a biblia humorja, midőn az öreg patriarcha azt mondja, hogy a kéz ugyan az Ezsau keze, de a hang, az a Jákóbé. Acsády művének alakja ugyan a művészet alakja, de a hang, az csak a monográfus — Jákob hangja. Az, a mit mint monográfus alkot, a monográfiák kisebb mértékével mérve sikerült. Adatgyűjtése bőséges, ámbar sok helyütt egyoldalú, mert az okiratokat a feldolgozások rovására jobban szereti. Sok újságot tartalmaz, bár forrás kritikája nem mindenütt kifogástalan, különösen a követjelentésekkel szemben. — Elismerést

érdemel azért is, hogy néhol a hazai eseményekkel párhuzamosan a külföldön történeteket is elmondja és így maga is jelzi annak szükségét, hogy a hazai történetet az egyetemes történelem keretébe kell illeszteni. Minden nemzetnek vannak különleges nemzeti ösztönei, de az általános nemzeti ösztönök kapcsolatát hoznak létre az eszmék segítségével a nemzeti és egyetemes cselekvés között.

Bennünket Acsády művéből különösen a nemzeti királyság eszméjének története érdekelt, vagyis az 1551. évig terjedő események. Ebben a részben Acsády bizony kevés szerencsével festi a kor hangulatát, Ferdinándot és János királyt nem rajzolja plasztikusan és az eseményeket is lexikálisan, külön, szétszórta és nem szerves összefüggésben adja. — Előbb elmondja az eseményeket szakadatlan sorrendben 1554-ig a kor erkölcsének rajza nélkül, a 147. oldaltól kezdve külön szétválasztott fejezetekben nyújtja a területi viszonyok, a két ország kormányzatának, a társadalmi szervezet, a vallásos élet és közműveltség leírását, és vissza-visszatér minden alkalommal a mohácsi vész s újból végig fut az egész korszak történetén. — Annak, a ki e munkát kútforrásul akarja felhasználni, bizonyára hasznára van az anyag ilyen lexikális szétszórása, ámde ez az előny a forma, a szerkezet ellen elkövetett vétkezést nem oldozza fel. — Pedig épen e függelékes részek vannak legjobban megírva, melyek megfelelő helyen alkalmazva, sokkal többet lendítenének a mű hatásán.

Acsády általában sokkal jobban ért az adatok felkereséséhez, mint elrendezésükhöz, tehát inkább gyűjtése érdemel figyelmet, mintsem szerkesztő és jellemző tevékenysége. — Adataiban is lehetne hibákat találni, de azt elnyomja bennünk az a kedvező hatás, a mit hazafias érzése támaszt. Nem egy helyütt melegszi fel a száraz adatok között is és enyhe ítéletei is optimisztikus és hazafias érzéséből fakadnak. E mellett a nagyon könnyed dolgokat is szereti és sokszor zsurnalisztikai könnyűséggel dolgozik, a mi elbeszélésébe kellemes változatoságot önt. Írói stylje ha nem is mutat különösebb bájokat, eléggé élvezhető, s különösen ott hat élénkebben, a hol maga is egyszerűsége törekszik. Legnagyobb érdeme azonban szigorú történeti objektivitása, a mit ugyan ítélőképességének csekélysége, a filozófiai felfogás hiánya s a pozitív adatösszerakosgatás is elősegít, a mely azonban ott is érvényesül, a hol mások a sulykot erősen elvetik. Különösen tapasztaljuk ezt a Martinuzziról szóló fejezetekben, melyek az egész kötetnek, a Rudolf és II. Mátyás koráról szóló fejezetei mellett a legsikerültebb részei.

Minden rokon és ellenszenv nélkül rajzolja meg Martinuzzi alakját, kit máskülönb is biztosabban emel ki az események áradatából, mint másokat. Kiemeli őt a dátumok közül, de nem emeli fölül az igazságon. Nem ír apológiát mellette, hanem egyszerűen elmondja ténykedéseit, mert ezeket csak akarva lehet félreérteni. Ez a csodá-

latos ember tisztán áll nála, nem többé az a megérthetetlen alak, a kit olyan igazságtalanul támadnak meg, mint *Kropf Lajos* tette, de a kinek a *Horváth Mihály* védőiratára sincsen már szüksége. Politikájának rugóit tisztán látjuk, nem szorúlunk többé becézgető elméletekre. Mi magunk is, kik Martinuzzi életének tanulmányával foglalkozunk, igazat adunk Acsády szigorúan objektív rajzának. Érdeme kétségbevonhatatlan, hogy ennek az államférfiúnak tiszta megértéséhez hozzájárult. Csak egyben nem jutott hozzá az igazsághoz. Azt hiszi, hogy jelentősége és egyénisége szerencsésebb körülmények között jobban érvényesült volna. A történelmet nem szabad így felfogni. — Minden reális államférfiu a maga korában van helyén s ki alkotásokat hoz létre, s ki által a történelmi végzet munkál, a kor hangulatának kifejezője. Martinuzzi a maga korában teljesen helyén volt és más korban nem is születhetett volna, mert a történelmi végzet nem hibázza el a maga embereit és a dátumokat.

S Martinuzzi a nagy századnak legnagyobb embere. Az államférfiui tulajdonságok oly káprázatos összességét egyesíti magában, mely a nehéz időben teljesen szükséges. Szónoki képessége, organizáló államférfiui fölfogás, diplomáciai furfang, hadvezéri tehetség, pénzügyi kapacitás és az új politikai gondolatok invenciója olvadnak benne össze. Ezen tulajdonságok bizonyítékait Acsády mind feltüntette, csak a végső következtésben nem ment el a befejezett ítéletig.

Ezek a gondolatok ébredtek bennünk Acsády munkájának olvasása közben. — A mit benne hibának találtunk, az nem annyira a bennelevő által, mint inkább a művéből hiányzó által nyilatkozik. Munkája az elsietség benyomását keltette fel bennünk. Nem teljesen leszűrődött történelem ez, s a magyar történetírás a XVI. századnak ezzel a történelmével nem fogja beérni.

Krenner Miklós.

A Blagay család oklevéltára.

(Bevezető tanulmánnyal. Szerkesztették: *Thallóczy Lajos* és *Barabás Samu*; kiadja a M. Tud. Akadémia. Ára 5 ft.)

Mióta a Blagay család oklevéltára megjelent, a legtekintélyesebb bírálók részéről nagy mértékben nyilvánult iránta az elismerés. Károlyi, Pór és Marczali bírálata után érdemlegesen aligha mondhat rá sok újat valaki, s éppen ezért — a bevezető tanulmány alapján — főként csak magával a Blagay családdal kívánunk foglalkozni.

A tanulmányt — mely csaknem kész családtörténet — Thallóczy írta. Legelőbb a család eredetét, majd történeti szereplését tárgyalja; ezután okleveles függelék jön, melyet — egy igen jó térképpel — Hódinka helyrajzi adatai követnek. Erre újra Thallóczy czímertanulmánya következik 12 pecsét- és czímerképpel, utána van a tartalom és a 275

darab oklevél, Barabás Samu összeállításában. A maga nemében mindenik kiténő.

A család eredetét a hagyományok, s egy 1200-ból keltezett hamis, s egy más gyanús oklevél Rómában keresik és a hamis oklevél írója az Ursiniaktól akarja levezetni származását. De a biztos tényállás csak annyi, a mennyi IV. Béla 1241-ki okleveléből megállapítható, s ez abban áll, hogy Imre király Goriczai Istvánnak adta a vodicsai birtokokat, a miért a pusztító Michovoi Albert hatalmát megtörte. Ez az erőszakos főúr — a ki valószínűleg azonos merani Bertholddal — Krajna felől pusztított a szlaven határokon, míg Goriczai István a Blagayak legelső őse végképpen vissza nem kergette.

Tőle származik a Blagay nemzetség, mely e nevet a XIV. századtól fogva viseli.

Istvánnak két fia volt: Babonik és II. István, a tengeremelléki bán, kinek utódai játszották a család történetében a nagyobb szerepet. Ezek lassanként elnyomták a szegényebb rokonságot, s a Babonik fiai és unokái az ispánkodással érték be „mely a harmadik nemzedékben már címleg is alig válik be tisztességgnek“.

II. István öt fia IV. László király alatt szerepel, s ők is részesei a délvidek nagy átalakulásának. Most már törzsbirtokukról Vodicsaiak. Az 1276 és 77. években még Morosini Albert hívei; háborút viselnek Endre pártjával annak érdekében, s Joakim bán — a Gutkeled nemzetségből — ellenük harczolva vész el. Ennek halála után a lázadás még nagyobb arányú lesz, s most az általános dúlásban a Németújváriak kerekednek felül. Ők Endrét pártolják s a Gutkelekkel szövetségben élnek; de másfelől számolnak a helyzettel, s a hatalmas Vodicsai nemzetséggel megkötik a békét, a maguk részére azzal a jellemző kikötéssel, „hogy Joakim haláláért még királyi parancsra sem lépnek föl.“ A Vodicsaiak kevés időre a Gutkelekkel is megbékülnek, de a kemény feltételek és tekintélyes kezesek daczára a kölcsönös pusztítások csak tovább folynak, s ezek megszüntetésére László király békebiztosai sem jártak nagyobb eredményrel.

Kun László uralkodásának második felében Szlavóniában a Vodicsaiak vezérlő családdá emelkednek. Első sorban III. István lesz bán, s e tisztében könnyű szerrel és sűrűn szerezte meg a rokonság birtokait, 1283-ban a számban és erőben megfogyott alsó-jamniczai nemzetség ajánlja fel a védelemért vagyonának két-harmadát, s kevésel reá sorra megkapják Lipócz várát, a harapózi nemzetségi földet, a pelavai birtokot és Radocsát, melyekkel Vodicsa s a régi szlavoniai határterület között egész birtoklánczolat támad. A családi összeköttetés kezökre juttatja még a zemleniki zsupát, s ezzel hatalmuk alapja a magyar határ délkeleti sarkán is kész.

A birtok és hatalom uralomvágyat szült. A Subicsok, Frangepánok s Vodicsaiak külön-külön egy cél felé törnek: a báni méltóságot

akarják örökletessé tenni, saját családjukban. Szövetkeznek, békélnek, hűségét fogadnak egymásnak, de mindez csak napokig tart, mert a széthúzó érdekek hamar elválasztják őket.

A bánságra igyekezett III. István öcsese I. Radoszló is. Részt vett Martell Károly trónkövetelő mozgalmában (1292); de csakhamar Endréhez pártolt s vitézül megvédte ennek veszélyben forgó anyját. Ezért Endre Selyén várával jutalmazta meg, s többi várai birtokában is megerősíti. Azonban a hűség nem sokáig tartott. Radoszló újra Károlyhoz szegődött, s egy év múlva a királynő serege úzi ki őt az orbácsi várból.

III. István hű maradt Endréhez. A hálás király ezért Dresnek megyét adományozza neki, s így a családi birtok újra nőtt, bár ezalatt a testvérek ellenkező pártállása sok vizzályt okozott. Két év múlva aztán, — 1294 auguszt. 24-én — a testvérek fiaikkal együtt megjelentek Zágrábban a káptalan előtt, s ott kölcsönösen megígérték, hogy egymás javait nem pusztítják és háborúság esetén legalább semlegességre igyekeznek.

E békeség után nem sokat szerepelnek, s III. Endre királyt egyik sem élte túl.

A család harmadik ága Endre uralkodásának végső éveiben s az Anjou korban visz jelentékeny szerepet. Ezeket apjukról Babonikról Babonicsoknak nevezik. Őt fiú közül háromnak jut kiváló szerep: szte-nicsnyáki István bánnak, I. Jánosnak a királynő tárnok mesterének és II. Radoszlónak, kitől Blagay Duim származik.

István volt az irányadó a többire nézve. A báni méltóságig 1308-ig egyikök sem jutott, de Szlavóniában mindenben vezérszereplők voltak. Örökké a családi érdek vezeti őket. Szlavóniában Károlynak engedelmeskednek, de Krajinában a Habsburgok hívei. Károly király 1310-ben IV. Istvánt megteszi bánnak, s ekkor már Zágráb városát, a püspökséget és a káptalant jóformán a kezükben tartják; Medve várát pedig még 1308-ban kézre kerítették. Nekik már csak a király parancsolhat; de az is megválogatta, hogy mikor rendelkezék, ha szófogadást várt.

IV. István 1316-ban halt meg, s helyébe Károly az elhalt bán testvérét Jánost tette, ki saját érdemeivel is rászolgált a méltóságra, mert a Németújvári Henrik fiakat nagyrészen ő fékezte meg. Bánsága idején is kijut minden eseményből a maga része, s a legfontosabb tatetta Brebiri Subics Mladénnak a horvátok örökös bánjának megbuktatása. Babonics János 1322-ben megveri a nagyratörő Mladént; ez előbb menekül, aztán megadja magát s fogolynak kerül Magyarországra. Örökébe Babonics János jut. Ő az első, ki „szlavoniai úr létére a horvátoknak is bánja lett“. Azonban éppen azért a horvátok idegenkedtek tőle s ez okból Károly helyette Amadéfi Miklóst küldötte bánnak. A mellőzés elkeserítette őt s Miklóssal szembe szállott; de egy apró összecsapás után kibékült, s vele együtt vonult be a horvát földre.

Míg ő azután egyszerűen félrevonult és duzzogott, addig unoka-öcscsei a Németújváriakkal szövöttek nyíltan pártot ütöttek. Ők huzzák a rövidet, s legerősebb várukból Stenyicsákból Alsó-Monoszló cseréjével „kisajátították“ őket, azután pár évvel pedig János bán sajátjából is idegen kézre jut a nagy Zrinyi birtok, míg Medve várát már 1324-ben elvette tőlük a király.

Azonban a mit így veszítettek, azt II. Radoszló két derék fia Miklós és Duim hozták helyre, a kik megalapítják a tulajdonképeni „Blagay“ családot. II. Radoszló főbirtokáról, Blagajról nevezik így őket; Radoszlót még nem, de fiait már mindig. Miklós részt vett Károly havasalföldi hadjárataiban, s ott Bazarád ellen saját élete veszélyeztetésével védte a királyt és ennek szemeláttára őt oláhot vágott le, kik mind a királyra törtek. Hat sebet kapott s huszonöt vitéze hullott el a gyilkos harcban. Vitézségeért nagy volt jutalma is, mert azonfelül, hogy jószágaiiban megerősítették, adományul kapta Osztrozsác várát, a doberniczai földet s az Unna mentén Krupa váráig több falvat, melyek addigi birtokai közelében feküdtek.

Duim is szerzett. Megvette hatvan márkáért Szanai Belos fiaitól a kamengradi uradalom egy részét, vodicsai nemes rokonai örökbe valották neki polnai birtokukat, majd a szitecsi birtokot s azután 1359-ben a brubnói és hlevkoczi földet szerezte meg a Rateticsektől.

Két fia, IV. Miklós és III. János, és ennek fia Péter jószántukból résztvettek Lajos király hadjárataiban. Ezért a király őket szabad ispánoknak, csak neki alárendelt hűbéreseknek jelenti ki. Birtokaikat folyton gyarapítják, tekintélyük nagy. A délvidék urai közül ők állanak legközelebb az udvarhoz és a király személyéhez.

Lajos halála után ismét zavarok jöttek. E nehéz évek alatt a Blagayak Mária és Zsigmond hívei maradtak, minek oka az lehetett, hogy egyfelől rokonai voltak a Garáknak, másfelől Blagay István kanonok nem lehetett barátságban Horváthy Pál zágrábi püspökkel, a ki Mária egyik legnagyobb ellensége volt. A viszály idején ők sem maradtak el a többitől. Pusztítottak, pereltek, s a hol csak lehetett növelték birtokaikat. Miklós, az István testvére részt vett Zsigmond hadjárataiban, s annak daczára, hogy osztrozsáczi és krupai váraikat az országos védelem czéljából kisebb fontosságú birtokokkal cserélték ki: kelletlenül belényugodtak a cserébe, s hűségesek maradtak Zsigmondhoz.

IV. Miklós fia László a család legkitűnőbb alakja.

Vitéz, lovagias és hű. Élete mozgalmas, sikerei nagyok. Harczol Hervójával, győzedelmeskedik a velencei hadakon, s innen visszatérve Marczali Miklós erdélyi vajdával az istriai erősségek ostromára indul, majd Mota várának védelmét bizzák rá. Ez alól is megszalasztja az ostromló olasz hadakat, de a koczka csakhamar fordul. A futó olaszok visszatérnek, a zsákmányolókat megverik, Marczali elesik s Blagay

László a várba szorúl. 1412 augusztusában kirohan. Küzd, megsebesül és fogságba jut, a hol 1413 februárjáig ül, míg hatezer arany forinton megválthatja magát. Hervója ekkorra már a törökkel fogott volt kezét, s hűtlenségét Zsigmond szigorúan megtorolta. Elvette hercegségét és szétosztotta birtokait, melyekből nagy darab jutott a Blagayaknak is. Ezt azonban Hervója sem nézte csendesen, s 1415-ben a Blagay jószágokon sokfelé érezhették bosszúját.

De a míg ez történt, addig László Konstanczban volt, mint Zsigmond testőr vitéze. Kevés idő múlva haza kerül, azonban 1421-ben már ismét cseh földön hadakozik, s Ostrovo váránál párbajt vív a cseh vezérrel. Neki balszemét ütötte ki a cseh, ő azt mellén dőfte át lándzsájával, s hadai nyertek. Zsigmondot továbbra is híven követte. Együtt járt vele Regensburgban, aztán Radul vajda ellen az 1426-iki téli hadjáratban, s 1432-ben őt küldik a salzburgi érseki jószágok megvédésére Wolfsauer Zsigmond ellen. Hűsége és jól végzett dolgai nem maradtak jutalmazás nélkül; így most is a királynő és a magyar urak s tanácsosok kérésére a király Osztrozsác várát visszaadta családjának. De az átadás ügye hosszúra nyúlt s ezt megunva 1440-ben Blagay Antal, fiaival együtt a várat ostrommal szerezte meg.

Ez a Blagay I. Antal IV. Jánossal együtt testvére volt Lászlónak. Mindketten jó vitézek voltak, s míg bátyjok Zsigmonddal táborozott, addig ők otthon maradtak. János évi 500 arany forint zsoldért Kozaracz és Orbász várait védelmezte, s e két erősséget a király 1435-ben Jánosnak 1000 frtnyi követelés fejében zálogba vetette és később azt is megengedte, hogy Blagay Babonik özvegyétől a bucevicsei várat megvegye.

Eddig tart a család országos szerepe. Lászlónak nem maradt fia, a más két testvér utódai pedig csak kisebb jelentőségű dolgokban forognak, s a Frangepánok és Zrinyiek mögé kerülnek. Birtokaik közé beékelik magokat a Czilleiek és Mátyás még a végvárakat sem bizza már őrizetökre. Mikor aztán ugyanő 1481-ben Zágrábba megy a délvidéki országrész állapotainak rendezésére, Országh Mihály nádor és Báthory István országbíró igazolt vádak alapján 32 nemesít ítélnék fej- és jószágvesztésre. Az elítéltek közt ott az egész Blagay család. A király megkegyelmezett ugyan nekik, de szigorúságát és ellenszenvét éreztette velök. Perelik, zaklatják őket, s így nem csoda, ha titokban elégedetlenek.

Alig halt meg Mátyás, a Blagayak Miksa pártjához csatlakoznak, s két év telt el apró tusák között, míg Ulászlót mindenütt elismerték. De az elismerés nem sokat változtatott sanyarú helyzetükön, s a melyik család békességet akart, az engedett az előnyomuló törököknek. A Blagayak is ezek közé tartoznak. Szabad átvonulást hagnak, hűséget esküsznek és adót fizetnek. Ez így ment az egész délvidéken s a lakosság csak akkor látott komolyabb védelemhez, midőn

Korvin János lett örökös bánná, csakhogy ő Budáról nem kapott kellő segílyt.

Míg a határon Korvin bánsága alatt a végek őrsége mindenütt harczott: azalatt (1503.) Blagay Gergelyt és Antalt, a VIII. István fiait, hamis oklevelek készítése miatt megfosztják jószágaiktól s évek telnek el addig, míg ismét kegybe juthatnak; de ekkor újra a török dülja fel birtokaikat, köztük Blagajt is. Beriszló Péter bán, a „kardos pap“, Dubicza közelében mogtorolta ugyan (1513 aug. 16.) a dülásokat, s Boszniát is végig pusztította, de őt elkeserítette a zágrábi püspökségnél történt mellőzése s az udvar nem segíthetett. Sok ember kedvét elvette az igazságtalanság, másokét a tehetetlenség; pénz nem volt, a családok viszálykodtak s a ki magát és hazáját megakartta tartani, az vagy a törökhöz, vagy a némethez vagy mind a kettőhöz húzott.

Nándor-Fejérvár 1521-ben elesett, s azelőtt egy évvel meghalt a vitéz Beriszló Péter. Most leginkább a német birodalomtól várták a segílyt. Ferdinánd a Lajos király megegyezésével csakugyan saját határain túl is küldött csapatokat s néhány urat -- a saját érdekében -- zsoldjába fogadott.

Ebből keletkezett nálunk az az általános nézet, hogy II. Lajos király megkérte Ferdinándot néhány átadott várának a saját zsoldsaival való megvédésére. „Ez az átadás nem történt meg II. Lajos idejében, csak annyi igaz belőle, hogy a magyar király megengedte magyar területen német csapatoknak a hadműveleteket s elnézte, hogy alattvalói zsoldot fogadjanak el tőle, nemcsak horvátok, hanem magyarok is, mint Erdődy Péter. Ezen az alapon a horvát urak, sőt szlavon magyarok is Ferdinándot tekinték uroknak, s Ferdinánd Fransepánék biztosítására kérte fel Lajos királyt, hogy engedje át neki Horvátországot.“ Ezt azonban a magyar tanácsosok megakadályozták, ezzel is bizonyítva azt, hogy ezen vidékre nézve sem ismerték el a Habsburgok felsőségét.

Mindemellett a mohácsi ütközet után a horvátok — hosszabb tanácskozás után — Ferdinándnak „a magyar koronához való elegendő és igaz jogát“ elismerték, s czettini gyűlésükön alapján véve csak azt a két feltételt szabták elébe, hogy tartozik őket megvédelmezni és köteles megtartani régi szokásaikban. Ezek után elismerték és megválasztották.

A határozatok meghozatalánál fő része volt a jelenvoltak közül Blagay Istvánnak.

Ferdinánd legelőbb a bánokat nevezte ki, s ezzel is a régi magyar birodalom jogfolytonosságát fejezte ki. A védelemre nézve nem sokat tehetett és „tény, hogy mindig akkor adja a legerélyesebb parancsokat, mikor Krajnát félti.“ De e mellett a bánokat biztatta, ezek meg a rendeket hitgették, míg végül egyiköknek sem hittek.

Blagay István ez időben befolyásos ember. Ferdinánd híve volt s a zavarosban ő is halászott. 1531-ben a szemkőczi és a zsirovácsi nemeseket erővel jobbbágyokká teszi, s ugyanakkor önkényes vámszedéssel is vádolják; de a büntetéstől megmenekült.

Különben Blagay István vitézül harczolt. Előbb Osztrozsász várát védte meg, aztán Dubicza környékén küzdött s 1543-ban Frangepán Györggyel Ottocsász mellett verte meg a törököt.

Mindezek a diadalok azonban nem biztosították őket a további támadásoktól, s Blagay csendesebb jószágok után látott. 1546-ban jó alkalom kínálkozott. Ungnád Jánossal alkudozni kezdett s Ferdinánd hamar beleegyezett abba, hogy a gottschei és fridrichsteini birtokok ugyanúgy száljanak Blagay Istvánra, a mint azokat Ungnád János bírta. A vásár létre jött, de Blagay nem érte meg az átvételt s a törvényes bevezetést, mert 1549 előtt meghalt.

Fia, Ferencz Nádasdy Tamás bán családjában nőtt fel, ki a Blagayaknak hatalmas pártfogója lett. Miután az 1557. évi háboruk alatt a délvidéki Blagay birtokok teljesen elpusztultak, a szükség a krajnai jószágokra útalta és oda költözött. Oda házasodik a Lamberg családba s ettől fogva Krajnában van otthon. Ott lakik családja, s később utódai; a veissensteini vár lesz a törzsbirtok, és oda temetik a család utolsó tagját Blagay Lajost is, a ki 1897. február 26-án halt meg.

Vele kihalt a nevezetes család.

K. L.

— „Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás“ cz. a. nagybecsű felolvasást tartott *Volf György* a m. é. nov. 3. és 23-án a M. T. Akadémia I. osztályában, mely azóta a Nyelvtud. Közl. XXVII. sz. és külön is megjelent. 11. fejezetben foglalkozik az ó szláv nyelv eredetének sokat vitatott és még eldöntetlen kérdése múltjával és magyar vonatkozásával, mert tudvalevő, hogy a magyar nyelvbe számos ó-szláv elem olvadt belé; majd a macedon eredet fölélesztésével; Cyrill és Method a szláv apostolok nyelvével; a macedon nyelvjárások tanúságával; a pannon eredet kérdésével; régi szláv jövevényszavaink ó-szlovén sajtáságaival; a pannonföldi szláv helynevek tanúságaival; a marahán vidék (az északnyugati magyar megyék) szláv helynevei tanúságával és az ezekből levonható következtetésekkel; végül a pannon és marahán szláv nyelv egységével és ó-szlovén voltával. Végeredményében meggyőző bizonyítékokkal arra a következtetésre jut, hogy az ó-szlovén nyelv Pannoniában és a mai északkeleti Magyarországon a honfoglalás korabeli szláv nép élő nyelve volt, hiszen a szláv liturgia épen a pannon és marahán nép földjén és egyenesen a nép számára jött létre. E nép nyelve, a hogy a magyar nyelv átvételeiben tükröződik és a szláv liturgia nyelve, a hogy a legrégibb ó-szlovén emlékekben fennmaradt, meglepően egyezik. A dunántúli

szláv helynevek vizsgálatából megállapította, hogy nem a magyar következett ott a vend után, hanem megfordítva, hogy a magyar nyelvben megőrzött pannon helynevek bizonyossága szerint a IX. sz. pannon szláv nép az ó-szlóven nyelvet beszélte, nem a mai vendet. A Morva-Duna-Garam közti területen pedig (a Szvatopluk egykori birodalmában) a helynevekben három nyelvréteget talál: legalúl egy szláv (a marahán) nyelvréteget, erre következik egy magyar, legfőlü mint legfiatalabb következik ismét egy szlávnyéteget, a mai tót, a mely a magyarnál későbbi bevándorló s nem az ó-szlóven nyelvet beszélő marahán szlávok ivadéka, hanem cseh-morva fajú és nyelvjárású. Az ó-szlóven nyelv bölcsője tehát Pannoniában és Nagymorvaországban ringott s az ezt beszélő pannon és marahán szlávok nyelvükkel együtt beolvadtak a honfoglaló magyarságba és a másféle szlávok később költöztek be a régebben általuk lakott vidékekre. Mindkettő kétségkivül jótékonyan hatott a magyar művelődésre. Nincs tehát Magyarországon ma oly nemzetiség, mely a magyarnál előbb költözött volna e földre. A vendekről és tótokról állott fenn eddig az a hiedelem: Volf György nagybecsű munkája érdeme, hogy kimutatta, hogy ezek is a magyar honfoglalás után költöztek Magyarországra. Így az összes ma itt élő nemzetiségek közt Magyarországnak legrégibb lakója maga a magyar.

Az Orkhon-vidéki kök-török felíratok-ról, *Thomsen* Vilmos a koppenhágai egyetemen az összehasonlító nyelvészet tanára nagybesű munkát adott ki a mult évben a helsingforsi „Finn-ugor Társaság Emlékei“-ben (*Mémoires de la Société Finno-ougrienne V. k.*) „Inscriptions de l'Orkhon, déchiffrées par Vilh. Thomsen“ (Helsingfors, 1896) cz. a., melyről *Kuun Géza jr.* nagyérdékű ismertetést írt a „Westöstliche Rundschau“ 3. kötetében, 1897. évf. „Kritische Beiträge zur ural-altaischen Philologie“ cz. alatt. Bevezetésében méltatja ez úttörő munka nagy jelentőségét a tudományos irodalomban. 170 év óta tudtak azokról a délszibériai felíratokról, melyek a Jenissei folyó közelében találtattak. A finn régészeti társaság adta ki ezeket 1889-ben, alkalmat adván ezáltal a tudományos világnak az azzal való foglalkozásra. Még nevezetesebb lelet volt ama felíratok fölfedezése, melyek északi Mongolországban az Orkhon folyó két partján az ósrégi Karakorom és Kara-Balgassun városok romjai közelében találtattak. Ezen emlékek szoros rokonságban állanak a Jenissei vidékivel, a betűk kevés kivétellel ugyanazok, a nyelv is ugyanaz, a *tu-kiu* nép vagyis *kök-török*-ök nyelve, keletkezésük kora is ugyanaz, az orkhoniak mintegy 50 évvel fiatalabbak, mint a jenisseiek (a Krisztus utáni VIII-ik századból). Az orkhoni felíratokat 1892-ben adta ki a finn-ugor társaság. *Thomsen* az eddig ismeretes felíratokat a leggondosabban összehasonlította és beható tanulmány tárgyává tette s megállapította belőlük az altaji-török (kök-török) nyelv 38 betűjét, melyek többnyire egyenes vonalúak, mint a hun-szkytha vagy székely betűk. Hogy a kettő között

van-e és mennyi összefüggés? az még nincs eldöntve. Király Pál megpróbálta egyeztetni, Thomsen ezzel nem ért egyet, bár némi hasonlóságot a kettő között ő is elismer. Mindkét írásban tulnyomóak az egyenes vonások, sőt egyező jelentésű betűalakok is vannak, így pl. az *n* betű jele.

Thomsen nagy munkája „Az orkhoni feliratok“ 224 l. terjedelmű, tartalma: az abc. magyarázata, a szöveg leolvasása módja, a két emlék szövegének közlése és fordítása, jegyzetek, kök-török szótár és nyelvtan és egy függelékben az emlékeken levő khinai feliratok fordítása. Mindmeggannyi megbecsülhetetlen értékű az ural-altaji nyelvészetre nézve. A *tu-kiu* nép történetét leginkább khinai forrásokból ismerjük, főképp ama két századból (VII—VIII. sz. Kr. u.), melyben e két szomszéd nép egymással érintkezett. A két orkhoni felirat éppen ezen időből való s egymástól mindössze egy km. távolságra vannak a régi fővárosok helye közelében. Mindkettőn khinai felirat is van, egyik 732, másik 735 kelettel Kr. u. Az első emléket a 731-ben meghalt hódító *Kül-tigin* emlékére állíttatta a khinai császár, a másikat ennek bátyja *Pi-kiu-kho-han* (törökül *Bilgä khagán*, a „böles kán“) emlékére, a ki egy khinai hercegnőnek volt jegyese, midőn 732. megmérgeztetett. A *tu-kiu* nép nemsokára (745.) legyőzetett az újgur törökök (a hunok utódai) által, a kikbe beleolvadtak. Az orkhoni feliratok tudományos jelentősége igen nagy, mert sok történeti, néprajzi és földrajzi megjegyzést tartalmaz s főképp nyelvészetiileg, mint legelső emléke a török nyelvnek, abból az időből, midőn ez az izlámtól még érintetlen volt. Minket az írás a hun-székely írással való hasonlatosság okáért szintén közelről érdekel. Kuun Géza gr. ismertetése (mely különnyomatban is megjelent) más ősmagyar analógiákra is rámutat a szöveg egy-egy nevével. Ismertetése nagyon szépen méltatja Thomsen nagybecsű munkáját s felhívja arra minden török nyelvészettel foglalkozó figyelmét.

— **Pawinski Adolf** az 1896 folyamán elhunyt kitűnő lengyel történetírónak, a varsói orsz. levéltár igazgatójának életrajzát és történetírói munkássága méltatását kegyelettel örökítette meg honfitársa és történetíró kollégája *Zakrzewski Vincze*, a krakkai egyetemen a hazai történelem tanára, a M. Tud. Akadémia kültagja, egy önálló kötetben, melynek címe *Adolf Pawinski 1840—1896 zarys dziejów zywota i pracy* (Petersburg 1897, 115 l.) A férfikora javában elhunyt kitűnő történetíró munkássága minket is közelről érdekel, mert életírója *Zakrzewski* mellett ő volt *Báthory István* királynak (kit ő „a lengyel királyok egyik legnagyobbjának“ nevezett) és korának legalaposabb ismerője és emlékének leglelkesebb hirdetője s nekünk egyik legjobb külföldi barátunk. Járt Magyarországon is 1876-ban az archeologiai congressuson, melyről 5 levelet írt a *Tygodnik Illustrowany* 1876. 44—51. számában „*Ze stolicy Wegier*“ (Magyarország fővárosából). *Báthory*

Istvánról szóló művei: 1. „Stefan Batory pod Gdanskim“ (Báthory István Danczka alatt) történeti rajz, levelek, okiratok, útasítások 1576—77-ből. Megjelent 1877. a „Zródla Dziejowe“ III. kötetében LXXII. és 300 l. 2. „Synod Piotrkowski“ (A péterkowi gyűlés 1577-ben) Báthory István uralmának kezdete Lengyelországban 1575—77. Megj. 1877. a „Zródla Dziejowe“ IV. k. XXXVII. és 292 l. 3. „Skarbowosc w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego“ (Lengyelország pénzügyi története Báthory István idejében). Megj. 1881-ben a „Zródla Dziejowe“ VIII. k. XV., IX. és 470 l. 4. „Ksiegi podskarbinskie za Stefana Batorego 1576—1586.“ (Báthory István kincstári könyvei). Megjelent 1881. a „Zródla Dziejowe“ IX. k. XI., 221 és 314 l. 5. „Stefan Batory jako myśliwiec“ (Báthory István mint vadász). Megjelent a „Klosy“ (Kalászkok) 1882. évf. 863—70. sz. 6. „Akta metryki koronnej co wazniejsze z czazow Stefana Batorego 1576—86. (Az országos levéltár okiratai Báthory István idejéből). Megj. 1882-ben a „Zródla Dziejowe“ XI. k. III. 56, 318 és VI. l. 7. Zgon krola (Báthory István halála) 300-ik évfordulójára a Tygodnik Illustr. 1886. 206 számában. 8. Ide sorozandó „Bornemissa János“ Báthory hadvezérééről írt cikke a W. Encyklop. Illustr. 67. füzetében (IX. 276 l.) 9-ik magyar vonatkozású műve: Vita Sanctae Kingae et Salomeae (szent Kunegunda IV. Béla királyunk leánya és Salomea élete kiadása) a Monumenta Poloniae Historica IV. k. 662 l. Összes műveit Zakrzewski 145 szám alatt sorolja elő. A Báthory Istvánra és a magyar történetre vonatkozókat minden tud. közkönyvtárnak meg kell szerezni, a mig kaphatók. Pawinski emléke kegyeletet érdemel a mi részünkről is.

„**A Millennium lefolyásának története** s a millennaris emlékalakítások“ cz. a *Köváry László* megírta az ezredéves ünnepek történetét (Bpest, 1897. 8-adr. 320 l.) Valóban történetíró tollára való szép napok voltak, méltó, hogy emléke ne csak a kárász életű napilapok hasábjain legyen eltemetve, hanem mint *kortörténeti rajz* rendszeres feldolgozásban is átadassék az utókornak. Köváry gondosan gyűjtötte össze az adatokat és lelkesedéssel írta meg ez emlékművet. Magas felfogását mutatják előszava eme szép sorai: „A történetírás annyi gyászkeretű lapunk után egy fényes lapra nyit, a hála, a hódolat, a remény annyi emléksorával beírva, mintha nem is volna a mi történetünk folytatása.“ Mily találó jellemzése a szép fellángolásnak. Munkája 11 fejezetbe csoportosítva, tömör és hű képet ad az egész ország ünnepléséről, az előkészületektől kezdve a kiállítás berekesztéséig. A második fejezetben remek történeti rajzok olvashatók Árpád, Szent-István, Szent-László, az utolsó Árpádok, a Hunyadiak emlékezete, Verbóczy és Mohács, a török világ, a kurucz világ, újjá születésünk 48 után s a megifjodott Magyarország történetéről. Az országos és vidéki ünnepélyek leírása rajzában is mindig átszillan a történetíró szelleme, ítélete és meleg szíve. Csak egy hiányát ismerjük, hogy midőn kevésbbé jelentékeny alkalmi

ünneplésről is megemlékezik, a két egyetem és a kolozsvári tud. és irodalmi társaságok ünnepéről megfeledezett, mert szándékosnak e melőzést nem tarthatjuk. A budapesti tud. egyetem ifjúsága ünneplése leírása mellett a kolozsvári is megérdemelt volna kolozsvári írótól néhány sort. Hasonló munka igaz, hogy teljes soha sem lehet. Kóváry Millenium történetét a magas nézőpont és eszményi felfogás emeli a hasonló művek fölé és teszi kedves és tanulságos olvasmánynyá. Ára 2 frt. Kapható szerzőnél. Melegan ajánlhatjuk mindenkinek.

Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XX. kötete jelent meg legújabbán *Szilágyi Sándor* szerkesztésében, az akadémia Történelmi Bizottsága kiadásában. Ez a kötet az erdélyi fejedelemség utolsó és a Leopold-féle hitlevél keletkezése éveit (1688—1691-ig) világítja meg a legfontosabb állami okmányokkal és a szerkesztő történelmi bevezetésével. Ez az alapvető, nagybecsű forrásmunka tehát immár teljes az erdélyi fejedelemség másfélszáz esztendejéről, de azt hisszük és óhajtjuk, hogy az Akadémia és a nagyérdemű szerkesztő tovább fogják kiadni és szerkeszteni a gubernium korától is, melynek történelmi forrásai különben is oly gyérek, hogy e miatt e korszak (a múlt század és a jelen első fele) igazi történetét eddigelé megírni sem lehetett.

„Magyarország Ezredik Éve. 1896. Az ezredik évi ünnepségek története“ cz. a. *Szmollény Nándor* tanár és *Liptai Károly* hirlapíró Szegeden maradandó becsű szép munka szerkesztését és kiadását kezdték meg. A munka czélja összeállítani az ezredévi ünnepelés történetét, actáit és a millenniumi alkalmi beszédeket. A három kötetre tervezett nagy mű első kötete már megjelent a könyvpiaczon. Tartalma: Előszó (Szádeczky Lajosnak, a kolozsvári egyetemi millenniumi ünnepélyén elmondott beszéde, hazánk ezeréves történetének áttekintő méltatása.) Azután a Bevezetésben a millennium előkészítése van elmondva az erre vonatkozó okmányokkal. Következnek: a király, királyné és a királyi hercegek az ezredik évi ünnepségeken. A magyar nemzet ünnepe. Az egyházak ünneplése. Ebben a fejezetben találjuk meg Vaszary hercegprimás magas szárnyalású pásztorlevelét is. A nagy mű többi kötete ez év őszén jelenik meg és a törvényhatóságok ünnepének és az összes elmondott ünnepi beszédeknek közlésén kívül tartalmazni fogják az ipar, kereskedelem, irodalom, művészet, iskolák, egyetek és társulatok millenáris ünnepeit. A mű Dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszternek van ajánlva. A kitűnő munka Szegeden, Endrényi Imre műintézetéből került ki és ugyanott kötetenkint 5 frtért megrendelhető. A teljes mű, mely 3 kötetből fog állani, előfizetési ára 12 frt.

Különfélék.

Szilágyi Sándor jubileuma. Szilágyi Sándor tiszteletére tanítványai és tisztelői szütyése 70 dik évfordulójára kegyeletes ünnepet rendeztek a budapesti egyetemi könyvtár dísztermében f. é. jul. 21-én, melyen ott voltak a cultusministerium, a M. T. Akadémia, a budapesti egyetem, a különböző tudományos társulatok képviselői és Szilágyi Sándor tanítványai, barátai, tisztelői, kik a nagy termet teljesen megtöltötték. Az ünnepséget gr. *Teleki Géza* a M. Történelmi Társulat elnöke nyitotta meg, szép beszédben üdvözölve az ünnepeletet. A tiszteletére veretett emlékérmeket arany, ezüst és bronz példányban a tanítványok nevében *Károlyi Árpád* adta át, magvas tanulmányban méltatva Szilágyi Sándor történetíró és iskola-alapító működését. Azután következtek az üdvözlő beszédek: a cultusminiszterium nevében *Zsilinszky Mihály*, a M. T. Akadémia részéről *Szily Kálmán*, a bpesti egyetem részéről *Ponori Tewrewk Emil*, kolozsvári tisztelői nevében *Szádeczky Lajos*, a körösi ev. ref főiskola részéről *Ádám Gerzson*, a Heraldikai és Genealogiai Társaságok részéről *Nagy Iván*, a legrégebb barátok részéről *Szász Károly* üdvözölvén az ünnepeletet. A felirat, melylyel az emlékérmeket átadták a következő:

Néhány rövid hét múlva munkás életed hetvenedik esztendejét fogod betölteni. Sámos barátid és tisztelőid, széles e hazában és azon kívül, elhatározták, hogy ez alkalomból tiszteletedre művészi kéz alkotta emlékérmeket fognak veretni, mely két dolognak legyen szimboluma. Legyen az egyfelől látható s későbbi nemzedékek által is megilletődéssel szemlélhető jele annak az osztatlan elismerésnek, melylyel a művelt magyar közönség a hazai történetírás és közművelődés terén teljesített hervadhatatlan értékű munkásságod iránt viseltetik. Adjon másfelől kifejezést annak az őszinte tiszteletnek és vonzalomnak, melyet egyéniséged iránt érezünk. Az érem, melyet ihletett művész vésője alkotta meg, im, elkészült s ezennel átadjuk Neked. S midőn arra kérünk, hogy jó néven vedd tőlünk a művelt magyar közönség elismerése s tisztelőid érzelmei e nyilvánítását: fogadd egyszersmind az éremmel együtt amaz őszinte jó kívánságunkat is, hogy tevékeny életed fonalát a hazai tudomány és a nemzeti kultúra javára a Gondviselés minél hosszabbra nyújtsa!

Budapesten, 1897. junius havában.

(Következnek az érem költségre aláírtak nevei, m. e. 500 aláírás.)

Brassai Sámuel.

Brassai Sámuel a magyar tudományos világ Nestora és büszkesége, Erdélyi Múzeum-egyletünk mind halálig buzgó alelnöke, kiadványainak legelső szerkesztője, f. é. jun. hó 24-ik napján a kolozsvári Vörös Kereszt kórházban az élők közül a halhatatlanok sorába költözött át.

Kilencz nappal élte túl bizonytalan születése napja föltételezett századik évfordulójának kegyeletes megünneplését, mely élete utolsó napjait megaranyozta.

Sokoldalú tevékenységben és ritka lelki harmóniában eltöltött hosszú életét, tanári, írói és a tudomány szolgálatában szerzett maradandó érdemeit méltatni nem lehet e sorok feladata (füzetünk első cikke az arra legilletékesebb író, egykori tanítványa, jelenleg már szintén a tudomány nestora tollából azzal foglalkozik, az alább közlendő emlékbeszédek is, és fognak azzal foglalkozni később még sokan), de élete folyása vázlatos adataiból elősoroljuk a következőket:

Brassai Sámuel születet Toroczkó-Szentgyörgyön, 1797. június 15-én (?). Atyja akkor toroczkai rektor, majd toroczkai, aztán szentmihályfalvi unitárius lelkész volt. Anyja, Koncz Krisztina, szenvedélyes virágtenyésztő volt. Atyja a kis Samut egész 12 éves koráig maga oktatta, még pedig eredeti módon. Mihelyt a fiú jól tudott olvasni, kezébe adta „Robinson“-t, a „Kisdedek Tárházát“-t, a „Hármas Historiá“-t, stb. Később magyar grammatikát is adott neki, s ha az írásban hibát követett el, fel kellett a gyermeknek keresnie a grammatikában azt a szabályt, a mely ellen vétett. Hasonló módon tanulta meg a német nyelvet, s édes atyjának már jó korán kezdett prédikációkat fordítgatni. Az állatok országát Raff természethistóriájából ismerte meg, a növénytanban is otthonossá tette őt a debreczeni fűvészkönyv. — Imigy tanulta meg a számvitelt és földrajzot is, jobbra saját erején; atyja csak olyankor segítette őt ki, mikor valamit nem volt képes megérteni a gyermek.

Tizenhárom éves korában ment a kolozsvári unitárius kollégiumba.

21 éves korában végezte a filozófiai tanfolyamot. Aztán nevelő lett. 1833-ben Kolozsvárt megindította a „Vasárnapi Ujság“-ot. 1837-ben lett a kolozsvári unitárius kollégiumban a földrajz és történelem tanára; később a mathesist és természettant tanította. 1841-ben meglátogatta a németországi egyetemeket. Aztán visszatért tanári állásába, mint igazgató (már előbb is az volt.)

1848-ban Brassait a magyar kormány a Ludoviceum mathesis-tanárává nevezte ki s tizenegy évi fényes sikerű működés után megvált attól a kollégiumtól, melyet újjá szervezett. De a sors nem engedé, hogy új állását elfoglalja. A szabadságharc lezajlása után Pesten a Szőnyi és Gönczy intézetében tanárkodott. Alig tíz évi távollét után hitfelei hívására ismét visszatért Kolozsvárra, s régi helyén újból filozófiát és mathesist tanított. A 60-as évek elején a közbizalom az Erdélyi Múzeum-egylethez hívta meg, az intézet igazgatójának és a természettár örének. 1872-ben a kolozsvári tud. egyetem megnyitásával az elemi mathesis ny. r. tanárává neveztetett ki s mint olyan működött nyugdíjazásáig, 1884-ig, mely évben a magyar tud. akadémia tiszteleti tagjává választotta.

Tudományos értekezéseinek és didaktikai műveinek száma egy kis könyvtárra megy. Ez utóbbiak közül kiemeljük a következő tankönyveit: „Okszerű vezér a németnyelv tanítására“ (1845); „Számító Sokrates“

(1850); „Algebrai feladatok és gyakorlókönyv“ (1858); „Logika lélektani alapon“ (1858); „A módszerről“ (1867). Némelyik műve sok kiadást ért. A módszerről írt didaktikai elveit az eszmék elkészítése és közlése czímén fejezi ki igen tanúságosan. Brassai érdeme a magyar botanikában is jelentékeny, noha ő inkább más téren működött. Művei: „A fűvészet elveinek vázlata Lindley János nyomán“ Kolozsvár, 1836. 1845. „Bevezetés a növényföldrajzba“. A „Tudománytár“ 1836, 9. és 10. füzeteiben írt értekezéseket. „Botanische Miscellen aus Siebenbürgen“, Flóra 1838. „A fűvész örömei“ 1836. — Több cikket írt a M. Növénytani Lapokban. Kovács Gyulával pedig a „Magyar Flóra“ kiadását tervezték. — Mint klasszikus nyelvész is köteteket írt össze, különösen „Észrevételeiben“ fejtette ki nyelvészeti nézeteit. Fordított szanszkritből stb. — Mint magyar nyelvész is kiváló helyet foglal el tudósaink között. Főműve e téren: „A magyar mondat.“

*

Brassai temetése. Kolozsvár közönségének óriás részvéte mellett történt jun. 26 án szombaton délután 4—6 órakor. A belmagyar-utcai unitárius templom, hol a ravatal állott, négy óra előtt zsúfolásig megtelt a város előkelőségeivel, az intézetek és társulatok képviselőivel.

A hatalmas arányokban épült boltíves templom közepén feküdt a koporsó, délinövényekkel körülvéve és gazdagon elborítva koszorúkkal. Mindenkin erőt vett az elfogúltság, mikor az első gyászdal felhangzott, melyet az ipariskola növendékei énekeltek. Azután ünnepélyes csendben mondotta el eszmékben gazdag gyászbeszédét Ferencz József unitárius püspök. Fél ótkor megkondultak a harangok, midőn a gyászkocsiba helyezték a koporsót.

A menetet gyászbavont lobogóval az unitárus kollégium ifjúsága nyitotta meg. Részt vettek a temetésen a különböző közhivatalok és társulatok képviselői; köztük Esterházy Kálmán gróf, az Erdélyi Múzeum Egylet elnöke, Finály Henrik dr. és Kóváry László az Akadémia megbízottjai, s Kolozsvár egész intelligenciája és polgársága.

A halomba rakott koszorúkat külön szeker vitte a halottas kocsii előtt. A feketébe vont utcái lámpák szomorúan világítottak a nagy tudós utolsó útjára. A merre a menet elvonult, mindenütt sűrű tömeg állott sorfalat; s el voltak lepve a házak erkélyei, ablakai is.

Öt óra után ért a temetőbe a menet. A temető felső részén, a Bánffy György báró nefelejtsekkkel borított sirjának közelében ástak nyugvóágyat a nagy halottnak.

A közönség levett kalappal állta körül a sir nyílása fölé helyezett koporsót s a dalkör halk éneke után a következő megindító beszédben bucsúztatta el a halottat Finály Henrik dr. az Akadémia nevében :

Gyászbá borult mélyen tisztelt Gyülekezet! A mikor itt együtt vagyunk, hogy hazánk és nemzetünk nemcsak legöregebb, de, merem mondani, legnagyobb tudósa földi maradványait örök nyugalomra a sirba helyezzük, illő és méltó,

hogy e sír szélén az ország legelőkelőbb és legtektintélyesebb tudományos intézete, a magyar tud. Akadémia emelje fel legelőbb búcsuszavát. Engem ért az a megtisztelő megbízás, hogy az Akadémia képiben búcsúzzam el az elhunyt nagyérdemű tiszteleti tagtól. Nagy feladat, ha úgy akarom teljesíteni, hogy búcsúzavam méltó legyen a megbízó Akadémiához és nagy halottjához; de merte... vállalkozni rá, mert hiszen Brassai Sámuelről kell szólnom! Brassai Sámuel nem volt egy intézet, egy felekezet, egy társulat embere: Ő az egész országé, az egész nemzeté volt, sőt, bátran mondom ki, Ő Európáé, Ő az egész mévelt emberiségé volt. Nem sokára be fog hantolódni az a sír, a melyben egy ritka hosszú munkás és dicsőséges élet után nyugodni fog, csak egy kis földdomb fogja jelezni a helyét; bízom ugyan benne, hogy a hálás kegyelet, úgynevezett, állandó emléket fog állítani rá; de mind ez kicsiny és mulandó ahhoz az igazi örök emlékehez képest, a melyet Brassai Sámuel fáradhatatlan munkássága és hatalmas szelleme sikereiből maga állított magának és a mely élni fog, a míg emberek lesznek, az idők végtelenségeig; mert bátran mondom ki, hogy ma az országban nincs tudományval foglalkozó egyetlen ember, a ki Brassaitól nem tanult volna valamit.

Menj hát, drága porhüvely, foglald el azt a helyet az anyaföldben, a mely testednek pihenőhelyül van kijelölve. Halhatatlan szellemed él és élni fog bennünk és általunk a késő utókor nemzedékei emlékében, hervadhatatlan dicsőség babéraitól övezve. Isten veled, nyugodjál békében! Érdemeid fénykoszorúja lebegjen örökké sirhalmod felett!

Ezután Farkas Gyula dr. dékán intézte az egyetemi tanács megbízásából e pár meleg búcsúszót a koporsóhoz:

A kiket mindig nagyon szeretél s a kik téged mindig nagyon szeretünk, a te tanártársaid, most mélyen megszorodva álljuk körül a sírt, a mely a te poraidnak nyílt meg azon a földön, a hol egy ezeréves ország történetének nagy részében éltél.

Hát hiában voltak még terveink egymással! — a mi első protektorunk nem lehetett már a mi száz évet élt tiszteleti rektorunk az igazi idő elkövetkezével, s nem kelhett föl többé, a mit pedig oly erős óhajással reménylél, hogy jobban összeszedett gondolatokkal, jobban háláljad meg a mi háladá-tosságunkat.

Már most annak az átérzése kél bennünk és küzd a tökéletességért, a mit benned elvesztettünk. Csak homályos érzés maradhat, de így is sajnón fájó. Tudásos fölértés szintjére nem is emelkedhetik, mikor annyi tudás méltánylatának a kívánsága sugallja. Ennyit sokféleségével talán csak te egye-sítettél, a ki lángoló szeretettel az összes ösmerek igazságai iránt törekedtél éles bonczoló és összetevő elmével azok fölfogásának mindegyre teljesebb megközelítésére.

Mint méh virágról-virágra szállva, virágból a méznek valót, úgy szívta-d te magadba tudománytól tudományhoz térve a tudományok tárházaiból az ismereteket.

A lehetőség föltételei ugyan a te képességeidnek is határokat szabtak. Mikor hát mohó vágygyal terjeszkedtél szélteben a bölcséletiek birodalmában, — egyúttal a mélységekre is hatolni, neked sem adatott. De a hol időnkint megállapodtál, hogy a fenék felé törj, ott mélyre is hatoltál és — azután nemcsak látni tudtál és kincseket találtál, de ezekből sokat a fölszínre is hoztál s szorgosabban összegyűjtögetett drágaköveidet közvagyonná is tevéd.

Ezekből a drágakövekből épültek a magad kezeivel állított emlékköveid. Ám a hozzád méltó emlék kis részét őrzik és hirdetik csupán s e kis résznek is csak egy részét nekem, s csak más részeit másoknak, a kik egyben veszteglő munkásságra törekszünk.

Akad-é valaki sorainkból, a ki művelődésünk történelmébe olyanul illesztheti be majd egyéniséged képzetét egész tartalmával, a milyül abban

helyet érdemel, egy évszáznyi idő rohamosan változó szellemének, tudományos, művészeti, társadalmi jellemének iránymutatása szerint, átfogva mindazt, a mit örökségképpen készletben hagyttál s megjelenítve mindenkorra mindannak a jelentőségét, a mi benned fölhalmozódva élt és szinte már is nemzedékekre hatott.

Áldjuk a gondviselést, a mely megengedte, hogy elül a legfelsőbb helyről sugárzó elismeréssel, az élők serges méltatásra-buzdulását is megérthetted s melegen érző szíved ezektől elárasztva tehette utolsó dobbanásait. Mily szeretettel tekintettél reánk, a midőn rektor magnificensunktól vezetve, tudomány-egyetemünk nevében betegágyadhoz zárandokoltunk; mily jól eshetett lelkednek az igaz megbecsülés tudata.

Lényed egészének a képe teljes értéke szerint csak egy másik Brassai észvilágában rajzolódhatnék meg teljes valóságosságával. Vajha legalább közel-érő sejtése éljen mindig bennünk, utódainkra is átszármasztva s ezeket is ihletve, hogy búcsuszóznak, a mely most sirodra száll, csak e szűk házacskában parolád hamvainak szőljön, lelked azonban emlékedben örökké velünk maradjon.

Azután gr. Esterházy Kálmán, az Erdélyi Múzeum-egylet elnöke beszélt a meghatottságtól reszkető hangon:

Valójában csak az halhatatlan a földön, kinek szelleme műveiben tovább él; és az Égiek választották ki azt, kinek sorsában a földi halhatatlanság jutott osztályrészül. Te drága Halott: a *classicus humanismus fölcent bajnoka és szellemi óriása* voltál; mint ilyen, nem földi javakat, hanem szellemi kincseket hagyttál örökre nemzedednek, felekedednek; ezért él emléked szellemi műveidben és vagy halhatatlan e szent földön, melyet édes hazádnak nevezteél.

Az „Erdélyi Múzeum-egylet” is keletkezésének felmerült eszméjétől kezdve élted végéig busásan részesült lapkadatlan hazafias munkásságodban és szellemi műveidben; él is emléked annak kebelében és mindenha tisztelt és bámult az. A múzeum-egylet nevében meghatottan mondok búcsút haló poraidnak. Isten hozzád! Isten veled!

Végül az uniárius főiskola gondnoka, Kozma Ferencz kir. tanfelügyelő mondott lendületes búcsú beszédet:

Feltartóztatunk nagy útdabban még egy pillanatra, kedves halott! hadd nyomja szelid és feünkölt homlokodra búcsúcsókját a kolozsvári uniárius főiskola, mely Neked első nyilvános iskolád volt, s melynek szellemi kincseit soha senki olyan fejedelmi bőkezűséggel vissza nem fizette, mint Te tetted.

Még akkor is és azután is, midőn sas-szárnyaid magas röptével e szűk hajlékból kiemelkedtél s a nemzeti művelődés és tudományos élet tágas tért és palotákat nyitott meg tüneményszerű talentumod előtt: a gyermeki hűség szeretetével halmozdod el azon szerény hajlékot, melyben tanulásod és tanításod páratlanul nemes szenvedélyének hoztad első áldozataidat.

Az ifjúság, melynek jóltevője, a tanítói kar, melynek Sokratese és az előljáróság, melynek díszje voltál, mindig érezte közelséged melegét és azt a boldogító hatást, mit egy erkölcsi és szellemi nagyság ellenállhatatlanul gyakorol környezetére. S hogy e hatás rajtunk kívül oly sokakra terjedett ki, mint csak a legkiváltságosabb keveseké e hazában: még inkább növelte a mi ragaszkodásunkat, tiszteletünket és szeretetünket Irántad.

S midőn most úgy látszik, mintha elveszítenénk — s rá gondolunk a hihetetlenre, hogy ajkaidnak bölcseségén többé nem csünghetünk, jóságos szemeidnek barátságos tekintetén föl nem melegedünk: a nagy veszteség tudatában megszakgatnók ruháinkat és az igaz fájdalom könnyeivel elárasztanók koporsódat.

De ha életed hatalmas folyamán innen az örökkévalóságba való torko-

lásától visszatekintünk s látjuk annak a látatlanba elvesző eredetétől kiindulva termékenyítő kanyargásait, — ha végig tekintünk azon a befejezett tökéletes életen, mely századunk minden nemes törekvéseiből és munkájából bőven kivette és végrehajtotta a maga részét, — ha látjuk a Gondviselés bőkezűségét, kiírasztva Reád szellemi kincseinek sokaságát s megáldva mindvégig a százados tölgy életerejével azok értékesítésére, — ha meggondoljuk, hogy Te a XIX-ik évszáz magyar renaissanceának élő typusa maradsz az iskolában és életben, tudományban és irodalomban s lelkednek minden nemes tűzét kibogtattad az elalvó mécs utolsó lobbanásáig, s hogy minket ez élő fény, utódainkat életed, jelmed és munkásságod mesés híre és példája örökké buzdítani és lelkesíteni fog: megilletődve bár, de azon tudattal adjuk át az anyaföldnek porhüvelyedet, hogy Te velünk vagy és velünk maradsz, mert a ki száz évet úgy él, mint Te éltél, az halhatatlanságát már e földön megkezdte.

Az élet látóhatárának szélén, fényének teljességében, csendesen lenyugodó napod szelid sugarait lelkünkbe zárva, bízunk, mint Te bíztál — az ismétlésben. Isten veled!

Az unitárius gymnasium énekkara gyászdalokba kezdett, s a koporsó lassan ereszkedett a föld alá. Ezalatt a közönség darabokra szedte szét a koszorukat és mindenki igyekezett egy-egy babérlevelet, vagy hervadó virágot szerezni emlékül a nagy halott koszorúiból.

Hat óra volt, mikor a gyászoló gyülekezet szétszolgált a temetőből s Brassai bácsi teste át volt adva az anyaföld porának, melyből lettünk s melylyé mindannyian válni fogunk.

*

Brassai-ünnepély Toroczkó-Szentgyörgyön. A vadregényes Székelykő lábánál fekvő kis falu kegyeletes és igen szépen sikerült ünnepet ült jul. 18-án: Brassai Sámuel szülőházának emléktáblája leplezését.

A rendező bizottság, élén Thorotzkay Lajos földbirtokossal, mindent elkövetett, hogy az ünnepély jól sikerüljön és nem hiába. A vidék intelligentiája és népe, Tordáról mintegy tíz kocsis vendég, Kolozsvárról szinte ugyanannyi sietett a vadregényes szép vidékre, a hol Brassai bölcsője ringott és gyermekkorát töltötte. Az idő is kedvezett, s az ünnepély lélekemelő hangulatban folyt le.

Kolozsvárról ott volt: Nagy Lajos unitárius esperes családjával, Szabó Sámuel tanár, Márki Sándor, Szádeczky Lajos, Szabó Dénes, Apáthy István és Budai Károly egyetemi tanárok, a M. Tud. Akadémia, kolozsvári egyetem, Erdélyi Múzeum képviselőiben, Boros György unit. coll. tanár Pákey Lajos, Geréb Márton ref. főgymn tanár, többnyire családjokkal együtt. A budapesti földtani intézet is képviseltette magát Roth Károly geologus által.

A Kolozsvárról érkező küldöttségeket, vendégeket mozsárdurrogással, harangzúgással fogadták a zöld galyakkal, nemzeti zászlókkal feldiszipített faluban, melynek piacán a nép ünnepelőben, a toroczkai zenekarral az élén várta a vendégeket.

Megérkezés után villásreggeli volt Thorotzkay Sándor vendégszerető házában s aztán a templomba hívó harangszóra mindnyájan

az unitárius templomba gyűltek, a hol Nagy Lajos unit. esperes megható imában adott hálát a Mindenhatónak, Brassai érdemeit a következő szívhez szóló szavakban méltatván:

Mindenekben minden, Böles és igaz Isten! Ime a te néped Ünnepe!ni jöttünk, Jer légy te is közöttünk! Téged imádunk.

Rendkívüli ünnepélyre gyűltünk egybe édes Atyánk Istenünk! Egy nagy embernek emléke körül csoportosulnak érzelmeink és gondolataink — de azért a dicséret, egyedül téged illet.

Téged imádunk, téged dicsérünk mindenekelőtt Atyánk Istenünk; hiszen te alkotad, te tartod fenn nemcsak a természeti világot megmérhetetlen, belátatlan nagyságában tüneményeivel, szépségeivel, kincseivel és áldásaival; Te adtad nekünk a föld kerekén ezt az édes hazát, határain égbe nyúló sziklakkal, erdős bérceivel, virágos völgyeivel és termékeny rónáival; hanem az idők folytán a te akaratodból állottak és állanak elé a szellemvilágnak is fénylő napjai, ragyogó csillagai, az emberiség nagy alakjai; azok a kiváló emberek, kik mint *dalnokok* fenséges gondolataikkal gyönyörködtetik a fogékony lelkeket; mint *p-ófélták* intve, lelkesítve vezérlik a népet az igazság útjába; örködnek a nép hit- és erkölcsi élete felett; mint *művészek* alkotnak örök szépet építészetben, festészetben, szobrászatban, zenében és szónoki beszédekben; mint *tudósok* kutatnak, vizsgálják, különféle ismereteket gyűjtenek, a tudomány fáklyája mellett bevilágítják a természet titkait, törvényeit, az éjnek homályát, a tenger mélységeit, a csillagok futását, a napok rendszerét; mint *bölcsek* tanulmányozzák az emberi lelket, az érzelmeket, gondolatokat, megfigyelik az észjárását, a nyelv kifejezéseit, majd irányozzák az ember gondolkozását, szellemi életét és erkölcsi munkásságát — és mint *tanítók*, az életbe viszik az ismereteket, elhintik a szépnek, jónak és igaznak magvait az iskolában, meggyökereztetik az ifjúság lelkében a haza szeretetét. Mind e nagy alakjai a szellemi világnak egyszersmind díszei, jóltevői az emberiségnek, s mert mindnyájan téled származnak, te ihleted és vezérled őket, azért a hálaadás, dicséret, egyedül téged illet, édes Atyánkat, Istenünket.

A szellemvilág e nagy alakjai, az emberiség eme díszei közé tartozik ama nagy férfiú is, kinek emlékére a jelen ünnepélyt szenteljük, hódolattal, hálás érzelmekkel az ő érdemei iránt, de a te Istenségednek imádása mellett. Nem a halottat siratjuk már benne, hanem az ő halhatatlanságán örvendezünk és magasztalunk tégedet Istenünket.

Magasztalunk téged, mert *tőled* származott az Ő élete is, születésével *tőled* költözött be az öröm és vidámság a szerény papi házába, melyet a hálás kegyelet ma már emléktáblával jelölt meg; *általa*d nevedet a gyermek erőben, egészségben; te halmoztad el őt annyi és olyan szellemi kincsekkel, minők kevés haladónak jutottak osztályrészüél; te vezértelad őtet a tudományok, a bölcsességnek utain; te buzdítottad őt szellemi kincseinek, ismereteinek közlésére élő szóval és írott művekben, iskolában és egyetemen, magán és társaskörökben, önállásra az eszmék, gondolatok és kifejezések tisztasága és szépsége felett és olyan nemes emberbaráti cselekedetek elkövetésére, melyek az ő emléket szintoly nagygyá teszik, mint tudományos működése; és hogy legyen ideje lelke gazdagságának közlésére, gyümölcsöztetésére megáldottad őt oly erős testi szervezettel, munkaerővel és oly hosszú étellel, mely magában átmenetnek látszik a halhatatlanságra.

Atyánk, Istenünk! bár nem mindnyájan e kised templom hívei, de egy gondolatban és érzésben összeforva buzgón imádunk és kérünk tégedet: adj édes hazánknak, nemzetünknek hozzá hasonló nagy embereket, bölcseket, tudósokat, jóltevőket, hogy művészet, tudomány jó ízlés virágozzék hazánkban nemzetünknel. A nagyoknak emléket, tiszteletét, tartsd fenn közöttünk, hogy ez emlékből, tiszteletből szálljon fel a lélek, buzduljon fel a kebel, nyerjen erőt, kitartást az akarat. Adj hazánkban békességet, mezeinkre áldást, hogy a

tudomány és művészet bajnokai nyugodtan és zavartalan folytathassák munkálkodásukat hazánk javára, neved dicsőségére. Amen.

A torozskai zenekar a Hymnust zengte el, a mely után a templomot zsúfolásig megtöltött díszes közönség az unit. papilak előtt elhelyezkedve, a felállított tribünről először Thorotzkay Lajos tartotta költői lendületű szép leleplező beszédét.

Azután Márki Sándor, a M. Tud. akadémia nevében tartotta a következő beszédet:

„Kegyelettel állunk meg e ház előtt, melyben Brassai Sámuel született. Egy egész század siketítő lármáján keresztül is hallani véljük az édes anyai csók gyöngéd csattanását, mely az újszülöttet üdvözölte. Ez a csók oltotta a gyermek szívébe a szeretetet, mely hathatossá tette a férfiú munkáját, s derültté rózsákkal teleszort koporsójában az aggnak arcát.

S az édes anyának rácsos, kiesi virágos kertjében, vagy odabenn, a barátságos szobákban, látni véljük a gyermeket, a mint édes atyjának, a papnak útmutatása szerint, kielégíthetetlen tudásvágygyal bújja a könyveket, hogy megszerezze az ösmeretek elemeit, magát a tudományt, melynek az oly kritikus század végén Nestora lett. Ebben a házban kezdődött az az út, melyre a rózsás-arcú gyermek édes szüleinek gyügyögtető szavai közt lépett s a melyet a görnyedt agg egy ország, az egész művelt világ gyávása közt ott fejezett be Kolozsvárt, a házsongárdi temetőben, valahol az Apáczai Cseri János sirja mellett.

Apáczai és Brassai Magyarország legnagyobb két encyclopaedistája. Kétszáz esztendő választja el működésüket, talán csak arasznyi köz sirjaikat, egy pókháló szála sem földadataik tömegét. Szívökben a többfelé szakadt hazát, hatalmas agyukban a tudományok összességét kellett egyesíteniök.

Brassai oly korban született, midőn Kazinczy egymaga végezte egy magyar tudományos akadémia munkáját; s oly korban hunyt el, midőn a Magyar Tudományos Akadémia úgy gyászolta őt, mint hatvan esztendőttől fogva lankadatlan buzgóságú tagját. Akkor egyetlenegy tudós társasága sem volt az országnak, ma minden valamire való városnak meg van a maga tudományos irodalmi, vagy közművelődési egyesülete.

Manap, midőn a szakszerűség túlságokba téved, alig érthetők azok az egyetemes ösmeretek, a mik Brassainak világhírt szereztek s alakját a nagy közönség szemében a múlt századbéli Hatvani professorehoz hasonló bűbajos ködbe burkolták. Minden téren kirívó hiányokkal találkozván, annak a kornak általánosságra kellett törekednie s tartózkodnia a mostaninak szédítő egyoldalúságától. Mentől inkább fejlődött a szakszerűség, az encyclopaedistáknak annál keserűbben kellett fogadniok a bírálatot, mely tudásuk hézagait olykor kiméletlenül tárta fel. De tévednek, a kik azt hiszik, hogy mindez csökkentette a kölesönös megbecsülést s hogy az akadémia régibb tagjainak mulasztását az újabbak kegyeletének kellene jóvátennie.

Brassai az akadémianak csaknem kezdettől fogva tagja volt; a Magyar Tudós Társaság az idén, szeptember 7-én ülte volna meg levelező-taggá választásának hatvanadik évfordulóját. Azt a koszorút, melyet most hatvan éve nyújtott, időnkint újjal cserélte föl az akadémia, rendes, majd tiszteleti tagjainak sorába emelvén őt. Milyen ünnepe lett volna az a magyar tudományos társaságnak, midőn pár hét múlva hatvan éves tagját, a magyar tudósok Nestorát kell vala üdvözölnie!

Az isteni gondviselés másképen végezett. Mi fiatalabbak, a régiek nyomdokába lépve, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kegyelettel veszünk most részt azon az ünnepen, melyen nagy fiának szülőházát Torozskó-Szent-György községe emléktáblával jelöli meg. Ez a tábla egy munkában töltött század tanulságaira hivatkozva fogja hirdetni a hazának, hogy »nagygyá csak fiai szent akarátja teheti«. Legyen ez a ház szentély, hová e kies vidék

lakói a cselekedni tudó hazaszeretet megtanulására járjanak. És áldja meg az Isten ezt a házat, ezt a földet, ezt a hazát!“

Ezután Szádeczky Lajos a kolozsvári egyetem nevében mondotta a következő beszédet:

„Tisztelt ünneplő közönség!

A kolozsvári m. kir. Ferencz József tud. egyetem nevében üdvözlöm e felszentelt házat, a hol napvilágot látott az, ki mint nap világitott tudományos életünk egén egy hosszú hosszú emberöltőn keresztül.

Itt született tehát Brassai Sámuel. Elmondhatta ő is a költővel, hogy:

„Kisded hajlék hol születtem“

és mi hozzá tehetjük, hogy ennek a kisded hajléknak nagy része van abban, hogy igénytelen szülötte olyan nagygyá lett, hogy kortársai közt tudományával annyira kimagaslott, mint egykor szent László vitézei között. Mert a szerény papilaknak meg van az jó tulajdonsága, hogy ott csak szellemi kincseket lehet gyűjteni, a ki onnan magasra akar emelkedni, annak lelki szárnyakat kell növelnie.

Itt kezdette Brassai az önművelésnek azt a titáni munkáját, mely őt mindnyájunk tanító-mesterévé avatta föl. Mi már csak mint mestert, mint ősz patriarchát ismertük: itt ismerték őt — bár réges-régen — mint gyermeket, ki magasatos hivatására önjerején művelte magát.

A lélektan bűvárai megállapították azt az igazságot, hogy az ifjúkori benyomásoknak, a környezetnek nagy hatása van a lélek tulajdonságai kifejlődésére.

A ki tehát Brassai lelki nagyságának eredetét kutatni akarja, annak el kell zárándokolnia e kisded hajlékhoz, az ő szülőfalujába, e vadregényes istenáldotta vidékre s itt kell keresnie az ő nagyságának első nyomait.

Itt a természet eme nagyszerű templomában, a vadregényes Székelykő lábánál, a Toroczkó hasadéka ritkaszép panorámája közelében, a hol minden fűszál, virág és szikla a természet hatalmáról beszél: itt szerette meg Brassai a természetet s lett *természettudóssá*.

Itt született meg benne a *bölcsész*, a ki a természet mellett az emberiség eredetét, hivatását és a mindenség titkait fűrészte és tanulmányozta.

Itt, hol a földművelés és bányászat az embert verejtékes munkára szoktatta, sajátította el azt a kitarító szorgalmat, fáradhatatlan tevékenységet és munkabírást, melynek egész élete szakadatlan láncazata volt.

Itt, hol a népben annyi művészi érzék lappang és hajlam mutatkozik, viseletében, dalában, zenéjében: itt szerette meg Brassai a *művészetet*, mely kedélyét öregsége napjaiban is felvidította.

Szülőföldjétől örökölte azt is, a mi Brassai egyéniségének egyik legerősebb jellemvonása volt: azt az erős *nemzeti érzést*, nyelvünk sajátosságának, törvényeinek, szellemének azt a mélyseges ismeretét, mely nyelvtudományi munkáit oly becsekké teszi s a mi őt nyelvünk tisztaságának, őseredetiségének éber őrvé tette a közéletben is.

És végül (ha lehet e sorozatnak vége) itt szerette meg a *magyar történelmet*, melynek sokáig szintén tanára volt, a természet és emberi kéz alkotta eme szikla és várbástyák között, hová a mult századok zivatarai elől messze vidék népe menekülgetett s a hol a népregékben „száll az ének szájról szájra“ a mult idők nagy eseményeiről.

Itt lett Brassai nemcsak e vidék szülötte, de egyszersmind e vidék legnemesebb eszményi képviselője. Azt a közszellemet, melyet itt a századok folyamán magyar őserő, székely vitézség és német munkásság megteremtett, Brassai nemcsak elsajátította, hanem nemzeti közkinccsé is tette szelleme, hatása, munkái által.

Ezért áldjuk emlékéit mindannyian, kik szellemi örökösei vagyunk.

Ezért üdvözlöi Brassai szülőházát, faluját és vidékét a kolozsvári tud.

egyetem is, melynek Brassai alapításától kezdve 12 évig kitűnő tanára, első prorectora, majd rectora volt, a tudománynak ott is, mint mindenütt, erős bajnoka, az ifjúságnak szelid vezetője, lelkesítő példányképe.

Itt, hol bölcsője ringott: ott, hol sírja domborúl: egyenlő kegyelettel ápoljuk emlékét.

Bölcső és koporsó ikertestvérek. Brassai kegyelete testvérekké avatta Toroczkó-Szentgyörgyöt és Kolozsvárt.

Az ő szelleme lebegjen e falu és vidék felett, az lelkesítse nemes munkásságra, haza- és tudományszeretetre ennek lakosait. Áldott emléke éljen közöttünk most és mindörökké!¹⁶

Apáthy István az Erdélyi Múzeum nevében tartotta a következő beszédét:

Tisztelt ünneplő közönség! Az Erdélyi Múzeumegylet is kötelességének tartotta, hogy a mai kegyeletés ünnepélyben részt vegyen; s én büszke vagyok reá, hogy ez alkalommal annak a testületnek képviselői között lehetek. Hisz az Erdélyi Múzeumegylet a legméltóbb öntudattal állhat e helyen, mert Brassai Sámuellel mint történetének egyik legkimagaslóbb alakjával, egyik legfőbb díszével dícekedhetik. Brassai Sámuel az Erdélyi Múzeum tárainak hosszú időn át igazgató-őre s egyik megteremtője volt; Brassai Sámuel élete végeig nem szűnt meg az együletet, mint alelnöke, böles tanácsával támogatni.

De a büszkeség és hála kettős köteléke nélkül sem mulasztotta volna el, hogy ily ünnepen, mint a mai, részt ne vegyen. Örömmel tölt el mindig, ha látjuk, hogy hazánk közönsége kezdi kellőképp becsülni nagyjainkat. A nemzeti önéretnek fogyatékosságára vall, ha egy nép nem adózik eléggé nagyjai emlékezetének. Legfőbb ideje, hogy az eddignél többet adózzék hazánk is. Egyik legnagyobbunk emlékének megörökítésében Toroczkó-Szt.-György, ime, mindenneknek előtte jár, s azért az Erdélyi Múzeumegylet nevében sokszorosán üdvözlöm.

A Brassai Sámuel dicsősége reánk is visszasugárzik, s a nagy férfiú szülőhelye ne vegye tőlünk rossz néven, ha a most reá özönlő fényből részt kérünk mi is. A maga nemes egyszerűségében tele fényvel ez ünnep és még a halhatatlannak csak minapi elhunytja se vonhat gyászt reá, mert Toroczkó-Szt.-György helysége e táblával mégis csak örömmel kiáltja világgá: Brassai Sámuel az én falaim között született! Az Erdélyi Múzeum-egylet pedig lelkéből kívánja, hogy végtelen időkig álljon itt e tábla!

Boros György a kolozsvári unit. collegium és a Dávid-Ferencz-Egylet nevében beszélt ekképen:

Tisztelt gyülekezet! A kolozsvári unitárius főiskola és a Dávid Ferencz-Egylet nevében állok ezen a helyen. Ezelőtt 85 évvel történt, — a képzelet sebes szárnyú sas s elfárad mégis mire oda ér — egy sovány, sугár kis fiu megjelent a kolozsvári unitárius Alma Mater nagytekintélyű és tudós professzorai előtt, hogy első vizsgáját letegye. A vizsga oly kitűnően sikerült, hogy a professor urak a falusi gyermeket nagy örömmel sorozták be a főiskola tanulói közé. Ez a fiu a toroczkó-szentgyörgyi pap Brassai Sámuel fia, mai megemlékezésünk tárgya, Brassai Sámuel volt. Itt ebben a szerény papi lakban dobbant meg az örömben úszó édes anyai szív a kis gyermek első hangja hallatán; itt ringott bölcsője. Tizenhét éves koráig legtöbbet volt ebben a hajlékban, mert az iskolában csak egy pár esztendő telt. Az édes atyai kéz böles intései, az édes anyai szív nemes sugalmi adták meg az ifjú léleknek azt a bámulatos erőt, melylyel már mint ifjú belépett a tudomány csarnokaiba és azután egyszer föllépett mint amaz intézet tanára, mint jóltevője, majd mint felügyelő gondnok, mindig mint éltető szelleme. Az egykori zsenge ifjú egy hosszú élet terebélyes fáját, ellátva a tudománynak csaknem minden ágával, állította oda az Alma Mater mellé. E fa védelme alatt a Brassai név dicsősé-

gében biztosan fog pihenni az unitárius főiskola késő évek multán is. Dr. Brassai az emberi kor közönséges határán túl, a tanintézetek küszöbét mint tanár ott hagyta, de a helyett, hogy mások példája szerint félre vonult volna, egy ifjú csemetét vett ápolása alá, az éppen megalakult Dávid-Ferencz-Egyeletet és azóta mind ez ideig, ifjakkal sem gyakori lelkesedéssel, munkával és mindig kész áldozattal életre kelni és virágozni segítette azt, hogy ápolja a józan vallást és a tiszta erkölcsöt.

Milyen csodás megnyilatkozásai az istenies erőnek az emberben!

Abban a születésben, melynek ma ünnepet szentelünk, éppen úgy, mint a világegyetemben minden jelenségben egy bölcs akarat erejének megvalósulását látjuk és azt mondjuk: a véletlennek műve nincs. Magáénak mondhat a látszat után sok nagy tényt, de mi nem elégszünk meg addig, míg nem leljük föl az események bölcsőjét.

Az előtt a nagy lélek előtt, mely egy országot számos emberöltőn keresztül tiszta gondolattal, józan bölcsességgel táplált, kalaplevéve hajlunk meg, de a hála érzete itt ezen a helyen, a szent jászol közelében fogja el szívünket és örvendünk, hogy fölleltük azt, hogy elhozhattuk ide szívünk érzésének aranyát, hálánk lehelletének tömjénfüstjét. Itt egyenlő érzéssel mondjuk: áldott legyen ez a hajlék, a melyben született Brassai Sámuel, őrizze azt a hálás kegyelet időről-időre, nemzedékről-nemzedékre.

Végül Józan Miklós toroczkai unit. lelkész szavalta el ódáját.

A leleplezés után társas ebéd volt, több mint száz terítéssel, melyen toroczkai díszbe öltözött leányok szolgáltak fel s a toroczkai zenekar játszott nemzeti és népdalokat.

Az ebéd lelkes hangulatban, szellemes pohárközöntőkkel fűszerezve, 2 órától 4-ig tartott s utána a remek szép Thorotzkay-park megtekintése után kocsikra szálltak a vendégek s részben Enyed, részben Torda felé siettek a vasúthoz a vadregényes szép vidékről, kegyeletes, lélekemelő szép ünnepély kedves emlékével gazdagon.

Jakab Elek.

Az erdélyi történetírást nagy veszteség érte szentgericzei Jakab Elek, országos levéltárnok és a M. Tud. Akadémia r. tagja, munkás életének 78 évében f. é. júl. 23-án a budai szt. János-kórházban történt halálával. Számos történeti munkája mind Erdélyről szól, melyekben majd egy-egy kimagasló történeti alak életrajzát írta meg (Dávid Ferencz, János Zsigmond, Az utolsó Apafi stb.), majd egy-egy korszak történetét rajzolja (mint „Szabadságharcunk történetéhez, visszaemlékezések 1848—49-re“, „br. Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpöre“ stb.) Legfőbb munkája „Kolozsvár története“, melyet 3 vaskos kötetben nagy részletességgel írt meg (1870-ben és 1888-ban jelent meg), ugyanannyi Oklevéltárral és egy kötet „Kolozsvár története világosító rajzai“-val (1870.), melynél teljesebb története (minden fogyatkozásai mellett is) egyik városnak sincsen. Élete utolsó éveiben Udvarhelyvármegye monografiáján dolgozott, melyben a székelyek eredetének sokat

vitatott kérdésével behatóan foglalkozik, mint a hun eredetnek hívéje és lelkes védője. A fejedelmi korszaknak vége felé haladt, midőn a halál kiragadta a tollat kezéből, de a munka $\frac{5}{6}$ része megvan s már ki is van nyomva.

Munkás élete folyásából álljanak itt a következő adatok:

Jakab Elek, 1820. febr. 13-ikán Szent Gericzén (Marostordam.) született, az algymnasiumot Székely-Kereszturon az unitáriusok iskolájában, bölcséleti, és jogi tanulmányait Kolozsvárt az ev. ref. kollégiumban végezte. Egy évig gyakornokoskodott a marosvásárhelyi kir. táblánál, azután 1841-től a kincstárnál Nagyszebenben tiszteletből szolgált 1848. ápr. 5-ig. Szabad óráiban átkutatta az ottani kincstári s fiskusi levéltárt, a szász nemzet levéltárát, a báró Bruckenthal-múzeumot. 1846—47-ben a közügyigazgatósággal Kolozsvárra ment az országyűlésre s az ügyvédi vizsgát letette. 1847-ben Maros-zék táblabíróvá választotta. 1848-ban a magyar szabadságharczhoz csatlakozott és Erdélynek máj. 31-én kihirdetett egyesülését Magyarországgal, mint az ellenzék küldötte vitte hírül a magyar miniszteriumnak. Midőn gróf Batthyány Lajos felhívást intézett az állami hivatalnokokhoz, hogy lépjenek a honvédek sorába: mint közlegény belépett a 15-ik, Kossuth-huszárezredbe; e minőségben hét hónapi szolgálat alatt résztvett Bem mellett az erdélyi és bánági hadjáratban. A piskii győzelem alkalmával hadnagygyá, utóbb főhadnagygyá s a háboru vége felé alkapitánygyá léptették elő. Részt vett számos csatában s egy alkalommal Bem a harmadosztályú érdemrenddel díszítette föl. 1849. aug. 17-én Dévánál tette le a fegyvert és mint fogoly ment át csapatával az orosz táborba. Nagyszebenbe vitték és ott 1850. ápr. 26-ig fogva tartották. Jó emberei közbenjárásával szabadult ki; nevét a kincstári hivatalnokok sorából törölték s egy ideig szülőhelyére internálták. Ekkor kis gazdaságát művelte.

1854. nov. 10-én Kolozsvárra ment, hol a téli hónapok alatt dolgozott és tavasszal birtokára költözött. 1856-ban állandóan Kolozsvárra telepedett és nőül vette az erdélyi főkormányzék levéltára igazgatójának: a tudós Mike Sándornak leányát, Rózát. Majd gróf Mikó Imrével érintkezésbe lépven, közreműködött a gazdasági egyesület, erdélyi múzeum, nemzeti színház, stb. alapításában. Már ez alkalommal irodalmi téren is ismert nevű író lévén, Debreczei Márton Kiovi csata cz. eposza kiadásánál is közreműködött és az Erdélyi Történelmi Adatok cz. gyűjtemény szerkesztésében részt vett. E czélből gr. Mikó költségén sokat utazott és kutatót az erdélyi levéltárakban.

1861-ben az erdélyi kir. kormányzék levéltárában alkalmazták, 1863-ban aligazgatóvá, 1867-ben igazgatóvá nevezték ki. 1873-ban az erdélyi országos levéltárnak Budapestre való áthelyezése kimondatván, ez ügyben a kormány megbízásából tervet nyújtott be a belügyminiszterhez s ezután reábizták a levéltár föllállítását. 1874-ben tanulmány-

útat tett Európa nevezetesebb városaiban, tanulmányozván a levéltárakat. 1875-ben országos allevéltárnokká nevezték ki.

A m. tud. akadémia 1870-ben levelező, 1889-ben rendes tagjává választotta. 1875-ben hozzáfogott az akadémia levéltárak rendezéséhez s azt pár év alatt bevégezte.

Irodalmi működését kora ifjúságában kezdette. 1839-ben a kolozsvári unitárius kollégium Remény című albumában jelentek meg költeményei, majd az Athaeneumban és a Honderűben. Később hírlapi működést fejtett ki nagy buzgalommal. Irt társadalmi, közgazdasági czikkeket és tanulmányokat az akkori folyóiratokban és lapokban, tudósításokat, harcztéri tudósításokat is. Később történeti és levéltári szakezikkeket, történeti adatokat közölt nagy mennyiségben. 1848. jun—aug. ban az Erdélyi Híradót is szerkesztette.

Legfőbb munkája Kolozsvár története, melyben a legrégebb időtől 1848-ig megírta a város történetét. E művén kívül még vagy 23 műve jelent meg.

Munkás élete után legyen csöndes örök nyugalma, emlékét őrizzük meg kegyelettel, úgy itt a bérczes kis hazában, melynek múltjával élete java részén át foglalkozott, mind ott a fővárosban, hova végül sorsa vezette s hol (a budai temetőben) feltalálta örök nyugovó helyét is.

— **Udvarhelyvármegye monografiája**, melyet a vármegye megbízásából *Jakab Elek* dolgozott, befejezetlenül maradt hátra az író a nyár folyamán oly váratlanul bekövetkezett halálával. A 30 nagy 8-adrét ívre tervezett munkából 21 ív már kinyomva, 1—2 ívnyi kézirat még a nyomdában van s 1—2 ívnyi kidolgozott rész maradt hátra az író hagyatékában. Az eddig kinyomtatott rész első fele Udvarhely vármegye természeti leírása után (2 ny. ív) a a hunok történetével és a székelyek hun származásának vitatásával foglalkozik (10 ny. ív) A harmadik részben a királyok korszakát tárgyalja (13—16 ív). A negyedik rész az erdélyi nemzeti fejedelemség korszakáról szól (16—21 ív), melyben az eddig kinyomtatott utolsó fejezet Bethlen Gábor korát tárgyalja. Az elhunyt történetíró családja, a vármegye ama kívánságára, hogy fejeztessék be valaki által a munkát, felszólította folyóiratunk szerkesztőjét, hogy folytatná és végezné be a csonkán maradt művet. *Jakab Elek* munkája, mely hír szerint a fejedelmi kor végéig meg van írva, így csonkán is értékes hagyatéka a megboldogult történetírónak.

— **A székelyek története** megírásához *Szádeczky* Lajos a nyári szünet folyamán hozzá fogott, miután a Székely Oklevéltár VI. kötetét, mely a XVII. század történetére igen gazdag anyagot tartalmaz, a Székely Történeti Bizottság kiadásában közrebocsátotta.

Erdély néprajza. Az E. K. E. Erdély néprajzának népszerű formában való megírását tervezi. A munka az összes erdélyrészi nép-

fajokat be fogja mutatni és e czélből legközelebb néprajzi írókat kér fel, hogy az egyes népfajokat tanulmányozni és leírni szíveskedjenek. A munkát színes illusztrációk fogják díszíteni. Az egész műnek szerkesztője a kiváló néprajzi tudós, Hermann Antal dr. lesz, a ki a munkának tervvázlatát el is készítette és kijelölte azokat a munkatársakat, a kik neki segédkezni fognak. Az E. K. E. a Néprajzi társaságot is felkérte, hogy a szép vállalatot támogassa.

Hankó Vilmos dr. „Székelyföld“ cz. műve, melyet az E. K. E. adott ki, legközelebb angol nyelven is meg fog jelenni. A fordítást egy kiváló angol író írja végzi, a ki teljesen bírja a magyar nyelvet, sőt „Vándorlás Magyarországon“ czímmel Magyarországról egy útleírást is írt. A nyomtatást és kiadást a híres Murray J. londoni kiadó cég fogja végezni E munka révén az erdélyi résznek legszebb pontját, a természeti szépségekben, fürdőkben, ásványvizekben stb. gazdag Székelyföldet a legalaposabban fogja megismerni az angol közönség.

„Egy könyv“ a czíme annak a 15 íves kötetnek, melyet a kolozsvári ev. ref. egyházközség adófizető tagjai számára *Gidófalvy István* dr. állított össze. A könyv két részre oszlik. Az első — nagyobb — rész jónevű írók cikkeiből és költeményeiből áll; a második felében az adófizetők névsora van, mely nem tartozik reánk. A könyvet azért is elismerés illetheti, mert nem felekezeti egyoldalúság műve, hanem általános értékű munka. A kolozsvári ev. ref. egyházközség jelenlegi irányzatáról és állapotáról is tájékoztat ugyan, de fő becsét mély erkölcsi tartalma adja, mely elmékedéseiben, tanításaiban s társadalmi kérdéseink tárgyalásánál nyilvánul benne. Azok a cikkek, melyek az említett tárgyakban szólnak, csaknem kivétel nélkül közérdekűek.

— **Udvarhelymegyei Turista-Kalauz** jelent meg nemrég Kolozsvárt *Molnár Károly* és *Vajda Emil* dr. tollából számos képpel a Radnóti Dezső által szerkesztett „Erdélyrészi Úti-Kalauz“ II. füzete-ként (16 r., 45 l.), mely a kellő tömörséggel ismerteti Udvarhelymegye nevezetesebb vidékeit, helyeit: Sz.-Udvarhelyt, Budvárát, a homoródmási barlangot, Homorod-fürdőt, Szentkeresztbánya mellett a Dobogó- és Lobogó-fürdőket, Király-fürdőt, Korondot, Parajdot, Szovátát stb. és az útirányokat a vármegye területén minden irányban. Ára? (Bár Kolozsvármegye Úti-Kalauza is megjelenne valahára!)

Dévai Biró Mátyás régi magyar könyvét *A tíz parancsolatról* stb., melynek mindössze egy teljes példánya ismeretes a mi Erdélyi Múzeumunk könyvtárában, az eredetivel egyező betűhű kiadásban közrebocsátotta a M. T. Akadémia az eredeti czím alatt: *Az tíz parancsolatnac, Ah hit agazatainac, am Mi At'a'ncnac, aes ah hit petsactinec roviden valo mag'arazatt'a. Mat'as Devai* stb. (Budapesten 1897.) 112 lapon a könyv keletkezésére vonatkozó becses jegyzetekkel 115—

142. l. Az eredeti Krakkóban nyomtatott 1543. előtt valamely évben. 9 Dévay Mátýásra vonatkozó oklevél is van adva a végén.

— **A magyar történeti irodalom 1895-ben** időrendben csoportosító, összegező és méltató ismertetését állította össze dr. *Mangold* Lajos tanár íróársunk a berlini „Jahresberichte der Geschichtswissenschaft“ számára a legrégebb időktől a legújabbig, a nagy történeti munkáktól a legapróbb értekezésig. Rengeteg nagy gonddal készült munka, a mely megmondja: ki mennyivel vitte előbbre történettudásunkat az 1895. évben.

A pusztaszeri monostor kegyurai, *Karácsonyi* János akadémiai székfoglaló értekezése jelent meg nem rég az Akadémia Értekezései között, a mely kimutatja, hogy a monostor legfeljebb az 1110—40 évek közt keletkezett és pedig a Bár-Kalán nemzetség építtette, melynek első ismert nevezetes tagja Kalán pécsi püspök 1183—1218 között s melytől az Émeni, Ellősy, Szentszalvátory, Báry és a szeri Pósa-család származott. A kitűnő értekezés ára 75 kr. (78 l.)

Az ausztriai császári czím fölvételéről tartotta *Nagy Ernő* székfoglalóját, mely az Akadémia Értekezései között most jelent meg és főképen közjogi szempontból fejtegeti az ausztriai császári czím jelentőségét. (39 l. Ára 40 kr.)

Két emlékbeszéd jelent meg a nyár folyamán az Akadémia Emlékbeszédei között; az egyik *Cantu Caesar* külső tag fölött tartotta *Óvály Lipót*, a másik, melyet *Dankó József* fölött tartott *Pór Antal*. (21 és 36 l. Árúk 30—30 kr.)

Thököly hadi útja az Erdélyi Havasokon át. A zernesti csatát, a melyben *Teleki* Mihály az erdélyi hadak fővezére elesett, *Heisler* a német hadak fővezére fogságba került, Thököly Imre 1690 aug. 21-én tudvalevőleg azzal nyerte meg, hogy a magas fogarasi havasokon oly zord és járatlan helyeken vezette át Erdélybe seregét, a minőkön egykor Hannibal kelt át az Alpeseiken. E merész hadi bravúrral került a Töröcsvári-szorosban várakozó ellenség háta mögé s tette azt tönkre. Hogy merre vezetett Thökölynek ez a bámulatos havasi útja? senki eddig meg nem állapította, mert arra manapság sem jár senki, legfőlebb havasi pásztorok. A zernesti királykői menedékház felavatási-ünnepély alkalmat nyújtott, hogy ezt az érdekes kérdést megoldják. *Szádeczky* Lajos két kolozsvári turista társával, *Mansberg* Sándor báróval és *Hirschfeld* Sándorral fölment a 2240 méter magas Nagy-Királykőre s onnan a meredek sziklafalakon leereszkedtek az alacsonyabb, de szintén magas (1700 méter) csúcsokra, hegyhátakra és a Barcza patak legfelsőbb völgyébe, a merre felé Thököly hadseregét bevezette s a hol az általa vágott út maig is látható s a Törökgerincz, Török-út, Török-völgy nevek is őrzik emlékét. A hegytömlöket Thököly útjával a Nagy-Királykőről le is fényképezték. A zernesti csataterőről már tavaly nyáron vettek föl fényképeket Esterházy Miguel gróffal, mikor *Teleki* Mihály elesének helyét fölkutatták.

Folyóiratok.

— Az „*Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn*“, Hermann Antalnak eme jeles, József főhg védnöksége alatt megjelenő folyóiratából az 1896. 5—10 füzet e nyár folyamán jelent meg, szokott gazdag tartalmával, gondos szerkesztésben. Az első közl. Réthy Lászlóé „a rumének itáliai eredete“ felől. *Patrubány* Lukács adalckokat közöl az örmény ethnológiához, azután *Volf* György nagybecsű czikke következik az egyházi szláv nyelv hazájáról, majd *Horváth Gézáé* a magyarok természettudományi ismeretéről a honfoglaláskor. Kisebb közlemények egész sora s a magyar irodalom néprajzi részének mindenágú ismertetése, könyvismertetések, kivonatok, külföldi könyvek ismertetései következnek. Nagy gonddal tart szemlét a *hazai folyóiratok* egész 1896. évfolyama felett, főkép a néprajzi czikkeket kisérven figyelemmel. Nemcsak ismertet és regisztrál, de bírál és ítél is. Az „*Ethnographiá*“-nak magának két sűrű oldalnyi bírálatot szentel, melyben elismerve érdemeit is, maga a néprajzi Társaság egyik megalapítója (Hermann Antal) mondja ki a lesújtó bírálatot, hogy „Magyarország mindenik tud. egyesületének folyóirata jobban megfelel hivatásának, mint az *Ethnographia* 1896. évfolyama“, mert nem abban áll — ugymond — egy egyesület és folyóirat feladata, hogy „a kézirat nyálbokból bizonyos ívszámot a nyomdába szállítson és időközönként szellemeskedő, igen subjectív színezetű polemikus kirohanásokat tegyen“. A jelenlegi ügyvezetőségnek tulajdonítja az egyesület ama hanyatlását, hogy pl. a millenaris „ünnepeles gyűlésen alig 30 ember volt jelen, a felolvasó ülések résztvevők hiányában nem tarthatók meg, s az egyesületnek — daczára a nagy agitacionális kiadásoknak — csak 456 tagja volt, az első 1890-iki kimutatás 511 tagjával szemben, s hogy a szerény viszonyokkal nem arányos nagy regieköltség mellett a következő évi költségvetés jelentékeny deficitet fog feltüntetni.“ Felhívja mindezekre az illetékes intézők figyelmét a Néprajzi Társaság érdekében — annak megalapítója Hermann Antal.

A „*Budapesti Szemle*“ július, augusztus és szeptemberi három füzetében *Szilasi Móricz* a finn népről és hazájáról ír. *Návay Lajos* egy német tudósnek a szociális kérdésről szóló véleményét ismerteti és fejezi be. *Szádeczky Lajos* Teleki Sándor gróf életéből mond el rendkívül érdekes epizódokat. *Farkas Jenő* a magyar munkás táplálkozását tárgyalja; ifj. *Reményi Ede* Anakreon szerelmeiről, *Stein M. Aurél* a fehér hunok és rokon-törzsek indiai szerepléséről szólnak. *Forster Gyula* az augusztusi számban a katolikusok autonómiájáról való értekezését, *Angyal Dávid* Bethlen Gábor első támadásának történetét kezdik meg; *Mitrovics Gyula* pedig a képzőművészeti társulat tavaszi tárlatát bírálja. A szeptemberi füzetben *Lechner Károly* az egyetemnek és a társadalom egymáshoz való viszonyát fejtegeti. *Forster Gyula* tovább folytatja munkáját a katolikusok autonómiájáról. *Joób Lajos* Hammon francia szociálista író nyomán a szociálizmus mostani állását ismerteti. *Angyal Dávid* folytatja Bethlen első támadását. *Lévaytól*, *Vargha Gylától* és *Kozma Andortól* költemények vannak s mind a három szám folytatja

a „Vízi malom“ című regényt. Az augusztusi füzet nagyobb cikkei *Brassai Sámuelnek* 1891-ben írott felszólalásával végződnek a magyar helyesírás módosításáról. Ezekon kívül a rendes „Értesítő“ sok becses kritikát nyújt.

A „Századok“ 6. füzetében *Márki Sándor* dr. a népvándorlás korának híres történetíróját Paulus Diaconust ünnepli, halálának 1100-ik évfordulója alkalmával. *Krizko Pál* „Bethlen Gábor király“ 1620. évi körmöcbányai tartózkodásáról ír, s az egykorú pénztári számadások fordításait közöli Bethlen udvarának ellátásáról. *Érdúj helyi Menyhért* Tvrtko bán és János kanonok eselszövényét, s *Wertner Mór* dr. a Horvátiak eleit ismertetik, a „Történeti irodalom“ szakaszában pedig a következő ismertetések és bírálatok találjuk: Csongrád vármegye története *Zsilinszky Mihály* dr.-tól (D. L.), a Blagayak oklevéltára (Pór Antal), Kövály László: A millenium lefolyásának története és a millenáris emlékkalkotások (Z. G.). A budapesti m. kir. tud. egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága (D.). Ott kapjuk továbbá *Dézsi Lajos* dr. folytatólagos cikkét a középkorok történetéről, s *Nagy Gézáét* a magyarság őskoráról. Ezekon kívül még L. B. Pollák Miksa dr.-nak a soproni zsidók történetéről írott könyvét s *Kropf Lajos* egy francia művet ismeretnek. A füzet többi részét a rendes rovatok foglalják el.

Az „Akadémiai Értesítő“ 91. füzetében legelől *Kunos Ignác* értekezésének kivonatát kapjuk a török nyelv magyar elemeiről, melyek nagyobbára a közigazgatás, világi és egyházi méltóságok elnevezéseire vonatkoznak. *Schwarcz Gyula* dr. Rehm erlangeni egyetemi tanárnak államjogtörténeti munkáját ismerteti és *Than Károly* „A kísérleti chemia elemei“-nek első könyvét mutatja be. *Munkácsi Bernát* értekezésében a magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetét részben még az őshazában keresi. Ezt *Karácsonyi János* dr. értekezésének egy része követi a pusztaszéri monostor kegyurairól. *König Gyula* dr. Bolyai Tentamenének új kiadásáról számol be, *Fröhlich Izidor* pedig „Dynamiká“-jának első részét ismerteti. Ott van még Engel Ernő nekrológja, s a rendes rovatokban érdekes bírálatok és jelentések olvashatók a Lukács Krisztina-féle pályázatról, Magyarország három részre osztásának történetéről, a Péczely-díjért versenyző pályamunkáról, mely nagy részben irodalmi lopás stb.

A „Történelmi Tár“-ban (3. füz.) *Mencik Ferencz* az 1701—1705. közti időből a cs. kir. tanácsban tárgyalt magyar vonatkozású ügyeket ad ki, melyeknek egy része II. Rákóczi Ferencznek németúj helyi fogságából való menekülését és felkelését világítja meg. *Thalóczy Lajos* adatokat közöl Gablman Miklós és Blotius Hugó viszonyához. *Wertner Mór* dr. okiratok nyomán Árpádkori megyei tisztviselők névsorát állítja össze. *Komáromy András* dr. a Dózsa-lázadás történetéhez nyújt pár nagybecsű oklevelet és kivonatot. *Karácsonyi János* dr. folytatja a kolozsmonostori konvent levéltárának kivonatok által való ismertetését. *Domján István* vizaknai Nagy István 1686. évi portai követségéhez s *Lehoczky Tivadár* Komlósy Tamás táblabíró 1634-iki követútasításához közölnek adatokat. *Sasinek V. Ferencz* Rákóczi 1705-iki erdélyi diadalkapujának felíratait bocsátja közre. *Némethy Lajos* Ujvár, Drégely és Sághe esztergomi érsekségi várak zsenge koráról ír

és ad feljegyzéseket. *Szél Farkas* a debreczeni aranyművesek 1600. évi — sok tekintetben nagyérdékű — czéhszabályait adja ki s utoljára a „*Vegyes közlések*“ -ben pár oklevelet találunk.

A „*Turul*“ 2. füzetében *Karácsonyi János* dr. Bethlen Gábor őseiről értekezik. *Petrovay György* megkezdi a dolhai és petrovai Petrovayak történetét, 1450-től napjainkig. *Wertner Mór* dr. családtörténeti adalékaiban az Ajton-nemzetséget és Balk utódait ismerteti. *Thallóczy Lajos* az Akadémiától kiadott Blagay oklevéltárból közli kisebb átdolgozással a Blagayak czímeréről írt tanulmányát, s a család nemzedékrendjét. A „*Vegyesek*“ rovatában *Schönherr Gyula* a Bázna-család 1434-beli czímeres levelét közli a czímer nagy színnyomatú másával; *Bárcazi Oszkár* a markusfalvi templom czímeres emléktáblájáról, *Berzeviczy Edmund* pedig a Brudern bárókról ír. A szövegeket több czímerkép díszíti.

Az „*Erdélyi Gazda*“ külön történelmi rovatában *Márki Sándor* dr. ismerteti Cseh János medgyes-bodzási gazda községi krónikáját (1855—1886.), mely után a marosszéki határnevek (1579-től) és Daczó János végrendelete (1686.) következik a *Székely Oklevéltár* most megjelent VI. kötetéből. *Kun Géza* gróf a Kapiak egy urbariumát, *Veress Endre* dr. Kannagyártó Ferencz kolozsvári mester vagyonának 1658. évi leltárát s *Koncz József* a mohai birtokosok rendszabályait közli, majdnem mindeniknél megfelelő bevezetéssel.

Az „*1848—49. Történelmi Lapok*“ 9—12. számai szabadságharczunkra vonatkozólag ismét sok érdekes adattal vannak tele. — Ott van *Csutak Kálmán* ezredes naplója; Kemény Farkas hadjáratának és a XII. önkéntes honvéd zászlóalj működésének leírása *Koos F.*-től és *Szóllósy Istvántól*, Brassai és Martin L. emlékezete *Kuszkó Istvántól* és *Szabó Károlytól*, stb. Egy részük folytatás.

A „*Magyar Könyvszemle*“ II. füzetében *Erdélyi Pál* a british múzeummal és könyvtárával foglalkozik, *Áldásy Antal* dr. IV. Kelemen pápának a magyar nemz. múzeumban levő regestra kötetéről beszél. *Thallóczy Lajos* Tvartkó király oklevelét tárgyalja Hervoja nagyvajdasága felől. *Rupp Kornél* dr. a Ráday könyvtár elhagyott és rendetlen állapotáról panaszkodik. *Kornél* dr. a Ráday könyvtár elhagyott és rendetlen állapotáról panaszkodik. *Bartha József* dr. pedig „*Tol-Kanyaró Ferencz* régi naptárainkról szól, *Bartha József* dr. pedig „*Tol-Kanyaró Ferencz* régi naptárainkról szól, való szótárról értekezik. A „*Tárca*“ rovatában jelentések vannak az Akadémia, a Magy. Nemz. Múzeum és a budapesti tudomány egyetem könyvtárainak állapotáról. Végül szakirodalom, folyóiratok szemléje és vegyes közlemények rekesztik be a sort.

A „*Magyar Nyelvőr*“ júliusi füzetében legelől *Patrubány Lukács* adja a bűn, bocsán, — bocsát szómagyarázatait; *Ivanovics György* a birto-
kosról és dativusról, *Heves Kornél* röviden a makaroni szókról ír. *Bartha József* dr. a mellett szólal fel, hogy a cím és a rang a sorban csak a név után van a maga helyén. *Király Károly* ebben és a következő számban nyelvújítási adatait folytatja; *n. K.* a nagybetűknek a magyarban túltengő használata ellen kel ki, a mely hiba nagy részben a német helyesírás szabályainak ügyetlen és tudatlan átvételéből származik.

Az augusztusi számot *Sebestyén Károly* kezdi meg a Homerosfordításokról szóló értekezésével. *Balogh Péter* a határozókat osztályozza, *Simonyi Zsigmond* Brassairól emlékezik meg, *Munkácsi Bernát* a *Tárkány, dévaj, bün* és *bocsát*, — s *Vida Sándor* a „*taval*“ szavakat magyarázzák. *Vozári Gyula* Kemény Zsigmond szókincséből mutat be nehányat. Mindkét füzet bővelkedik a kérdések és feleletekben, a magyarázatokban és nyelv-hagyományokban.

Az „*Ethnographia*“ 4. számában *Sebestyén Gyula* befejezi külön lenyomatban is megjelent értekezését a székelyek nevéről és eredetéről. *Nagy Géza* a vogulok őskorához szól hozzá, *Katona Lajos* a magyar mythologia irodalmáról értekezik, s *Alexics György* a „*Vadrózsapör*“-ben folytatja az oláh balladák közlését. — Több népszokás, babona és *Semayer Vilibáldnak* a sokácok anthropológiájához írott adatai után a füzet végére az összehasonlító- és történeti néprajz cikkekéskéi bírálatok és társulati ügyek sorakoznak.

Az „*Erdély*“ 6—7. száma felhívással kezdődik az E. K. E. érdekében. *Sz. L. Márki Sándor* dr.-ról ír. *Schwarczel Adél* a hegyek rege lakóinak költözködéséről szól, *Pálffy Mór* dr. a gyalui havasokról ad leírást, *Fodor József* a fürdők higiénejeéről értekezik. *Solymási Adolf* egy kirándulást ír le a Hunyadmegyei Bagyes-csúcsra, s *Bárány Gerő* Dombhátról és Radna-Borberekről emlékezik meg. A szövegeket Solymási és Tull Ödön szép rajzain kívül több fénykép teszi világosabbá és érdekesebbé. A lap végére különféle, egyleti ügyek és turista hírek maradnak.

Az „*Egyetemes Philologiai Közlöny*“-ben (VI.—VII. füz.) *Vári Rezső* kritikailag megvilágítja Bölcs Leó taktikájának némely vitásabb helyét. *Hegedüs István* folytatja értekezését Aristophanes madarai- és a comedia antiquaról. *Brassai Sámuel* élénk hangon tárgyalt „*Vissza és körültekintés*“-e után *Heinrich Gusztáv* értekezik Bánk bánról Collin Máté drámáiban. *Horánszky Gyula* „Az aristophanesi Eirene keletkezési idejét“ fejezi be, *Bleyer Jakab* a magyar vonatkozású német történeti népekekről beszél (1551-ig), s ezután a bírálatokra, ismertetésekre és könyvésztet *Hellebrandt Árpád* 90 oldalas összeállítását találjuk az 1836. évi magyar philologiai irodalomról.

A „*Protestáns Szemlé*“-ben a különféle jelentések, beszédek és a Prot. Irod. Társaság hivatalos adatai közül *Révész Kálmán* cikke válik ki, Czeglédi István származásáról és családi viszonyairól.

K. L.